

**Πανεπιστήμιο Κρήτης
Σχολή Κοινωνικών Επιστημών
Τμήμα ψυχολογίας**

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**Η ΤΙΜΩΡΙΑ ΚΑΙ Ο ΑΥΤΙΣΜΟΣ
ΣΤΑ ΠΛΑΙΣΙΑ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΤΗΣ
ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑΣ**

Επόπτης Πτυχιακής Εργασίας: κ. Ρ. Μέλλον

Φοιτήτρια: Τσουκανά Μαρία

A.M.: 1030

Εξάμηνο: Ζ' επανεγγραφή

Ακαδημαϊκό έτος: 2004-2005

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος.....	σελ.1
Κεφάλαιο 1 ^ο Η τιμωρία στην επιστήμη της συμπεριφοράς.....	σελ.2-25
Κεφάλαιο 2 ^ο Αυτισμός.....	σελ.26-34
Κεφάλαιο 3 ^ο Αυτισμός και τιμωρία.....	σελ.35-60
Επίλογος.....	σελ.61
Βιβλιογραφία.....	σελ.62-66

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Το θέμα της παρούσας εργασίας είναι η τιμωρία στη επιστήμη της συμπεριφοράς σε σχέση με τη διαταραχή του αυτισμού. Η σχέση που παρουσιάζεται εδώ δεν είναι σε καμία περίπτωση σχέση αιτίας- αποτελέσματος, δηλαδή δεν προσπαθούμε να παρουσιάσουμε το φαινόμενο της τιμωρίας ως αίτιο των συμπτωμάτων του αυτισμού. Θα δούμε την τιμωρία στα πλαίσια της θεωρίας της συμπεριφοράς και της θεραπείας των ατόμων με αυτισμό, ως μία μέθοδο ελέγχου της συμπεριφοράς των άλλων, και όχι ως κάτι απλά κατακριτέο. Το να επιδοκιμάσουμε μία μέθοδο διαπαιδαγώγησης, θεραπείας και γενικά αλληλεπίδρασης μεταξύ των ανθρώπων, ή το να την απορρίψουμε, δεν έχει ιδιαίτερο νόημα, και ειδικά εφόσον πρόκειται για μία τόσο διαδεδομένη μέθοδο, όπως είναι η τιμωρία. Επίσης δεν μας βοηθάει η επιβράβευση ή η κατακραυγή όσων χρησιμοποιούν τέτοιες μεθόδους, γιατί σκοπός δεν είναι η απόδοση ευθυνών. Αντίθετα, κύριος στόχος της εργασίας είναι η παρουσίαση της τιμωρίας στις πραγματικές της όσο το δυνατόν διαστάσεις, μέσω της παρατήρησής της ως έννοια και ως μέσο στα διάφορα περιβάλλοντα των ατόμων με αυτισμό. Επίσης η αυτιστική διαταραχή προσπαθούμε να αντιμετωπιστεί μέσα από το πρίσμα των αρχών της θεωρίας της συμπεριφοράς, που σημαίνει ότι ο αυτισμός μας ενδιαφέρει ως το σύνολο των συμπεριφορών που μπορούμε να παρατηρήσουμε και στις οποίες μπορούμε να παρέμβουμε.

Η θεραπεία της συμπεριφοράς μέχρι τώρα υπήρξε ο πιο συχνά χρησιμοποιούμενος και ο πιο αποτελεσματικός τρόπος παρέμβασης όσον αφορά τα άτομα με τη διαταραχή του αυτισμού και τις οικογένειες τους. Ωστόσο η χρήση της τιμωρίας εγείρει κάποια διλήμματα, που χαρακτηρίζονται ως ηθικά. Οι γονείς οι δάσκαλοι και οι θεραπευτές συνήθως στέκονται ανίκανοι να αποφασίσουν αν η χρήση της τιμωρίας στο παιδί είναι σωστή ή όχι. Ένα τέτοιο δίλημμα ακόμα και αν έβρισκε τη θεωρητική του λύση, δε θα μπορούσε πρακτικά να έχει κανέναν θετικό αντίκτυπο, καθώς δε θα άλλαζε ούτε η συχνότητα ούτε ο τρόπο χρήσης της τιμωρίας. Η χρήση της τιμωρίας δεν εξαρτάται από προσωπικούς ηθικούς κανόνες, αλλά μαθαίνεται ως μέθοδος ελέγχου της συμπεριφοράς των άλλων και χρησιμοποιείται ευρέως εάν οι συνθήκες είναι κατάλληλες. Όσον αφορά τον αυτισμό, οι συνθήκες που βρίσκουμε συχνά ευνοούν τη χρήση της τιμωρίας και αν δε διαθέτουμε εναλλακτικούς τρόπους ελέγχου του παιδιού, η τιμωρία σταδιακά γίνεται η βασική μέθοδος αλληλεπίδρασης.

Κεφάλαιο 1ο

Η ΤΙΜΩΡΙΑ ΣΤΗΝ ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΤΗΣ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑΣ

1. Μια πρώτη επαφή με την τιμωρία:

Η χρήση της τιμωρίας ήταν και είναι αδιάσπαστο κομμάτι της αλληλεπίδρασης των ατόμων και θεωρήθηκε πάντα ως μία από τις κυριότερες μεθόδους διαπαιδαγώγησης. Οι γονείς, οι δάσκαλοι και γενικά όλοι όσοι είναι υπεύθυνοι για την πορεία ενός νέου μέλους της κοινωνίας των ανθρώπων, στην προσπάθειά τους να προετοιμάσουν το παιδί για την ένταξή του σε αυτή συχνά είναι αναγκασμένοι να απαγορεύουν, να περιορίζουν, να αποθαρρύνουν κάποιες συμπεριφορές που θεωρούνται ακατάλληλες. Η χρήση της τιμωρίας είναι σίγουρα γενικευμένη και σε άλλου είδους σχέσεις, εφόσον δεν πρόκειται μόνο για ένα μέσω διαπαιδαγώγησης, αλλά για τη βασικότερη μέθοδο ελέγχου της συμπεριφοράς των άλλων. Ένα παιδί μπορεί να θεωρηθεί ότι τιμωρεί και αυτό το γονέα, όσο κι αν αυτό θέλουμε να είναι προσόν μόνο του δεύτερου, και ο λόγος δεν είναι η επιθυμία του να τον εντάξει στην κοινωνία, αλλά ότι όλοι ελέγχουμε τη συμπεριφορά των άλλων. *Στη θεωρία της συμπεριφοράς τιμωρία δεν απευθύνεται στο άτομο αλλά στη συμπεριφορά του ατόμου.* Επειδή ωστόσο τα αποτελέσματά της πολλές φορές είναι άκρως επιβλαβή για το άτομο – και όχι για τη συμπεριφορά του- όλοι θεωρούμε ότι η τιμωρία προσδίδει ταυτόχρονα κάποια χαρακτηριστικά στο άτομο που τη χρησιμοποιεί, όπως ‘κακός’, ‘αυστηρός’, ‘θύτης’, καθώς και στο άτομο που τη δέχεται, όπως ‘καλός’, ‘τραυματισμένος’, ‘θύμα’, και κατά συνέπεια τη βλέπουμε συνήθως ως κάτι το ‘επιθετικό’ προς τους ανθρώπους.

Η τιμωρία είναι μια έννοια που όλοι κατέχουμε και χρησιμοποιούμε λεκτικά στην καθημερινή μας συναναστροφή. *Στην κοινή της χρήση η λέξη ‘τιμωρία’ αναφέρεται στην σκόπιμη χρήση της κάκωσης ή του καταναγκασμού για το σωφρονισμό του αξιόμειπτου ή για εκδίκηση.* Το ότι όλοι κατέχουμε την έννοια της τιμωρίας, δε σημαίνει ότι όταν μιλάμε για τιμωρία, λέμε όλοι το ίδιο πράγμα. Για παράδειγμα πόσο σίγουροι είμαστε ότι ένας φυλακισμένος, που τιμωρείται από τη δικαιοσύνη με εγκλεισμό, και ένας μαθητής που τιμωρείται από το δάσκαλο με περαιτέρω εργασία, μιλάνε για το ίδιο πράγμα όταν αναφέρονται στην τιμωρία; Η διαμόρφωση μίας έννοιας, εξαρτάται από την προσωπική ιστορία κάθε ατόμου. Οι έννοιες κατά την άποψη του συμπεριφορισμού είναι προσωπικές και όχι καθολικές

και δεν προϋπάρχουν στο άτομο, αλλά διαμορφώνονται κατά τη διάρκεια της ζωής του και χαρακτηρίζονται συνεχώς από μεταβλητότητα και επιλογή σε σχέση με τις περιβαλλοντικές συνθήκες (P. Μέλλον, 2004) Το γεγονός αυτό κάνει αδύνατη την κατάκτηση μιας έννοιας στην απόλυτη μορφή της, αφού αυτή δεν υπάρχει. Ωστόσο η λέξη 'τιμωρία' χρησιμοποιείται ευρέως και όχι μόνο χρησιμοποιείται, αλλά πιστεύουμε ότι μιλάμε όλοι για το ίδιο πράγμα κι έτσι με ευκολία εκφράζονται απόψεις όπως «Η τιμωρία είναι καλή στην εκπαίδευση», «Η τιμωρία είναι απάνθρωπη» κλπ. ***Η χρησιμότητα, η αποτελεσματικότητα και η επικινδυνότητα της τιμωρίας, αποτέλεσαν πάντα πηγή τεράστιων συζητήσεων, διαφωνιών και ενοχών.***

2. Η τιμωρία στην ψυχολογία:

Στην επιστημονική κοινότητα υπάρχουν κυρίως δύο ρεύματα ως προς τον τρόπο παρατήρησης και μελέτης τη τιμωρίας. Το πρώτο είναι οι ***αναπτυξιακές προσεγγίσεις*** και το δεύτερο είναι η ***επιστήμη της συμπεριφοράς***. Σίγουρα κάθε κλάδος της ψυχολογίας έχει μία άποψη για αυτό το φαινόμενο, απλά αυτά τα δύο ρεύματα είναι που κυρίως επικράτησαν και διαμόρφωσαν την εικόνα που έχουμε για την τιμωρία. Ο πρώτος που μίλησε εκτενώς για το θέμα ήταν ο ***Freud***. Περιέγραψε την ηθική πλευρά της προσωπικότητας (υπερεγώ) ως κάτι που κάτι που χωρίζεται σε δύο μέρη, το ιδεατό- εγώ και τη συνείδηση. Το ιδεατό- εγώ περιέχει τις πλευρές της προσωπικότητας που είναι αποδεκτές στην κοινωνία και δημιουργείται από την ενίσχυση. Η συνείδηση είναι το μέρος του υπερεγώ που περιέχει μη αποδεκτές συμπεριφορές και δημιουργείται από την τιμωρία. Ο στόχος που επιτυγχάνεται είναι το παιδί να αυτοτιμωρείται για συμπεριφορές που έχουν κάποτε τιμωρηθεί από κάποιο φορέα κοινωνικοποίησης. Επίσης μίλησε για συμπλέγματα και νευρώδεις συμπεριφορές ως αποτέλεσμα των τιμωριών και των διλημμάτων που αυτές δημιουργούν. (C.C. Walters & J.E. Crusec, 1977)

Η τιμωρία σ' αυτή την περίπτωση αποφεύγεται εξαιτίας αισθημάτων ενοχής και άγχους. Αυτά θεωρούνται αποτέλεσμα της δημιουργίας ***συνείδησης***. Η συνείδηση αποτέλεσε πάντα και την κύρια διαφορά μεταξύ των δύο βασικών ρευμάτων που προαναφέρθηκαν. Η δημιουργία συνείδησης θεωρούνταν από τους αναπτυξιακούς ψυχολόγους ως η κύρια σκοπιμότητα της τιμωρίας και η εξάλειψη της συμπεριφοράς ως αποτέλεσμα της συνείδησης, που επιδρά στο άτομο και το κάνει να μη θέλει πλέον να διαπράξει αυτό που του απαγορεύτηκε (C.C.Walters & J. E. Crusec, 1977). Στη θεωρία της συμπεριφοράς, ο όρος 'συνείδηση' δε χρησιμοποιείται, όχι γιατί δεν

αναγνωρίζεται ότι σαν έννοια μπορεί να καλύψει κάποιες πτυχές της συμπεριφοράς, τουλάχιστον περιγραφικά, αλλά κυρίως για πρακτικούς λόγους. Η απόδοση των πράξεών μας σε αόρατα πράγματα που δε μπορούν να μετρηθούν, όπως είναι η συνείδηση, δε μας διευκολύνει στο να βρούμε τις αιτίες της συμπεριφοράς, ώστε να προκαλέσουμε τις επιθυμητές αλλαγές. Αν αυτό που φταίει είναι η συνείδηση, τότε με ποιο τρόπο θα αλλάξουμε τη συνείδηση ή θα προσθέσουμε συνείδηση στο παιδί; Αυτό που προέχει δεν πρέπει να είναι η εύρεση ενός αποδιοπομπαίου τράγου, π.χ. 'το παιδί είναι ασυνείδητο' ή 'για όλα φταίνε οι γονείς που τιμωρούν τα παιδιά', γιατί με αυτό τον τρόπο δε γίνεται να βοηθήσουμε ούτε τους γονείς, αλλά ούτε και τα παιδιά. Για αποφυγή λοιπόν οποιονδήποτε παρεξηγήσεων η 'τιμωρία' χρησιμοποιείται εδώ σύμφωνα με τις αρχές του συμπεριφορισμού. Όχι μόνο γιατί με αυτό τον τρόπο διευκολύνεται ο διάλογος και η έρευνα, αλλά και γιατί θέλουμε τέτοιες συμπεριφορές να μην καταγραφούν ως απλά καταδικαστέες, αλλά ως ένας τρόπος ελέγχου της συμπεριφοράς, που υπάρχει και μάλιστα είναι ένας από τους συνηθέστερους τρόπους αλληλεπίδρασης των ανθρώπων.

Στην καθημερινή μας ζωή, ο τρόπος που εξηγούμε τη συμπεριφορά μας, αλλά και τη συμπεριφορά των άλλων, είναι συνήθως κυκλικός και στην ουσία πρόκειται για περιγραφή και όχι για εξήγηση. Για παράδειγμα, στην ερώτηση «Γιατί αυτό το παιδί κλώτσησε τη γατούλα;», η απάντηση είναι συνήθως «Επειδή είναι επιθετικό», «Επειδή δεν αγαπάει τα ζώα» κ.α. Αλλά αν υποθέσουμε ότι όντως η αιτία της συμπεριφοράς του είναι η επιθετικότητά του, τότε τίθεται ένα καινούριο ερώτημα: «Γιατί το παιδί είναι επιθετικό;». Και απαντάμε: «Επειδή κλώτσησε τη γατούλα». Ουσιαστικά λέμε ότι το παιδί επιτέθηκε στη γάτα επειδή είναι επιθετικό. Η επιθετικότητα και η έλλειψη αγάπης για τις γάτες είναι συμπεριφορές που θέλουν εξήγηση και όχι ιδιότητες που χαρακτηρίζουν το παιδί.

Όταν παρατηρούμε ότι ένας άνθρωπος συμπεριφέρεται συχνά με ένα συγκεκριμένο τρόπο, συνήθως επινοούμε κάποια ιδιότητα του ατόμου αυτού, που τη θεωρούμε ως αιτία της συμπεριφοράς του. Για παράδειγμα λέμε πως ένας άνθρωπος φέρεται καλά στους άλλους επειδή είναι καλός, ενώ ένας άλλος εκμεταλλεύεται τους άλλους επειδή είναι πονηρός και κάποιος τρίτος αγνοεί τους συνανθρώπους του από εγωισμό. Η τάση αυτή είναι ένα παράδειγμα του τρόπου αιτιολογίας που ο εξελικτικός βιολόγος Ernst Mayr ονόμασε **ουσιαστικοποίηση** (essentialism). Σύμφωνα με την ουσιαστικοποίηση, οι κατηγορίες φαινομένων αντανakλούν κάποιες καθολικές, σταθερές ιδιότητες, οι οποίες καθορίζουν το κάθε παράδειγμα της

κατηγορίας. Πριν από τον Charles Darwin (1809-1882), η ουσιαστικοποίηση ήταν η μοναδική 'εξήγηση' σχετικά με τα έμβια όντα. Ενώ αναγνωριζόταν ότι υπήρχαν διαφορές ανάμεσα στους ατομικούς οργανισμούς, θεωρούνταν ότι κάθε άτομο μια κατηγορίας διέθετε τη σταθερή 'ουσία' του είδους του. Παρομοίως στις μέρες μας ταξινομούμε τους συνανθρώπους μας σε κατηγορίες όπως 'ψεύτες', 'εγωιστές', 'γενναιόδωροι', 'έξυπνοι', 'τρυφεροί', 'παρανοϊκοί' κτλ με βάση τις μόνιμες ιδιότητες που χαρακτηρίζουν την κάθε ομάδα και έτσι θεωρούμε ότι κατά κάποιο τρόπο αιτιολογούμε ικανοποιητικά τη συμπεριφορά τους. (P. Μέλλον, 2004)

Τι επιπτώσεις έχει αυτός ο τρόπος κατανόησης, όταν μιλάμε για το φαινόμενο της τιμωρίας; Λέμε ότι η μαμά τιμωρεί το παιδί επειδή είναι αυστηρή, ενώ η γιαγιά δεν το τιμωρεί επειδή είναι πιο ελαστική και είναι και πιο 'καλή' έτσι κι αλλιώς. Αλλά κανείς δε μας λέει το γιατί η μαμά είναι τόσο αυστηρή ενώ η γιαγιά όχι. Φορτώνουμε στη μητέρα μια έμφυτη 'κακία' και την κατηγορούμε, χωρίς να της προσφέρουμε καμία διέξοδο σχετικά με το πώς αλλιώς μπορεί να συμπεριφερθεί στο παιδί της, την ώρα που εξαντλημένη από τη δουλειά γυρίζει σπίτι και, ενώ προσπαθεί να κοιμηθεί, το παιδί παίζει κάνοντας δυνατούς θορύβους. Οι περισσότερες προσεγγίσεις του φαινομένου της τιμωρίας, έχουν εμπλουτίσει την περιγραφή των συμπεριφορών που απαιτούν εξήγηση. Για παράδειγμα αν εξετάσουμε τον εγκέφαλο της μητέρας, θα δούμε ότι στις περιοχές που σχετίζονται με τα συναισθήματα, όπως ο θυμός, μπορεί να υπάρχει αυξημένη νευροδιαβίβαση τη στιγμή που τιμωρεί το παιδί. Αν πάλι δούμε το φαινόμενο από την πλευρά της γνωστικής ψυχολογίας, θα λέγαμε ότι τα συναισθήματα απογοήτευσης της μητέρας προκάλεσαν την επιθετική δράση. Επίσης στο γνωστικό συμπεριφορισμό τα συναισθήματα της μητέρας θα αποδίδονταν στις σκέψεις της, δηλαδή η μητέρα έχει υιοθετήσει ένα λανθασμένο τρόπο σκέψης και γι' αυτό τιμωρεί το παιδί. Όλες οι παραπάνω απόψεις είναι πολύ χρήσιμες για να περιγραφεί το φαινόμενο όσο πιο αναλυτικά γίνεται και αναμφισβήτητα οι εν λόγω περιγραφές μπορεί να ισχύουν. Για παράδειγμα πράγματι η μητέρα παρουσιάζει σε κάποιες περιοχές του εγκεφάλου αυξημένη δραστηριότητα, και πράγματι πριν τιμωρήσει το παιδί σκέφτηκε ότι πρέπει να το τιμωρήσει. Δηλαδή υπονοείται ότι πριν από τη δράση προηγήθηκαν κάποια φαινόμενα, τα οποία όμως δεν είναι δυνατό να παρατηρήσουμε αλλά ούτε και να γνωρίζουμε, παρά μόνο να υποθέτουμε. Ο συμπεριφορισμός αποδίδει τη συμπεριφορά σε φυσικά γεγονότα τα οποία μπορούμε να παρατηρήσουμε. Σύμφωνα με την εν λόγω προσέγγιση, **η τάση μας να αποδίδουμε τη συμπεριφορά μας σε μη φυσικά γεγονότα αποκρύπτει την άγνοιά**

μας για τα φυσικά γεγονότα (P. Μέλλον, 2004). Είναι απαραίτητο να κατανοήσουμε μια βασική μακρόχρονη σχέση μεταξύ συμπεριφοράς- περιβάλλοντος: το ότι οι δράσεις εμφανίζονται πιο συχνά οφείλεται στις συνέπειές τους, επειδή όταν οι συνέπειες άλλαξαν, η συχνότητα εμφάνισης των δράσεων μεταβλήθηκε αναλόγως.

Στην ανάλυση της συμπεριφοράς, **ο όρος τιμωρία χρησιμοποιείται όποτε η συνέπεια μιας δράσης είναι ο τερματισμός κάποιου ερεθίσματος που λειτουργεί ως θετικός ενισχυτής ή η παραγωγή κάποιου ερεθίσματος που λειτουργεί ως αρνητικός ενισχυτής.** (Θετικός ενισχυτής είναι ένα ερέθισμα, που στην παρουσία του αυξάνεται η πιθανότητα να ξανασυμβεί η δράση που το παρήγαγε. Αρνητικός ενισχυτής είναι ένα ερέθισμα που ο τερματισμός του αυξάνει την πιθανότητα να ξανασυμβεί η δράση που το παρήγαγε.)(P. Μέλλον, 2004). Στην πρώτη περίπτωση, έχουμε, για παράδειγμα, ένα παιδί την ώρα που βλέπει τηλεόραση, λέει μια ‘κακιά’ λέξη. Τότε η μαμά του κλείνει την τηλεόραση. Τι σημαίνει αυτό στην ανάλυση της συμπεριφοράς; Η τηλεόραση είναι το ερέθισμα που λειτουργεί ως θετικός ενισχυτής, που σημαίνει ότι αυξάνει τη συχνότητα παρακολούθησης τηλεόρασης από το παιδί. Η μητέρα προκαλεί τον τερματισμό του ενισχυτή ως συνέπεια της δράσης, που είναι η ‘κακιά’ λέξη που εκφωνείται από το παιδί. Η συμπεριφορά που τιμωρείται είναι η εκφώνηση της ‘κακιάς’ λέξης. Στη δεύτερη περίπτωση έχουμε ένα παιδί που άνοιξε πάλι την τηλεόραση και τότε η μαμά του λέει ότι θα το δείρει. Τι γίνεται εδώ; Το ερέθισμα που λειτουργεί ως αρνητικός ενισχυτής είναι η απειλή του ξύλου, γιατί στο παρελθόν οποιαδήποτε δράση τερμάτιζε αυτή τη συμπεριφορά είχε περισσότερες πιθανότητες να ξαναεμφανιστεί. Η συμπεριφορά που τιμωρείται αυτή τη φορά είναι η παρακολούθηση της τηλεόρασης.

Πολλές φορές το αποτέλεσμα της τιμωρίας είναι η προσωρινή μείωση της συχνότητας εμφάνισης της δράσης που παρήγαγε μια αρνητική ενίσχυση ή τερμάτισε μια θετική. Εάν η τιμωρία είναι αρκετά έντονη, τότε υπάρχει το ενδεχόμενο να εξαλείψει τελείως την πιθανότητα εμφάνισης των δράσεων. Αν όμως δε συμβαίνει αυτό και η συμπεριφορά συνεχίζει να παράγει έντονη θετική ενίσχυση, τότε είναι προφανές ότι η επιρροή της τιμωρίας μπορεί να είναι ελάχιστη. Παρά την αβέβαιη και προσωρινή αποτελεσματικότητά της, η τιμωρία είναι ο πιο συνήθης τρόπος με τον οποίο επιθυμούμε να μειώσουμε τη συχνότητα ανεπιθύμητων δράσεων σε άλλους ανθρώπους. Η προσπάθειές μας όμως να ελέγξουμε τη συμπεριφορά των άλλων με τιμωρίες αλλά και αρνητικές ενισχύσεις έχουν αρκετές απρόβλεπτες και επιζήμιες παρενέργειες. Η αρνητική ενίσχυση και η τιμωρία με διάφορες μορφές εμφανίζονται

σε όλες τις θεωρήσεις περί ανάπτυξης της προβληματικής προσωπικότητας, που αναφέρονται στην επίδραση του περιβάλλοντος. Η διαφορά είναι ότι στις άλλες θεωρίες υποστηρίζεται πως ο εξαναγκαστικός έλεγχος αλλάζει το νου, τον εαυτό ή την προσωπικότητα του ατόμου- κάποιο υποθετικό πράγμα- που με τη σειρά του λέγεται ότι καθοδηγεί τις πράξεις, τις σκέψεις και τα συναισθήματά του. Εντούτοις, στην ενασχόλησή μας με τις αιγιματικές, εσωτερικές μεσολαβήσεις του νου ή του εαυτού μας, μας διαφεύγουν πολλές χρήσιμες λεπτομέρειες για το πώς ο εξαναγκασμός αλλάζει – άμεσα- τον τρόπο με τον οποίο σκεφτόμαστε, τα πράγματα που κάνουμε και το πώς νιώθουμε (P. Μέλλον, 2002).

Η τιμωρία δεν είναι το αντίθετο της ενίσχυσης. Η ενίσχυση έχει σαν αποτέλεσμα την αύξηση της συχνότητας της δράσης που ενισχύθηκε. Η τιμωρία είναι η δράση που παράγει κάποιο αρνητικό ενισχυτή ή τερματίζει κάποιο θετικό. Συνήθως επιφέρει προσωρινή μείωση στη συχνότητα εμφάνισης της δράσης που παρήγαγε την αρνητική ενίσχυση ή διέκοψε τη θετική. Αλλά και αυτή η προσωρινή μείωση δεν είναι καθόλου σίγουρη (P. Μέλλον, 2002). Παρόλο όμως που η τιμωρία δεν επιφέρει τη μείωση της τιμωρούμενης συμπεριφοράς, δεν είναι μια ουδέτερη δράση, αντίθετα έχει πολλές και αρνητικές επιπτώσεις στη συμπεριφορά. Σύμφωνα με τις απόψεις του θεμελιώδους συμπεριφορισμού, πολλά από τα φαινόμενα της συμπεριφοράς που είναι ευρέως γνωστά ως “ψυχοπαθολογία” θεωρούνται κατά κύριο λόγο τα δυσάρεστα, απρόβλεπτα και αναπόφευκτα αποτελέσματα μιας κοινής πρακτικής των οικογενειών, των σχολείων, της αγοράς και γενικά της κοινωνίας, η οποία πρακτική συνίσταται στον έλεγχο της συμπεριφοράς άλλων ανθρώπων με την αρνητική ενίσχυση και την τιμωρία. Η αρνητική ενίσχυση και η τιμωρία αποτελούν ευδιάκριτες, αλλά αλληλοσχετιζόμενες διαδικασίες που στη θεωρία συμπεριφοράς αναφέρονται ως **εξαναγκαστικός έλεγχος (ή αποτρεπτικός έλεγχος).**

Με ποιο τρόπο σχετίζονται **η αρνητική ενίσχυση και η τιμωρία;** Όταν η συχνότητα μιας δράσης, την οποία πιστεύουμε ότι τιμωρήσαμε, τελικά αυξάνεται, τότε υπάρχει μεγάλη πιθανότητα να την ενισχύσαμε αρνητικά, δηλαδή με την εκπομπή της να τερματίζει ένα αρνητικό ερέθισμα. Ποια είναι τότε η διαφορά μεταξύ αρνητικής ενίσχυσης και τιμωρίας; Στην αρνητική ενίσχυση έχουμε μία δράση, η οποία μέχρι τότε θεωρητικά δεν έχει ενισχυθεί ούτε αρνητικά ούτε θετικά, αλλά επειδή το ερέθισμα που ακολουθεί, παρόλο που είναι αρνητικό, αυξάνει τη συχνότητα εμφάνισης της δράσης, προφανώς έχει τερματίσει κάτι που δεν άρεσε στο υποκείμενο. Έτσι λέμε ότι η εν λόγω δράση ενισχύθηκε αρνητικά. Μπορεί τώρα να

θέλουμε εμείς να τιμωρήσουμε μια δράση, που στην κοινή γλώσσα σημαίνει μείωση της δράσης που τιμωρείται, αλλά στην πραγματικότητα ενισχύουμε τη δράση, γιατί η τιμωρία μας επέφερε τον τερματισμό κάποιου αρνητικού ερεθίσματος. Στην τιμωρία όμως η συμπεριφορά έχει ήδη ενισχυθεί θετικά ή αρνητικά κι εμείς απλά παρέχουμε μία τιμωρία χωρίς να γνωρίζουμε τις συνέπειες αυτής, μιας και δεν ξέρουμε την προηγούμενη ιστορία της δράσης. Όταν μιλάμε λοιπόν για αποτρεπτικό έλεγχο εννοούμε οποιαδήποτε προσπάθεια γίνεται σε καθημερινή βάση για τον περιορισμό της συμπεριφοράς των άλλων με την παρουσίαση αποτρεπτικών ερεθισμάτων. Η τιμωρία εύκολα συγχέεται με την αρνητική ενίσχυση. Και στις δύο περιπτώσεις χρησιμοποιείται το ίδιο ερέθισμα, και η αρνητική ενίσχυση μπορεί να οριστεί ως η τιμωρία του να συμπεριφέρεται κάποιος. Η διαφορά είναι ότι η τιμωρία σχεδιάζεται για να μετακινήσει μια συμπεριφορά από ένα ρεπερτόριο, ενώ αντίθετα η αρνητική ενίσχυση γενικεύει τη συμπεριφορά (B.F. Skinner, 1974).

Για να γίνει περισσότερο κατανοητό, θα πρέπει να δώσουμε και τον ορισμό του *αποτρεπτικού ερεθίσματος* στη θεωρία της συμπεριφοράς. Τα αποτρεπτικά ερεθίσματα είναι τα ερεθίσματα που λειτουργούν ως ενισχυτές όταν μειώνονται ή τερματίζουν. Έχουν διαφορετικά αποτελέσματα αν συνδεθούν με τη συμπεριφορά με άλλους τρόπους. Στην εξάρτηση αντανακλαστικών, αν ένα προηγουμένως ουδέτερο ερέθισμα, όπως ένα κουδούνι, συχνά ακολουθεί ένα διάλειμμα από ένα οξύ ερέθισμα, όπως ένα ηλεκτρικό σοκ, το κουδούνι θα φτάσει να εγείρει αντιδράσεις, πρώτα στο αυτόνομο νευρικό σύστημα, οι οποίες βιώνονται ως άγχος. Το κουδούνι έχει γίνει ένα εξαρτημένο αποτρεπτικό ερέθισμα, το οποίο μπορεί μετά να έχει τη αποτελεσματικότητά του να αλλάζει την πιθανότητα οποιασδήποτε θετικά ενισχυμένης συμπεριφοράς σε εξέλιξη. Έτσι ένα άτομο που βρίσκεται στη διαδικασία μιας ζωντανής συζήτησης, μπορεί να αρχίσει να μιλάει λιγότερο ενεργητικά ή περισσότερο εριστικά ή μπορεί να σταματήσει τελείως να μιλάει, με το πλησίασμα κάποιο φορέα αποτρεπτικών ερεθισμάτων. Από την άλλη, η αρνητικά ενισχυμένη συμπεριφορά του μπορεί να δυναμώσει, και μπορεί αυτός να φέρεται πιο τυραννικά ή επιθετικά ή να κινηθεί για να ξεφύγει. Η συμπεριφορά του δεν αλλάζει επειδή νιώθει αγχωμένος. Αλλάζει εξαιτίας των αποτρεπτικών συνεπειών που γενικεύονται στη συνθήκη η οποία βιώνεται ως άγχος. Η αλλαγή στο συναίσθημα και η αλλαγή στη συμπεριφορά έχουν κοινή αιτία (B.F. Skinner, 1974). Πιο συμπυκνωμένα, το αποτρεπτικό ερέθισμα ορίζεται από την ιδιότητά του να εγείρει τα πρότυπα αποφυγής

που καταλήγουν στη μείωση της δράσης, απαραίτητης για να οριστεί η τιμωρία (R.H. Horner, 2002).

Ποια είναι τώρα η **διαφορά μεταξύ τιμωρίας και εξάλειψης της ενίσχυσης**; Η συχνότητα εκπομπής μιας τάξης δράσεων εξαρτάται από τις ενισχυτικές συνέπειες που έχουν παραγάγει. Εάν οι συνέπειες πάψουν να παράγονται, η συχνότητα εκπομπής θα μειωθεί. Όπως στην εξάλειψη της θετικής ενίσχυσης, στην τιμωρία μέσω κατάληψης, κάποια ενισχυτικά ερεθίσματα χάνονται και η συχνότητα συμπεριφοράς μπορεί επομένως να μειωθεί. Παρά την ομοιότητά τους όμως, οι δύο διαδικασίες διαφέρουν αρκετά. Στην εξάλειψη της θετικής ενίσχυσης, αρχικά το ενισχυτικό ερέθισμα δεν υπάρχει, και το άτομο συμπεριφέρεται με ένα τρόπο που έχει παραγάγει ενίσχυση στο παρελθόν. Απλώς στην εξάλειψη, η συμπεριφορά που είχε παραγάγει ενίσχυση στο παρελθόν, παύει να την επιφέρει. Δηλαδή το ενισχυτικό ερέθισμα και η δράση που προηγούνταν αυτού συνήθως γίνονται δύο άσχετα πράγματα. Όμως στην τιμωρία, η θετική ενίσχυση ήδη υπήρξε και το χάσιμο της ενίσχυσης είναι το αποτέλεσμα της δράσης. Η διαφορά είναι σημαντική γιατί στην πρώτη περίπτωση η συχνότητα της συμπεριφοράς σίγουρα θα μειωθεί. Αντίθετα η συμπεριφορά που τιμωρείται αρνητικά συνεχίζει να παράγει ενίσχυση. Στην εξάλειψη, η ενίσχυση λείπει παρά τη συμπεριφορά κάποιου, ενώ στην τιμωρία εξαιτίας της συμπεριφοράς (P. Μέλλον, 2003).

Κατά συνέπεια **μήπως είναι εφικτή η εξάλειψη της τιμωρίας, όπως είναι της ενίσχυσης**; Η απάντηση είναι όχι πάντα, επειδή μία συμπεριφορά που τιμωρείται παράγει πιθανότατα κάποια ενισχυτικά ερεθίσματα. Μπορεί επίσης να τιμωρείται, αλλά με το τέλος της τιμωρίας η συμπεριφορά θα συνεχίζει να παράγει τα ενισχυτικά ερεθίσματα, με αποτέλεσμα η καταστολή της να τερματίσει μαζί με την τιμωρία. Η συμπεριφορά εδώ που τιμωρείται δεν γίνεται άσχετη από το ενισχυτικό ερέθισμα, απλά το τερματίζει προσωρινά (P. Μέλλον, 2003). Γενικά η τιμωρία παρόλο που χρησιμοποιείται πιο πολύ από κάθε άλλη μέθοδο ελέγχου της συμπεριφοράς, δεν έχει τα αποτελέσματα που αναμένουμε, δηλαδή τον τερματισμό της συμπεριφοράς που τιμωρούμε. Η τιμωρία δεν είναι το αντίστροφο της ενίσχυσης. Οι συνέπειες της τιμωρίας είναι το αντίστροφο της ενίσχυσης. Αν το αποτέλεσμα της τιμωρίας ήταν απλά το αντίστροφο του αποτελέσματος της ενίσχυσης, ένα μεγάλο μέρος της συμπεριφοράς θα μπορούσε εύκολα να εξηγηθεί. Αλλά όταν η συμπεριφορά τιμωρείται, ποικίλα ερεθίσματα της συμπεριφοράς γενικεύονται και η τιμωρημένη

συμπεριφορά μετά αντικαθίσταται με ασύμβατες συμπεριφορές, εξαρτημένες ως φυγή ή αποφυγή (B.F. Skinner, 1974).

3.Ο εξαναγκαστικός έλεγχος:

Ο εξαναγκαστικός- αποτρεπτικός έλεγχος της συμπεριφοράς είναι, στα περισσότερα φυσικά κοινωνικά περιβάλλοντα, η πιο συχνά χρησιμοποιούμενη πρακτική έλεγχου της συμπεριφοράς των άλλων. Αυτός ο τρόπος έλεγχου της συμπεριφοράς ρυθμίζει σε μεγάλο βαθμό τις αλληλεπιδράσεις των ανθρώπων, παρόλο που μπορεί να μην έχει ως αποτέλεσμα τη μείωση ανεπιθύμητων συμπεριφορών. **Ποιοι είναι οι λόγοι;** Καταρχάς, συνήθως δε γνωρίζουμε άλλους τρόπους έλεγχου της συμπεριφοράς. Στην αλληλεπίδραση των ανθρώπων υπάρχει συνεχώς έλεγχος της συμπεριφοράς του άλλου. **Ο έλεγχος της συμπεριφοράς** δεν είναι κάτι αξιόμεμπτο, αλλά κάτι που υφίσταται και είναι αναπόφευκτο. Ο έλεγχος της συμπεριφοράς έχει παρεξηγηθεί σαν έννοια, ακριβώς εξαιτίας της σύνδεσής της με την τιμωρία και τον εξαναγκασμό. **Τα περισσότερα περιβάλλοντα στα οποία μεγαλώνουμε είναι τιμωρητικά**, με αποτέλεσμα να μη γνωρίζουμε άλλη μέθοδο έλεγχου της συμπεριφοράς. Ποιος από εμάς όταν ακούει “έλεγχος της συμπεριφοράς” σκέφτεται κάτι θετικό, κάτι που του είχε προκαλέσει ευχαρίστηση; Οι περισσότεροι βρίσκουμε δύσκολο ακόμη και να φανταστούμε κάποιον άλλο τρόπο. Δεν έχουμε συνείδηση πάντα αυτού που κάνουμε. Όλοι κατά καιρούς προσπαθούμε να προκαλέσουμε κάτι καλό μέσω της ενθάρρυνσης, της κολακείας, του επαίνου ή της ανταμοιβής, αλλά την ίδια ώρα υπονοούμε ότι σε περίπτωση αποτυχίας του να ικανοποιηθούν οι διεκδικήσεις και οι προσδοκίες μας, οι ανταμοιβές που μόλις έχουμε δώσει στον άλλο θα αποσυρθούν. Συνήθως δηλαδή δίνουμε κάποια πράγματα, όχι με σκοπό να δώσουμε, αλλά με σκοπό να διατηρήσουμε το πλεονέκτημα στις σχέσεις μας με τους άλλους. Δίνουμε δηλαδή κάτι, ώστε να μπορούμε τη στιγμή που το παιδί μας, ο σύζυγός μας, ο συνεργάτης μας ή ο μαθητής μας σταματήσουν να ικανοποιούν τις ανάγκες μας, να τους τα πάρουμε πίσω. Οι άνθρωποι πολλές φορές φυσικά χρησιμοποιούν και μη εξαναγκαστικές μεθόδους, αλλά συνήθως χωρίς γνώση του τι κάνουν και σχεδόν πάντα σε συνδυασμό με τον εξαναγκασμό (M. Sidman, 1989).

Γιατί αυτές οι μέθοδοι έλεγχου της συμπεριφοράς είναι τόσο διαδεδομένες; Καταρχάς το να τιμωρείς είναι πολύ πιο εύκολο από το να εξαλείφεις για παράδειγμα μια συμπεριφορά ή από το να ενισχύεις άλλες συμπεριφορές. Όταν εμφανίζεται μια

ανεπιθύμητη συμπεριφορά, η τιμωρία είναι η πιο γρήγορη μέθοδος καταστολής. Εκείνη τη στιγμή δηλαδή, αντιμετωπίζουμε το πρόβλημα, αλλά δεν είναι καθόλου βέβαιο ότι αργότερα δε θα ξαναεμφανιστεί η συμπεριφορά. Αυτή η *άμεση και γρήγορη καταστολή* ενισχύει τις δράσεις μας προς το να γίνονται όλο και πιο τιμωρητικές. Με τη θετική ενίσχυση, επιβραβεύουμε τους άλλους, όχι με το να τους αφήνουμε να ξεφύγουν από την τιμωρία, αλλά με το να τους αφήνουμε να παράγουν κάτι καλό. Όταν όμως αντιμετωπίζουμε ένα πρόβλημα, όπως τον αυτοτραυματισμό ενός ατόμου με αυτισμό, είμαστε αναγκασμένοι να δράσουμε γρήγορα και η άμεση παρέμβαση μέσω της τιμωρίας φαίνεται να είναι η μόνη διέξοδος. Αυτό βέβαια μπορεί να μην είναι η καλύτερη δυνατή λύση, ωστόσο είναι η μόνη που συνήθως διαθέτουμε στο *ρεπερτόριο της συμπεριφοράς μας*. Λέγοντας *ρεπερτόριο συμπεριφοράς* εννοούμε τις συμπεριφορές του τείνουμε να εμφανίζουμε λόγω προηγούμενης ενίσχυσης αυτών.

Όλοι διαθέτουμε στο *ρεπερτόριο της συμπεριφοράς μας* μεθόδους τιμωρίας, επειδή η τιμωρία μαθαίνεται πολύ πιο εύκολα από την ενίσχυση. Με πιο τρόπο γίνεται αυτό; Καταρχάς *όποιο ερέθισμα είναι παρόν κατά την ενίσχυση, αποκτά κι αυτό ενισχυτικές ιδιότητες. Αντίστοιχα όποιο ερέθισμα είναι παρόν κατά την τιμωρία, γίνεται κι αυτό τιμωρία* (B.F.Skinner, 1974). Παράλληλα τα αποτελέσματα πειραμάτων δείχνουν ότι όταν η τιμωρία είναι αποτελεσματική, η επίδρασή της γενικεύεται σε ένα μεγαλύτερο φάσμα καταστάσεων απ' ό,τι η επίδραση της ενίσχυσης. Εξάλλου, η τιμωρία συνήθως προκαλεί αντίποινα. Η συμπεριφορά που συνήθως καταπιέζεται, κάλυπτε κάποιες ανάγκες. Όταν δεν δίνεται στο άτομο διέξοδος, ώστε να καλύψει με κάποιο άλλο τρόπο αυτές τις ανάγκες, τότε προφανώς δεν επιθυμεί να σταματήσει τη μαθημένη συμπεριφορά και αυτός ο εξαναγκασμός είναι φυσικό να έχει σαν αποτέλεσμα την *επιθετικότητα* προς όλες τις κατευθύνσεις. Αυτό που ονομάζουμε *επιθετικότητα* και μας φαίνεται τόσο τρομακτικό, στην ουσία είναι οι καινούριες δράσεις που εμφανίζονται στο άτομο όταν οι παλιές δεν ικανοποιούν τις ανάγκες του ατόμου. Επίσης είναι λογικό αυτές οι δράσεις να εμφανίζονται με ορμή και σε μεγαλύτερη ένταση, εξαιτίας της *‘έκρηξης’ δράσεων* που παρατηρείται όταν μία συμπεριφορά παύει να παράγει ενίσχυση. Επειδή η *επιθετικότητα* έχει συνήθως άσχημα αποτελέσματα είτε για το ίδιο το άτομο είτε για το περιβάλλον του, αναγκάζει τους άλλους να τερματίζουν τα αρνητικά ερεθίσματα και να παρέχουν γρήγορα τα θετικά. Αυτή η άμεση αποτελεσματικότητα ενισχύει ακόμη περισσότερο αυτές τις μεθόδους επικοινωνίας. Κάπως έτσι η τιμωρία και ο

εξαναγκασμός αναπαράγονται. Το αποτέλεσμα είναι το να διαμορφώνουμε σταδιακά ένα περιβάλλον εχθρικό, γεμάτο εξαναγκασμό και καταπίεση.

Τα βασικά επιχειρήματα σχετικά με τη χρήση της τιμωρίας είναι: α) Η αποτελεσματικότητά της, β) Η αμεσότητά της, γ) το ότι δεν υπάρχει άλλη μέθοδος για να καταπολεμηθούν κάποιες ανεπιθύμητες συμπεριφορές. Και τα τρία αυτά επιχειρήματα καταρρίφθηκαν από την πειραματική μελέτη της συμπεριφοράς, παρόλο που φυσικά ο εξαναγκασμός εξακολουθεί να είναι η βασική μέθοδος ελέγχου της συμπεριφοράς σε φυσικά περιβάλλοντα. Η αποτελεσματικότητά του είναι πολύ αμφίβολη καθώς οι πιθανότητες να μειωθεί η συμπεριφορά είναι μικρές. Η αμεσότητά δείχνει απλά την αλόγιστη χρήση και μάλιστα χωρίς να γνωρίζουμε τις συνέπειές της και το ότι σε μερικές περιπτώσεις δεν υπάρχει άλλη λύση, είναι σαφέστατα ένας μύθος, που δεν ισχύει. Συνήθως οι δάσκαλοι, οι γονείς και οι θεραπευτές λένε: “Ενίσχυσα το παιδί, αλλά δεν πέτυχε” ή “Εξάντλησα όλες τις άλλες επιλογές και έμεινε μόνο η τιμωρία”. Στην πρώτη περίπτωση το άτομο δε γνωρίζει την έννοια της ενίσχυσης και δεν έχει ενισχύσει το παιδί, και στη δεύτερη περίπτωση συνήθως δε γνωρίζει καμία άλλη μέθοδο εκτός από την τιμωρία (M. Sidman, 1989).

4. Η τιμωρία στην έρευνα:

Τα περισσότερα που γνωρίζουμε για τη λειτουργία και τις επιπτώσεις της τιμωρίας τα οφείλουμε στην πειραματική ανάλυση της συμπεριφοράς. Πολλοί λένε ότι η τιμωρία δε θα πρέπει να ερευνάται, γιατί οι αρνητικές της συνέπειες είναι σαφείς και δεν υπάρχει κάτι άλλο να ερευνηθεί. Ωστόσο αν η χρήση της τιμωρίας ήταν τόσο σαφής, θα φροντίζαμε να μειώναμε τις τόσο σοβαρές της συνέπειες. Σίγουρα δεν είμαστε υπέρ της αλόγιστης πειραματικής μελέτης, γι' αυτό θα πρέπει να γνωρίζουμε όσα μέχρι τώρα έχει προσφέρει η πειραματική ανάλυση πάνω στο θέμα. Στην κλινική πρακτική, αλλά και στις πρακτικές των γονιών για τον έλεγχο της συμπεριφοράς των παιδιών τους, η τιμωρία δε φαίνεται να είναι κάτι που προς το παρόν μπορούμε να ελέγξουμε αν θα υπάρχει ή όχι, αλλά κάτι που εφαρμόζεται χωρίς σχεδόν καμία γνώση των ιδιοτήτων του. *Δεν αρκεί να ξέρουμε τις άσχημες επιπτώσεις της τιμωρίας, αλλά τον τρόπο με τον οποίο καταλήγουμε σε αυτές τις άσχημες επιπτώσεις και τις εναλλακτικές μεθόδους περιορισμού των συμπεριφορών, που θεωρούνται ότι δεν αντιμετωπίζονται με άλλο τρόπο.* Γι' αυτό θα δούμε λίγο προς τα πού στρέφεται η σχετική έρευνα και ποια είναι τα μέχρι τώρα επιτεύγματά της.

Η έρευνα σχετικά με την τιμωρία δεν έχει ως στόχο μόνο την ανακάλυψη των νόμων που διέπουν τη συμπεριφορά, αλλά τη χρησιμοποίησή τους σε θεραπείες, όπου η τιμωρία θεωρείται απαραίτητη. Στη θεραπεία προβλημάτων συμπεριφοράς, η τιμωρία χρησιμοποιήθηκε σε μεγάλο βαθμό, συνήθως με τη μορφή μικρών σοκ, όπως ενοχλητικών θορύβων, μικρής τάσης ηλεκτρικών εκκενώσεων, στέρηση κάποιου γεύματος, διάλειμμα από μία επιθυμητή δραστηριότητα κ.α.(R. Van Houten, 1983). Οι τιμωρίες αυτές φαίνονται ανώδυνες και πράγματι αν βρίσκονται μέσα σε ένα σωστά μελετημένο πρόγραμμα και προκαλέσουν την άμεση καταστολή κάποιας επικίνδυνης συμπεριφοράς, θεωρούνται από πολλούς προτιμότερες από το να παρατείνουμε το πρόβλημα του ατόμου με πολλές και τυχαίες παρεμβάσεις. (C.C.Walters, J.E.Crusec, 1977). *Σκοπός λοιπόν συνήθως της έρευνας, είναι να μελετηθούν οι διαφορές των ειδών τιμωρίας και οι παράγοντες που επηρεάζουν άμεσα και έμμεσα την τιμωρία, ώστε να μπορεί να εφαρμοστεί με μεγαλύτερη επιτυχία στα θεραπευτικά προγράμματα.*

Ένας *διαχωρισμός των μορφών της τιμωρίας* που χρησιμοποιείται στην ανάλυση της συμπεριφοράς είναι απαραίτητος περισσότερο για την οργάνωση των δεδομένων σε μια ποικιλία ερευνών ή για να προσδιορίσουμε τι ακριβώς συνέβη σε μια συγκεκριμένη έρευνα. Ο διαχωρισμός αυτός είναι ενδεικτικός και πολλές φορές αυτές οι μέθοδοι αναφέρονται ως μέθοδοι μείωσης της συμπεριφοράς και όχι ως μέθοδοι τιμωρίας. Στην ουσία δεν υπάρχει ξεκάθαρα σύνορα που να χωρίζουν τους διάφορους τύπους των διαδικασιών τιμωρίας. Καταρχάς έχουμε τη *σωματική τιμωρία*. Αυτή η κατηγορία περιλαμβάνει όλες τις τιμωρίες που περιέχουν τη χρήση ενός άμεσου φυσικού ερεθίσματος. Όλες οι μορφές σωματικής τιμωρίας, όπως κάποιο χαστούκι ή κάποιο χτύπημα στο χέρι του παιδιού, όπως επίσης κάποιο ηλεκτρικό σοκ, δυνατός θόρυβος, ουσία με δυσάρεστη γεύση και αρωματική αμμωνία, περιλαμβάνονται σε αυτή την κατηγορία. Η πιο συνηθισμένη μορφή φυσικής τιμωρίας στο εργαστήριο είναι το ηλεκτρικό σοκ, επειδή έχει το προτέρημα ότι είναι σχεδόν απίθανο το υποκείμενο να έχει στην ιστορία του κάτι παρόμοιο και έτσι δεν υπάρχει συνήθως κάποια σύνδεση με ενισχυτικά ερεθίσματα. Δεύτερον έχουμε τις *επιπλήξεις*. Πρόκειται για αρνητικές λεκτικές παρατηρήσεις με τις οποίες μαλώνουμε ένα άτομο για τη συμπεριφορά του, παράλληλα με μια επίμονη ματιά ή ένα σταθερό σφίξιμο. Μερικές φορές αυτού του είδους η τιμωρία εντάσσεται και στην προηγούμενη κατηγορία καθώς ο συνδυασμός της επίπληξης με τη ματιά ή το σφίξιμο έχει βρεθεί ότι είναι πολύ πιο αποτελεσματικός. Τρίτον, έχουμε το *διάλειμμα*

(timeout), το ποίο περιλαμβάνει στιγμές κατά τις οποίες το άτομο μεταφέρεται σε ένα λιγότερο ενισχυτικό περιβάλλον, που ακολουθεί μια συγκεκριμένη συμπεριφορά. Συνήθως θεωρείται ότι όσο μεγαλύτερη είναι η διακριτικότητα μεταξύ του πριν την αλλαγή περιβάλλοντος και αυτού στο οποίο μεταφέρεται το υποκείμενο, τόσο μεγαλύτερη είναι και η αποτελεσματικότητα της εν λόγω τιμωρίας (Solnick et al., 1977, από Ron Van Houten, 1983). Οπότε συνήθως αυξάνουμε την αποτελεσματικότητα είτε κάνοντας το προηγούμενο περιβάλλον λιγότερο ενισχυτικό, είτε κάνοντας το επόμενο περισσότερο ενισχυτικό. Μια πρόσθετη διαδικασία που μπορεί να θεωρηθεί ως διάλειμμα είναι η *υπερβολική διόρθωση* (overcorrection), κατά τη οποία ένας οργανισμός μεταφέρεται γενικά από μία κατάσταση σε μία άλλη που απαιτείται αυξημένη αντιδραστικότητα. Ένας τρόπος διαφοροποίησης των ανάμεσα στο διάλειμμα και την υπερβολική διόρθωση είναι ότι στην πρώτη κατάσταση δίνεται έμφαση στις διαφοροποιήσεις των συνθηκών και οι ενισχυτικοί συντελεστές λειτουργούν ως προς την προ και μετά εναλλακτική κατάσταση, ενώ στη δεύτερη περίπτωση, η έμφαση δίνεται στις συμπεριφορές που συμβαίνουν στα προ και μετά εναλλακτικά περιβάλλοντα. Μια τελευταία μορφή τιμωρίας είναι το *‘τίμημα της δράσης’* (response cost). Ορίζεται συνήθως ως μια μορφή τιμωρίας κατά τη οποία η τιμωρούμενη συμπεριφορά οδηγεί στην απώλεια μια συγκεκριμένης ποσότητας ενισχυτή, με τη μορφή χρημάτων, κουπονιών ή πόντων (R. V. Houten, 1983).

Τα περισσότερα πειράματα έχουν γίνει με υποκείμενα ποντίκια και περιστέρια. Υπάρχουν βέβαια και κάποιες έρευνες που έχουν ως υποκείμενα άτομα τα οποία τέθηκαν υπό ελεγχόμενες πειραματικές συνθήκες, αλλά αυτές είναι λιγοστές. Θα δούμε συνοπτικά, μέχρι τώρα, προς τα πού κατευθύνεται η έρευνα σχετικά με την τιμωρία, ποιοι είναι οι παράγοντες που εμπλέκονται στα άμεσα αποτελέσματα της τιμωρίας, τι συμπεράσματα έχουν βγει και πώς αυτά μπορούν να αξιοποιηθούν ή έχουν ήδη αξιοποιηθεί.

Η περισσότερη από τη βασική έρευνα σχετικά με τα άμεσα αποτελέσματα της τιμωρίας ξεκίνησε πολύ περισσότερο από 30 χρόνια πριν, όχι με ανθρώπινα υποκείμενα. Όσον αφορά το διαδικαστικό μέρος του θέματος, στο εργαστήριο η τιμωρία χωρίστηκε σε θετική και αρνητική τιμωρία. Μιλάμε για θετική τιμωρία όταν το υποκείμενο λαμβάνει ένα αρνητικό ερέθισμα και για αρνητική τιμωρία, όταν απομακρύνουμε από το υποκείμενο ένα θετικό ερέθισμα. Όπως και όσον αφορά την ενίσχυση, η έννοια των επιθέτων *θετική* και *αρνητική* είναι απλώς αριθμητική, μας

λέει δηλαδή εάν η δράση είναι ισχυρή επειδή αθροίζει ή επειδή αφαιρεί το ερέθισμα. Δεν αναφέρεται στην εκτίμηση, στη δημοτικότητα, ή στην ωφελιμότητα είτε του ερεθίσματος είτε της συμπεριφοράς (P. Μέλλον, 2003). Οι περισσότεροι από τους ερευνητές χρησιμοποιούσαν κάποιο τυχαίο ηλεκτρικό σοκ. Η χρήση του ηλεκτρικού σοκ θεωρείται ωφέλιμη επειδή το υποκείμενο δεν έχει συνήθως κάποια παρόμοια προηγούμενη εμπειρία και γι' αυτό δεν έχουν άγνωστες και ικανές να επηρεάσουν το αποτέλεσμα συνδέσεις (R. Van Houten, 1983). Σ' αυτές τις παλιότερες έρευνες, τα αποτελέσματα της τιμωρίας αξιολογούνταν μόνο όταν η τιμωρούμενη συμπεριφορά δεν επανεμφανιζόταν, δηλαδή το σβήσιμο της συμπεριφοράς και η αποτελεσματικότητα της τιμωρίας ήταν άρρηκτα συνδεδεμένα (Lerman & Vorndran, 2002). Σε ποιο σύγχρονες έρευνες όμως, τα αποτελέσματα της τιμωρίας μελετούνται ανεξάρτητα από αυτά της απόσβεσης και το ενδεχόμενο της τιμωρίας εισάγεται χωρίς να γίνονται αλλαγές σε προγράμματα ενίσχυσης.

Η κατεύθυνση της έρευνας άλλαξε από τη στιγμή που η τιμωρία ανεξαρτητοποιήθηκε σαν έννοια από την εξάλειψη, επειδή μπόρεσαν να μελετηθούν εκτενέστερα οι περίπλοκες σχέσεις μεταξύ τιμωρίας και ενίσχυσης. Αυτό είναι πολύ σημαντικό, γιατί η τιμωρία και η ενίσχυση συχνά αλληλεπιδρούν με τέτοιο τρόπο, ώστε μπορεί συχνά να επιβάλλουμε κάποια τιμωρία επειδή δεν έχουμε κατανοήσει και δε μπορούμε να ελέγξουμε τον ενισχυτή που διατηρεί το πρόβλημα (Lerman & Vordran, ως αναφορά σε Azrin & Holz 1966). Πολλές συμπεριφορές μπορεί να ερμηνεύονταν ως απόρροια της τιμωρίας, ενώ στην πραγματικότητα ήταν αποτέλεσμα κάποιου κοινωνικού συνήθως ενισχυτή. Πολλά παραδείγματα έχουμε πάνω σε αυτό το θέμα, όπως κλασικές παρατηρήσεις με κοινωνικούς ενισχυτές μέσα στην αίθουσα διδασκαλίας, όπου ο δάσκαλος προσπαθώντας να ηρεμήσει το παιδί, το τιμωρεί με αποτέλεσμα αυτό να πετυχαίνει την ενισχυτική δράση της προσοχής, που με κανένα άλλο τρόπο δεν είχε καταφέρει να επιτύχει. Η αύξηση της συχνότητας της συμπεριφοράς σ' αυτή την περίπτωση δεν οφείλεται στην τιμωρία, αλλά στην προσοχή που ξαφνικά δίνεται στο παιδί. Ωστόσο ο εξαναγκασμός του παιδιού εξακολουθεί να υφίσταται, άσχετα με το ότι η δράση αντί να μειωθεί αυξήθηκε.

Έχει διαπιστωθεί ότι η τιμωρία χρησιμοποιείται συχνότερα όταν το πρόβλημα στη συμπεριφορά συνεχίζει με κάποιο τρόπο να προκαλεί ενισχυτές (Lerman & Vorndran, 2002). Αυτός που τιμωρεί αποβλέπει στην εξάλειψη της συμπεριφοράς. Όταν βλέπει τη συμπεριφορά να εξακολουθεί να παρουσιάζεται λόγω των ενισχυτών που προκαλεί, συνεχίζει να τιμωρεί με μεγαλύτερη συχνότητα και

πιθανότατα σε μεγαλύτερη ένταση, γιατί η μέθοδος της τιμωρίας υπήρξε γι' αυτόν αποτελεσματική στο παρελθόν ή δεν διαθέτει άλλες μεθόδους στο ρεπερτόριο της συμπεριφοράς του. Γενικά ενισχυτικές παράμετροι μπορούν να επηρεάσουν τα αποτελέσματα της τιμωρίας με πολύ σημαντικούς τρόπους. Μάλιστα τα περισσότερα πειράματα ψυχολόγοι των τελευταίων ετών τείνουν να βλέπουν την τιμωρία ως αδιάσπαστο φαινόμενο από την ενίσχυση και συχνά στα πειράματα δεν μελετάται πια η κάθε μία χωριστά, αλλά η αλληλεπίδραση αυτών στη συμπεριφορά του ατόμου. Πολλοί συγγραφείς υποστηρίζουν ότι η επιτυχία της τιμωρίας οφείλεται στο ότι εμπλέκεται συνήθως με τους ενισχυτές που συντηρούσαν την προβληματική συμπεριφορά. Η έρευνα έχει στραφεί προς τη μελέτη της τιμωρίας όχι μόνο σε σύγκριση με την ενίσχυση, αλλά και σε σχέση με αυτή. Επίσης πολλοί, παρόλο που η τιμωρία στην εφαρμοσμένη έρευνα συνδέεται αναπόφευκτα με τη απόσβεση, υποστηρίζουν ότι οι κοινές τιμωρίες μπορούν να φανούν αποτελεσματικές παρά την απουσία της απόσβεσης.

Ας δούμε καταρχάς τα άμεσα αποτελέσματα της τιμωρίας και προς τα πού κατευθύνεται η έρευνα σ' αυτό το επίπεδο. Βασικά ερευνητικά αποτελέσματα έχουν δείξει ότι άμεσες ξαφνικές τιμωρίες, όπως είναι ο θόρυβος, ενοχλητικά κύματα δυνατού αέρα, δράσεις που κοστίζουν, και διάλειμμα, μπορούν να προκαλέσουν μια γρήγορη ελάττωση στη συχνότητα εμφάνισης της συμπεριφοράς, η οποία τιμωρήθηκε, και σε κάποιες περιπτώσεις μπορούν να οδηγήσουν σε απόλυτη καταπίεση της εν λόγω συμπεριφοράς σε ποντίκια, περιστέρια, μαϊμούδες και ανθρώπους. Πολλές έρευνες επίσης, με ανθρώπους και μη, έχουν δείξει ότι οι αρχικές επιδράσεις της τιμωρίας με πρόκληση σοκ ή αφαίρεση του επιθυμητού έχουν πολύ πιο γρήγορα αποτελέσματα και με μεγαλύτερη διάρκεια από αυτά που προκαλούνται με απόσβεση, κορεσμό, ή διαφορική ενίσχυση. Η τιμωρία χρησιμοποιείται ευρέως στην κλινική πράξη και μάλιστα έχουν αναπτυχθεί πολυάριθμες μορφές τιμωρίας (επιπλήξεις, περιορισμός, βρέξιμο, χυμός λεμονιού, σοκ, απομάκρυνση από ενισχυτικές ασχολίες κλπ), εφόσον μάλιστα υπάρχει άμεσο και γρήγορο αποτέλεσμα στην καταπίεση μιας συμπεριφοράς. Η ταχύτητα του αποτελέσματος μπορεί να είναι πολλές φορές απαραίτητη, σε σημείο να θεωρείται επιβεβλημένη από τις καταστάσεις που δείχνουν αδιέξοδες, π.χ. σε κάποιες αυτοτραυματικές συμπεριφορές, αλλά σε πραγματικές συνθήκες τα αποτελέσματα μιας τιμωρίας είναι δύσκολο να ερμηνευτούν και να ξεκαθαριστεί ότι δεν εισέβαλαν

κάποιοι ενισχυτικοί παράγοντες ή ότι αυτά τα αποτελέσματα δε θα έχουν αργότερα κάποιες άλλες συνέπειες που να αναιρούν τα αρχικά θετικά της αποτελέσματα.

Η γενίκευση αυτών των ευρημάτων είναι περιορισμένη. Ένας λόγος είναι ότι δημοσιεύονται τα αποτελέσματα των επιτυχημένων θεραπειών πολύ συχνότερα από αυτά των ανεπιτυχών. Υπάρχει επίσης πάντα η πιθανότητα να έχουν εμπλακεί παράμετροι, οι οποίοι δεν έχουν μετρηθεί. Μπορεί να είναι κάποιοι ενισχυτές, πολλοί σημαντικοί, οι οποίοι όμως είναι αδιευκρίνιστοι. Αυτό συμβαίνει γιατί μία πριν τη θεραπεία λειτουργική ανάλυση δείχνει ότι μια συμπεριφορά παραμένει ανεξάρτητη από κοινωνικές συνέπειες, αλλά αυτό δεν απομονώνει ένα συγκεκριμένο ενισχυτή. Έχουν αναπτυχθεί πολλές μέθοδοι τα τελευταία χρόνια για τον εντοπισμό των αυτόματων, όπως συχνά λέγονται, ενισχυτών, ένα τύπο ενισχυτών μη κοινωνικών, αλλά λειτουργικά συνδεδεμένων με τα προβλήματα της συμπεριφοράς. Παρόλο που χρειάζονται περαιτέρω μεθοδολογικές βελτιώσεις, αυτές οι στρατηγικές ίσως να είναι χρήσιμες για τον εντοπισμό και το χειρισμό κάποιων ενισχυτικών παραγόντων, ενώ γίνεται αυτόματη θεραπεία κάποιου προβλήματος ενίσχυσης με τιμωρία. Έχει διαπιστωθεί ότι όταν εφαρμόζονται αυτές οι μέθοδοι χειρισμού των συμπεριφορών που διατηρούνται είτε από κοινωνικές ή μη κοινωνικές συνέπειες, μας οδηγούν σε καλύτερη κατανόηση της διαδικασίας της τιμωρίας και προωθείται σε μεγαλύτερο βαθμό η θεραπεία. Σίγουρα η πρόοδος όσον αφορά τις άμεσες συνέπειες της τιμωρίας είναι μεγάλη, ωστόσο, όπως έχει διαπιστωθεί, πολλοί είναι οι παράγοντες που επιδρούν πάνω σ' αυτές. Πρόκειται καταρχάς για μεταβλητές ως προς την προσωπική ιστορία του ατόμου, όπως είναι η προηγούμενη εμπειρία με το τιμωρητικό ερέθισμα ή κάποιοι παρεμβαίνοντες ενισχυτές, που λόγω της ιδιαίτερης ιστορίας του από ατόμου δεν γίνονται γρήγορα κατανοητοί. Επίσης η χρήση εξαρτημένων τιμωριών είναι ένα ακόμα ζήτημα, καθώς και κάποιες μεταβλητές ενισχυτών, όπως είναι η διαθεσιμότητα εναλλακτικών πηγών ενίσχυσης, και τέλος κάποιες μεταβλητές της ίδιας της τιμωρίας ως καθορισμένης μεταβλητής, όπως είναι η διάρκεια, η αμεσότητα και το σχετικό χρονοδιάγραμμα επιβολής της.

Είναι θεμιτό η έρευνα σχετικά με την τιμωρία να ανοίγει σε νέους παράγοντες που αναμφισβήτητα σχετίζονται με τη λειτουργία της και την αποτελεσματικότητά της. Δε μπορούμε να δούμε την τιμωρία ως ένα μεμονωμένο περιστατικό, μπορούμε όμως να παρατηρήσουμε καλύτερα τις επιδράσεις της κατανοώντας πληρέστερα αυτούς τους παράγοντες και αυτό μπορεί να πραγματοποιηθεί ως ένα βαθμό μέσα από τον εντοπισμό και τον έλεγχό τους. Εξάλλου ο εντοπισμός των παραγόντων που

σχετίζονται με την τιμωρία και η γνώση του τι είδους σχέση έχουμε σε κάθε περίπτωση, είναι αποτέλεσμα έρευνας και μέσα από την έρευνα θα πρέπει συστηματικά και σταδιακά να προχωρήσουμε σε περαιτέρω συμπεράσματα. Ας δούμε χωριστά τους παράγοντες που μελετούνται στα πλαίσια της έρευνας για την τιμωρία.

Καταρχάς όταν χρησιμοποιούμε μία τιμωρία δε μπορούμε πάντα να ξέρουμε την ιστορία του υποκειμένου ως προς την τιμωρία αυτή. Σε προηγούμενες εμπειρίες του μπορεί να έχει βρεθεί σε πολύ παρόμοια κατάσταση, η οποία έχει τροποποιήσει τις αντιδράσεις του υποκειμένου ως προς το συγκεκριμένο ερέθισμα. Το άτομο αντιδράει διαφορετικά στην πρώτη του επαφή με ένα περιβάλλον και διαφορετικά μετά από κάποιες ακόμα επαφές. Αυτό είναι φυσικό εφόσον έχουν γίνει κάποιες συνδέσεις οι οποίες πιο πριν δεν υπήρχαν, συνδέσεις οι οποίες ενσωματώθηκαν στη συμπεριφορά του υποκειμένου. Αυτές οι συνδέσεις μπορεί συχνά να μην είναι γνωστές και μπορεί να οδηγήσουν σε παρερμηνείες. Η ιστορία ενός ατόμου με ένα ερέθισμα, μπορεί να καθιστά το ερέθισμα, που με μια πρώτη ματιά φαινόταν ως τιμωρία, να λειτουργεί ενισχυτικά. Κατά συνέπεια σε ένα πείραμα πρέπει να ελεγχθεί η ιστορία του υποκειμένου με το τιμωρητικό ερέθισμα, αν έχει υποβληθεί στο παρελθόν σ' αυτό, πόσες φορές, κάτω από ποιες συνθήκες και με ποιο σκοπό. Εξάλλου η συχνή επαφή ενός υποκειμένου με ένα ερέθισμα, τυχαίο ή μη, μειώνει την ευαισθησία του στο συγκεκριμένο ερέθισμα, που σημαίνει ότι η τιμωρία δεν έχει τα ίδια αποτελέσματα κάθε φορά. Έχουν γίνει πειράματα σε ποντίκια, στα οποία φάνηκε ότι η έκθεση σε συνθήκες ασυνεχούς τιμωρίας με σοκ μειώνει την αποτελεσματικότητα της συνεχόμενης τιμωρίας, ακόμα και όταν αρκετές μέρες ή και βδομάδες παρεμβάλλονται ανάμεσα στην ασυνεχή και ασταμάτητη. Έχει γίνει και πείραμα με φυσιολογικά αναπτυσσόμενα παιδιά και ένα δυνατό βομβητή ως τιμωρητικό ερέθισμα, από τους Deur & Parke, το 1970 (Lerman & Vorndran, 2002).

Σε κλινικά περιβάλλοντα είναι πολύ συχνό ένα υποκείμενο να έχει εμπειρίες τιμωρίας παρόμοιες με αυτές που επιβάλλονται σε πειραματικό επίπεδο, όπως για παράδειγμα κάποιες λεκτικές επιπλήξεις ή κάποια απομάκρυνση από κάποια ασχολία που αποτελεί θετική ενίσχυση. Επιπλέον ακόμα περισσότερη έκθεση σε ασταμάτητες τιμωρίες και ενισχύσεις συμβαίνει στο φυσικό περιβάλλον του ατόμου. Είναι δύσκολο για τους γονείς και τους δασκάλους να εντοπίζουν κάθε συμπεριφορά που εμφανίζεται και να ενισχύουν ή να τιμωρούν κάτω από ένα συγκεκριμένο πρόγραμμα και με συγκεκριμένους στόχους. Συνήθως όταν οι αρχικές τιμωρίες δεν επιφέρουν τα

επιθυμητά αποτελέσματα, ο γονιός ή ο δάσκαλος προβαίνει αυθόρμητα σε πιο ισχυρές και πιο συχνές τιμωρίες, πιστεύοντας ότι θα καταφέρει με αυτό τον τρόπο να ενισχύσει την αποτελεσματικότητα της θεραπείας. Ωστόσο έχει βρεθεί ότι **μικρότερη τιμωρία και σωστά προγραμματισμένη, μπορεί να οδηγήσει πολύ πιο εύκολα σε καταπίεση μιας συμπεριφοράς από ότι μια συνεχιζόμενη και μεγάλης έντασης τιμωρία**. Αυτό πάλι είναι κάπως αναμενόμενο γιατί οι λόγοι που συνήθως ένα άτομο δεν ανταποκρίνεται στην τιμωρία όπως περιμένουμε, δεν έχει να κάνει με το ότι δεν του επιβάλλαμε αρκετή τιμωρία, αλλά με παράγοντες όπως η ιστορία του ατόμου με την εν λόγω τιμωρία και οι πιθανοί ενισχυτές που εμπλέκονται σ' αυτή την ιστορία.

Από αυτές λοιπόν τις βασικές διαπιστώσεις μπορούμε να πάρουμε κάποιες κατευθυντήριες γραμμές στην κλινική έρευνα και πράξη. Πρώτον, θα ήταν ωφέλιμο για τους υπεύθυνους να προσδιορίζουν καινοφανείς τιμωρίες όταν σχεδιάζουν μια θεραπεία και να αποφεύγουν να χρησιμοποιούν μεθόδους όπως οι επιπλήξεις με μη συστηματικό τρόπο και χωρίς να υπάρχει ένα συγκεκριμένο σχέδιο δράσης. Δεύτερον, ασυνεχή προγράμματα τιμωρίας δεν πρέπει να έχουν λάβει χώρα πριν από συνεχόμενα προγράμματα. Τρίτον, ιδιότητες της τιμωρίας που έχουν διαπιστωθεί, όπως η επίδρασή της σε σχέση με την απόσταση από προηγούμενη τιμωρία, μπορούν να αξιοποιηθούν σε ένα πρόγραμμα θεραπείας (Lerman & Vorndran, 2002).

Η έρευνα στρέφεται επίσης προς τη μελέτη και αξιοποίηση των εξαρτημένων ερεθισμάτων. Έχει διαπιστωθεί ότι ένα ουδέτερο ερέθισμα που συνδυάζεται με μια τιμωρία, παίρνει κάποιες από τις ιδιότητες της τιμωρίας. Μιλάμε για περιπτώσεις κλασσικής εξάρτησης. Εξαρτημένα ερεθίσματα μπορούν να λειτουργήσουν ως τιμωρίες όταν απελευθερώνονται περιστασιακά προς κάποια συμπεριφορά, ακόμα και στην απουσία του πρωταρχικού ερεθίσματος. Αυτό για την κλινική πράξη σημαίνει ότι μπορούμε να αξιοποιήσουμε τα εξαρτημένα αυτά ερεθίσματα αντί της άμεσης τιμωρίας, αφού και αυτά έχουν ουσιαστικά τις ίδιες ιδιότητες με αυτή. Επίσης κάποια εξαρτημένα ερεθίσματα μπορούν, κατάλληλα διαμορφωμένα και ενταγμένα στο κατάλληλο πρόγραμμα, να έχουν μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα και να γίνουν ευκολότερα αποδεκτά σε ένα κλινικό χώρο. Για παράδειγμα, ας υποθέσουμε ότι μια ενέργεια όχι ιδιαίτερα αποτελεσματική πιο πριν και μη παρεισφορητική, όπως είναι μια απλή λεκτική νύξη, να μετατρέπονταν και να εδραιωνόταν ως μια πιθανή τιμωρία στη θέση ασυνεχών συνδυαστικών παρεμβάσεων, πιο περιοριστικών και χρονοβόρων. Η χρήση των εξαρτημένων ερεθισμάτων θα μείωνε τη έκθεση των ατόμων σε παρεισφορητικές παρεμβάσεις και

το βαθμό της προσπάθειας που απαιτείται από αυτούς που δουλεύουν κλινικά, παράγοντες οι οποίοι θα μειώναν τα προβλήματα ασυνέπειας που εμφανίζονται στα διάφορα προγράμματα, τη συνήθεια που επέρχεται μετά από πολλές ακατάστατες τιμωρίες, καθώς και τα ηθικά θέματα που προκύπτουν με τη χρήση περιοριστικών διαδικασιών.

Στο χώρο του εργαστηρίου έχουν καθιερωθεί ως εξαρτημένες τιμωρίες χαμηλοί ήχοι, φώτα, μικρής έντασης ηλεκτρικά σοκ. Οι εξαρτημένες τιμωρίες καθιερώνονται μέσω δύο βασικών μεθόδων. Στην πρώτη μέθοδο, το ουδέτερο ερέθισμα παρουσιάζεται πριν από ένα αναπόφευκτο ερέθισμα και είτε αποσύρεται με το ξεκίνημα του ουδέτερου ερεθίσματος, είτε παραμένει στο περιβάλλον ενώ το ανεξάρτητο ερέθισμα απελευθερώνεται περιοδικά. Τα αποτελέσματα πολλών ερευνών έχουν δείξει ότι το ουδέτερο ερέθισμα είναι πολύ πιο αποτελεσματικό όταν παρουσιάζεται πριν από το ξεκίνημα του ανεξάρτητου ερεθίσματος, παρά ταυτόχρονα ή μετά το ξεκίνημά του. Στην άλλη μέθοδο, το ουδέτερο ερέθισμα έχει καθιερωθεί ως ένα διακριτικό ερέθισμα για τιμωρία. Δηλαδή η παρουσία του ουδέτερου ερεθίσματος συσχετίζεται με την απελευθέρωση του ανεξάρτητου ερεθίσματος τυχαία ή κατά συνέπεια. Παρόλο που το διακριτικό ερέθισμα φαίνεται να καταπιέζει την αντίδραση όταν απελευθερώνεται στη συμπεριφορά, αποτελέσματα των Orme-Johnson και Yarczower δείχνουν ότι το ερέθισμα που καθιερώθηκε ως διακριτικό είναι πολύ λιγότερο αποτελεσματικό από το ερέθισμα που καθιερώθηκε μέσω της προηγούμενης μεθόδου. Έρευνες δείχνουν ότι **τα αποτελέσματα της εξαρτημένης τιμωρίας είναι βραχυπρόθεσμα, εκτός αν με κάποιο τρόπο το εξαρτημένο ερέθισμα και η ανεξάρτητη τιμωρία συνεχίσουν να αποτελούν ζευγάρι** (Lerman & Vorndran, 2002).

Μερικές εργασίες έχουν επικεντρώσει στους **παράγοντες που φαίνεται να επηρεάζουν αυτές τις διαδικασίες εξάρτησης**, όπως είναι η **ένταση** του ανεξάρτητου ερεθίσματος και η διάρκεια του εξαρτημένου. Ωστόσο, άλλες σχετικές με την κλινική πρακτική παράμετροι, όπως είναι **ο αριθμός των συνδέσεων** μεταξύ του εξαρτημένου και του ανεξάρτητου ερεθίσματος, **ο τύπος του ανεξάρτητου ερεθίσματος** που χρησιμοποιείται και **χαρακτηριστικά του ουδέτερου ερεθίσματος (π.χ. αμεσότητα και μέγεθος)**, πρέπει να ελεγχθούν σε περαιτέρω έρευνες. Επιπλέον, το εξαρτημένο ερέθισμα τυπικά έχει καθιερωθεί και παραμένει ανεξάρτητο από την αντίδραση, μια μέθοδος που μπορεί να προκαλέσει ηθικά προβλήματα αν επεκταθεί σε κλινικούς πληθυσμούς.

Η χρήση της εξαρτημένης τιμωρίας σε θεραπεία προβλημάτων συμπεριφοράς έχει αναφερθεί σε εντυπωσιακά λίγες έρευνες. Για την ακρίβεια, καμία εφαρμοσμένη έρευνα δεν επικεντρώνει αποκλειστικά σε μεθόδους που αναπτύσσουν και καθιερώνουν ένα ερέθισμα ως εξαρτημένη τιμωρία σε κλινικό περιβάλλον. Το 1969 οι Lovaas και Simmons, συνέδεσαν τη λέξη 'όχι' με ένα σοκ, σχετικά με το σοβαρό αυτοτραυματισμό ενός συμμετέχοντα. Η σύντομη αυτή λεκτική υπόδειξη παρουσιαζόταν σε κάθε επεισόδιο αυτοτραυματισμού χωρίς την παρουσία του σοκ κατά τη διάρκεια ενός περιορισμένου αριθμού συνεδριάσεων και στα αποτελέσματα αναφερόταν ότι το ερέθισμα είχε πάρει τις κατασταλτικές ιδιότητες του ερεθίσματος της τιμωρίας. Σε μια πιο εκτεταμένη παρέμβαση, οι Dorsey, Iwata, Ong και McSween (1980), βρήκαν ότι η λεκτική αυτή υπόδειξη, το 'όχι' γενικεύτηκε σε πολλές καταστάσεις όπως για παράδειγμα σε πολλούς θεραπευτές που ποτέ δεν είχαν χορηγήσει τη γνήσια τιμωρία. Πάλι η λέξη από μόνη της απέφερε τα αποτελέσματα της αρχικής τιμωρίας. Παρόλο που τα αποτελέσματα των ερευνών δείχνουν ότι η εξαρτημένη τιμωρία μπορεί επιτυχώς να χρησιμοποιηθεί σε κλινικά προβλήματα, η αποτελεσματικότητα τέτοιων θεραπειών αξιολογήθηκε σε ένα πολύ περιορισμένο αριθμό συνεδριών. Βασικές έρευνες έχουν δείξει ότι τα αποτελέσματα της εξαρτημένης τιμωρίας στη συμπεριφορά είναι προσωρινά εκτός αν με κάποιο τρόπο το εξαρτημένο ερέθισμα και η εξαρτημένη τιμωρία παραμείνουν μαζί. (Lerman & Vorndran, 2002).

Η σύγχρονη γνώση σχετικά με την εξαρτημένη τιμωρία είναι ανολοκλήρωτη και χρειάζεται περαιτέρω έρευνα ώστε να δημιουργηθούν οι προδιαγραφές για τη χρήση της σε κλινικό επίπεδο. Η αποτελεσματικότητα της σύνδεσης με διάφορους τύπους ακουστικών, απτικών και οπτικών ερεθισμάτων πρέπει να υπολογιστεί με πιο συνηθισμένες και κοινωνικά αποδεκτές μορφές τιμωρίας, όπως είναι το διάλειμμα από κάτι ευχάριστο. Ο αριθμός των απαραίτητων συνδέσεων για να παράγουμε την εξάρτηση και παράγοντες που μπορούν να αλλάξουν το αποτέλεσμα, μπορούν να εκτιμηθούν με περιοδικό έλεγχο των κατασταλτικών επιδράσεων του συνδεδεμένου ερεθίσματος κατά την απουσία της εξαρτημένης τιμωρίας. Η διάρκεια της σύνδεσης μπορεί να καθοριστεί παρουσιάζοντας το εξαρτημένο ερέθισμα χωρίς το ανεξάρτητο μέχρι τα αποτελέσματα στην αντίδραση να μην υπάρχουν πια. Αυτή η στρατηγική μπορεί να φανεί χρήσιμη στο σχεδιασμό ενός προγράμματος σύνδεσης ενός εξαρτημένου και ενός ανεξάρτητου ερεθίσματος, ώστε να διατηρηθεί η σύνδεση στο χρόνο. Για παράδειγμα, οι κλινικοί θα μπορούσαν να καθορίσουν το μέγιστο αριθμό

των φορών που το εξαρτημένο ερέθισμα μπορεί να παρουσιαστεί πριν αρχίσει η απόσβεση του εξαρτημένου αποτελέσματος. Στη συνέχεια το εξαρτημένο και το ανεξάρτητο ερέθισμα μπορούν να συνδεθούν λαμβάνοντας υπόψη αυτό τον αριθμό, σε μια πραγματική βάση.

Αυτές σε γενικές γραμμές είναι οι κατευθύνσεις της σύγχρονης έρευνας πάνω στην τιμωρία. Ο J. E. Spradlin συμπυκνώνει τα χρηστικά αποτελέσματα της έρευνας σε:

- 1) Η τιμωρία παράγει μια μεγαλύτερη μείωση στο βαθμό της δράσης, αν απελευθερώνεται σε ένα συνεχόμενο πρόγραμμα, από ότι με μία ασυνέχεια.
- 2) Η τιμωρία θα παράγει μια μεγαλύτερη μείωση στο βαθμό της δράσης, αν απελευθερώνεται άμεσα, από ότι με καθυστέρηση.
- 3) Η τιμωρία θα παράγει μια μεγαλύτερη μείωση στο βαθμό της δράσης αν το πρόγραμμα της ενίσχυσης για τη δράση- στόχο περιοριστεί, από ότι αν η ενίσχυση διατηρείται στα πλαίσια ενός πλούσιου προγράμματος.
- 4) Η τιμωρία παράγει μεγαλύτερη μείωση στο βαθμό της δράσης όταν παράλληλα μία εναλλακτική δράση που δεν έχει τιμωρηθεί είναι διαθέσιμη και παράγει ενίσχυση στα πλαίσια ενός προγράμματος ίσου ή ισχυρότερου από το πρόγραμμα της ενίσχυσης που παράγει η τιμωρούμενη δράση, από ότι όταν καμία εναλλακτική δράση δεν είναι διαθέσιμη.
- 5) Ένα ερέθισμα είναι πολύ πιο πιθανό να λειτουργήσει ως τιμωρία αν ήδη παρουσιάζεται ως ένα σημάδι για μη ενίσχυση ή για ελάττωση της ενίσχυσης, από ότι αν παράγει μια αύξηση στην πυκνότητα της ενίσχυσης.

5.Διαστάσεις τις τιμωρίας μετά την έρευνα:

Η τιμωρία δεν εφαρμόζεται μόνο σε προγράμματα θεραπείας της συμπεριφοράς, αλλά εφαρμόζεται από όλους τους θεραπευτές, είτε χωρίς συνείδηση του τι κάνουν, είτε λανθασμένα. Η τιμωρία συνήθως δεν εντάσσεται σε κάποιο πρόγραμμα. Η έρευνα λοιπόν έχει κάποιες ευθύνες πάνω σ' αυτό το θέμα, γιατί η τιμωρία, αν θεωρήσουμε ότι ενθαρρύνεται από τους ειδικούς, σε πρακτικό επίπεδο μπορεί να πάρει μεγάλες διαστάσεις, καθώς η κακή χρήση της θα συνεχιστεί. Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, ο βασικός στόχος είναι η κλινική πράξη και γι' αυτό μέσα από τα πειράματα γίνεται προσπάθεια να διαπιστωθούν οι αρνητικές επιδράσεις της τιμωρίας, πώς μπορεί η τιμωρία να αξιοποιηθεί σε ορισμένες περιστάσεις πιο

αποτελεσματικά από άλλες μορφές συμπεριφοράς και τι συμβαίνει σε θεραπευτικό επίπεδο σχετικά με την τιμωρία. (Lerman & Vorndran, 2002). Η τιμωρία για πολλούς λόγους είναι μια συμπεριφορά προς μελέτη. Ο T. R. Vollmer παραθέτει πέντε λόγους, που ταυτόχρονα αποτελούν και τις μορφές με τις οποίες συνήθως συναντάμε την τιμωρία: α) Η μη σχεδιασμένη αυτόματη (όχι κοινωνική) τιμωρία, β) Η μη σχεδιασμένη κοινωνική τιμωρία, γ) Η σχεδιασμένη κοινωνική άμεση τιμωρία από άτομα ανεκπαιδευτα, δ) Η ασχεδιάστη κοινωνική άμεση τιμωρία, απελευθερώνεται ή προδιαγράφεται συχνά από τους αναλυτές της συμπεριφοράς, ε) Η σχεδιασμένη κοινωνική άμεση τιμωρία πραγματοποιείται από επιτήδειους αναλυτές της συμπεριφοράς και αυτό θα συνεχίσει μέχρι να βρεθούν εμπειρικά στηρίγματα ή ηθικά επιχειρήματα εναντίον.

Η τιμωρία μέχρι κάποια στιγμή θεωρήθηκε κατά κάποιο τρόπο ως το αντίθετο της ενίσχυσης, γιατί η χρήση της ήταν συνδεδεμένη με την εξάλειψη της συμπεριφοράς, δηλαδή θεωρούσαν ως τιμωρία το ερέθισμα που προκαλούσε τη μείωση της συμπεριφοράς την οποία ακολουθούσε. Σύντομα έγινε κατανοητό ότι μία συμπεριφορά παρόλο που τιμωρείται, μπορεί η συχνότητά της να μη μειωθεί. Ο Skinner περιγράφει τα αποτελέσματα της τιμωρίας ως δευτερογενή και δε συνδέει την τιμωρία με την εξάλειψη της συμπεριφοράς. Υποστηρίζει ότι υπάρχουν τρεις τρόποι για να μειωθεί ο βαθμός μιας δράσης. Πρώτον, το ερέθισμα μπορεί να εγείρει δράσεις που είναι ασύμβατες με την τιμωρούμενη δράση. Δεύτερον, το ερέθισμα μπορεί να επιδράσει σε εξαρτημένα συναισθηματικές αντιδράσεις, οι οποίες είναι ασύμβατες με τη δράση. Τρίτον συντελεστικές δράσεις που είναι ασύμβατες με την τιμωρούμενη δράση, καταλήγουν σε φυγή ή αποφυγή του ερεθίσματος της τιμωρίας. Δηλαδή ο Skinner υποστηρίζει ότι η τιμωρία είναι μια δευτερογενής διαδικασία που εξαρτάται από συμπεριφορές φυγής και αποφυγής. Αν κάποιος θέλει να εγκαταστήσει τις κατάλληλες ασύμβατες δράσεις, μόνο ένα χρειάζεται, το να σιγουρευτεί ότι αυτές οι δράσεις που είναι ασύμβατες με την τιμωρία είναι και οι κατάλληλες. Αυτό φυσικά μπορεί να πραγματοποιηθεί και με τη θετική ενίσχυση της κατάλληλης δράσης (J.E.Spradlin, 2002).

Λίγες στρατηγικές έχουν ως στόχο το να εμπλουτίσουμε την αποτελεσματικότητα των λιγότερο παρεισφρητικών διαδικασιών τιμωρίας, το να εξασθενίσουν οι ανεπιθύμητες πλευρές της τιμωρίας ή το να έχουμε μια επιτυχημένη σταδιακή μείωση των θεραπειών με τιμωρία. Περισσότερη κατανόηση των διαδικασιών της τιμωρίας χρειάζεται για να αναπτυχθεί μια συστηματική ,

αποτελεσματική τεχνολογία της αλλαγής της συμπεριφοράς. Μια ανασκόπηση της εφαρμοσμένης βιβλιογραφίας μας δείχνει ότι μια βαθιά ματιά των διαδικασιών της τιμωρίας μπορεί επιτυχώς να θεραπεύσει σοβαρές διαταραχές της συμπεριφοράς σε κλινικούς πληθυσμούς. *Η πλειοψηφία των μελετών επικεντρώνουν σε διαδικαστικές διαφοροποιήσεις της τιμωρίας, παρά σε παράγοντες που μπορούν να επηρεάσουν τα άμεσα και έμμεσα αποτελέσματα της τιμωρίας. Μια ανασκόπηση στις εργαστηριακές έρευνες σχετικά με την τιμωρία δείχνει ότι πολυάριθμοι παράγοντες αναιρούν τη βασική διαδικασία με πολύπλοκους τρόπους.*

Η έρευνα δεν πρέπει να γίνεται με σκοπό την πιο αποτελεσματική χρήση της τιμωρίας, αλλά με σκοπό την παρατήρηση του πώς λειτουργεί και σε πιο βαθμό μπορούμε να αντιμετωπίσουμε τα δυσάρεστα αποτελέσματά της. Κάθε πείραμα, αλλά κυρίως η δημοσίευση των αποτελεσμάτων του αποτελούν ευθύνη και ξέροντας ότι η τιμωρία διαιώνίζει ήδη αρκετά τον εαυτό της δε θα έπρεπε να ενθαρρύνουμε την πιθανότητα να θεωρηθεί αναγκαία η χρήση της, αλλά θα έπρεπε οι γονείς και οι θεραπευτές να μαθαίνουν το πώς να βγουν από το φαύλο κύκλο που δημιουργεί η τιμωρία, πώς να σταματάνε μία συμπεριφορά χωρίς να εξαναγκάζουν το παιδί , αλλά κυρίως πώς να αξιοποιούν τις άλλες μεθόδους ελέγχου της συμπεριφοράς. Τέλος δεν πρέπει ποτέ να είμαστε υποχείρια των λέξεων και των εννοιών που εμείς φτιάξαμε. Πρέπει δηλαδή πάντα να έχουμε την ικανότητα να καταλαβαίνουμε τι ακριβώς έχει κάνει ο άλλος, άσχετα με το τι έχει πει, και η τιμωρία είναι απλά μία λέξη την οποία πρέπει να χρησιμοποιούμε και όχι να μπερδευόμαστε σε νόημα που ο καθένας μας της δίνει. Πάντα να δρούμε για το καλύτερο αποτέλεσμα, ακόμα και αν αυτό δεν περιλαμβάνει την άμεση καταστολή μιας συμπεριφοράς. Και πάντα να είμαστε έτοιμοι για μια καλή δράση όταν μια συμπεριφορά έχει τερματίσει, γιατί αν μία συμπεριφορά που καιρό τώρα προσπαθούμε να καταστείλουμε, μόλις τερματίσει εμείς στρίβουμε το κεφάλι ευχαριστημένοι, θα πρέπει να είμαστε σίγουροι ότι μια άλλη συμπεριφορά, ίσως χειρότερη θα έρθει να πάρει τη θέση της, γιατί υπήρχε εκεί για κάποιο λόγο.

Η τιμωρία έτσι κι αλλιώς επιβάλλεται και ειδικά σε άτομα τα οποία εμφανίζουν μια συμπεριφορά η οποία δε μπορεί να γίνει αποδεκτή από το κοινωνικό περιβάλλον, είτε γιατί δε μπορεί να ενσωματωθεί ομαλά σ' αυτό, π.χ. επιθετικότητα, είτε γιατί βλάπτει το ίδιο το άτομο, π.χ. αυτοτραυματισμός. Η πιο κοινή και αναμενόμενη αντίδραση ενός ατόμου απέναντι σε ένα άλλο άτομο που δεν του αρέσει η συμπεριφορά του, είναι η τιμωρία, σε οποιαδήποτε μορφή της. Πρέπει να

διερωτηθούμε λοιπόν το γιατί συμβαίνει αυτό, το τι συνέπειες έχει στο άτομο ένα τιμωρητικό περιβάλλον, σε ποιες περιστάσεις εφαρμόζεται η τιμωρία, αν υπάρχουν πιο αποτελεσματικές, εναλλακτικές μέθοδοι ελέγχου της συμπεριφοράς και αν η τιμωρία είναι πολλές φορές καλύτερη από οποιαδήποτε άλλη μέθοδο. ***Το αν και πώς θα αξιοποιηθούν τα αποτελέσματα οποιασδήποτε έρευνας, βρίσκεται τελικά στη δικαιοδοσία του καθενός.***

Κεφάλαιο 2ο

ΑΥΤΙΣΜΟΣ

Ο αυτισμός θεωρείται μια σοβαρή αναπτυξιακή διαταραχή, η οποία απασχολεί την επιστημονική κοινότητα εδώ και 60 περίπου χρόνια. Πρώτος ο Kanner (1943) χρησιμοποίησε τον όρο «αυτισμός», για να περιγράψει τη συγκεκριμένη διαταραχή. Ο όρος ‘αυτισμός προέρχεται από το πεδίο της σχιζοφρένειας, όπου ο Bleuler τον χρησιμοποίησε για να περιγράψει την ιδιοσυγκρασιακή εγωκεντρική σκέψη, που οδηγεί το αυτιστικό άτομο σε ένα ιδιωτικό φανταστικό κόσμο. Ο αυτισμός για τον Kanner σήμαινε ότι και το αυτιστικό παιδί επίσης, ζει σ’ ένα δικό του κόσμο, αποκομμένο από τη φυσιολογική κοινωνική αλληλεπίδραση. Ωστόσο ο αυτισμός των ατόμων με την αυτιστική διαταραχή απέχει από αυτόν της σχιζοφρένειας: αναπαριστά μια αποτυχία στην ανάπτυξη, και όχι μια απόσυρση, όσο για τη φαντασία αμφισβητείται το αν υπάρχει καθόλου (F.R. Volkmar, A. Klin, D.J. Cohen, 1997). Μέχρι πρόσφατα οι όροι «σχιζοφρένεια της παιδικής ηλικίας» ή «παιδική ψύχωση» χρησιμοποιούνταν ως συνώνυμα του αυτισμού. Σταδιακά διαχωρίστηκε από άλλες διαταραχές, όπως οι παιδικές ψυχώσεις, η νοητική καθυστέρηση, οι αισθητηριακές μειονεξίες, οι γλωσσικές διαταραχές, και σήμερα έχουν υιοθετηθεί συγκεκριμένα διαγνωστικά κριτήρια. Παιδιά με το σύνδρομο του αυτισμού έρχονται στη ζωή με έλλειψη ή ανεπάρκεια της ικανότητας για ανάπτυξη συναισθηματικών δεσμών και επικοινωνίας με τους ανθρώπους. ***Πρόκειται για εγγενή ανεπάρκεια και με βάση όσα ισχύουν μέχρι σήμερα, ο αυτισμός οφείλεται σε ελαττωματική λειτουργία του κεντρικού νευρικού συστήματος, εξαιτίας προ, περι και μεταγεννητικών αιτιών, με σοβαρές επιπτώσεις περισσότερο στην ανάπτυξη των σχέσεων, της επικοινωνίας και των γνωστικών λειτουργιών.***(Κυπριωτάκη, 2003) Στο DSM-IV, η αυτιστική διαταραχή εντάσσεται στις Διάχυτες Αναπτυξιακές Διαταραχές και ορίζεται ότι για να τεθεί η διάγνωση τα συμπτώματα θα πρέπει να έχουν κάνει την εμφάνισή τους μέχρι την ηλικία των 3 ετών. Διάχυτη αναπτυξιακή διαταραχή ονομάζεται, επειδή χαρακτηρίζεται από σοβαρά ελλείμματα σε πολλούς τομείς ταυτόχρονα. Τα συμπτώματα του αυτισμού, σύμφωνα με το DSM-IV, παρουσιάζονται αναλυτικά στη συνέχεια:

A. Ένα σύνολο έξι (ή περισσότερων) σημείων από τα (1), (2) και (3), από τα οποία τουλάχιστον δύο από το (1), ένα από το (2) και ένα από το (3):

1. Ποιοτική έκπτωση της κοινωνική συναλλαγής, όπως εκδηλώνεται με τουλάχιστον δύο από τα ακόλουθα:

α) έκδηλη έκπτωση στη χρήση πολλών εξωλεκτικών συμπεριφορών, όπως η βλεμματική επαφή, η έκφραση του προσώπου, η στάση του σώματος και οι χειρονομίες για τη ρύθμιση της κοινωνικής συναλλαγής

β) αποτυχία στην ανάπτυξη ανάλογων με το αναπτυξιακό επίπεδο σχέσεων με τους συνομηλίκους

γ) έλλειψη αυθόρμητης επιδίωξης συμμετοχής σε απολαύσεις, ενδιαφέροντα ή επιτεύγματα με άλλους ανθρώπους (π.χ. με μια έλλειψη να υποδεικνύει, να θέτει ή να τονίζει θέματα ενδιαφέροντος)

δ) έλλειψη κοινωνικής ή συγκινησιακής αμοιβαιότητας.

2. Ποιοτικές εκπτώσεις στην επικοινωνία, όπως εκδηλώνονται με τουλάχιστον ένα από τα ακόλουθα:

α) καθυστέρηση ή ολική έλλειψη της ανάπτυξης της ομιλούμενης γλώσσας (η οποία δε συνοδεύεται από μια προσπάθεια αντιστάθμισης μέσα από εναλλακτικούς τρόπους επικοινωνίας, όπως οι χειρονομίες ή η μίμηση)

β) σε άτομα με επαρκή ομιλία, έκδηλη έκπτωση της ικανότητας να αρχίσουν ή να διατηρήσουν μια συζήτηση με άλλους

γ) στερεότυπη και επαναληπτική χρήση της γλώσσας ή χρήση ιδιοσυγκρασιακής γλώσσας

δ) έλλειψη ποικίλλοντος αυθόρμητου παιχνιδιού με παίξιμο ρόλων ή κοινωνική μίμηση, ανάλογο με το αναπτυξιακό επίπεδο.

3. Περιορισμένα, επαναληπτικά και στερεότυπα πρότυπα συμπεριφοράς, ενδιαφερόντων και δραστηριοτήτων, όπως εκδηλώνονται με τουλάχιστον ένα από τα ακόλουθα:

α) ενασχόληση περιβαλλόμενη με ένα ή περισσότερα στερεότυπα και περιορισμένα πρότυπα ενδιαφέροντος, η οποία είναι μη φυσιολογική είτε σε ένταση είτε σε εστίαση

β) εμφανώς άκαμπτη εμμονή σε ειδικές, μη λειτουργικές συνήθειες ή τελετουργίες

γ) στερεότυποι και επαναληπτικοί κινητικοί manierισμοί (π.χ. χτυπήματα ή συστροφές των χεριών ή των δακτύλων ή περίπλοκες κινήσεις ολόκληρου του σώματος)

δ) επίμονη ενασχόληση με τμήματα αντικειμένων.

B. Καθυστερήσεις ή ανώμαλη λειτουργικότητα σε τουλάχιστον μία από τις ακόλουθες περιοχές, με έναρξη πριν από την ηλικία των 3 ετών:

(1)κοινωνική συναλλαγή, (2) γλώσσα, όπως χρησιμοποιείται στην κοινωνική επικοινωνία ή (3) συμβολικό ή φαντασιωτικό παιχνίδι.

Γ. Η διαταραχή δεν εξηγείται καλύτερα με τη διαταραχή Rett ή με την παιδική αποδιοργανωτική διαταραχή. (Κακούρος & Μανιαδάκη, 2002)

Υπάρχουν τέσσερις ακόμα διάχυτες αναπτυξιακές διαταραχές, που σταδιακά διαφοροποιήθηκαν από τον αυτισμό, λόγω των ιδιαίτερων στοιχείων τους τις καθιστούν ξεχωριστές ομάδες. Καταρχάς η **διαταραχή Asperger**. Πρόκειται για μια σοβαρή αναπτυξιακή διαταραχή, η οποία χαρακτηρίζεται από σημαντικές δυσκολίες στην κοινωνική αλληλεπίδραση, από παράξενα ενδιαφέροντα και ασυνήθιστες μορφές συμπεριφοράς, παρόμοιες με αυτές που χαρακτηρίζουν τον αυτισμό. Ωστόσο τα παιδιά με αυτή τη διαταραχή έχουν συνήθως φυσιολογική νοημοσύνη, κανονική γλωσσική ανάπτυξη και αρκετές δεξιότητες επικοινωνίας και προσαρμογής στο περιβάλλον (Volkmar et all, 1996, ως αναφορά στους Κακούρος & Μανιαδάκη, 2002). Επιπλέον η κινητική αδεξιότητα και η καθυστέρηση στην κινητική ανάπτυξη συχνά αναφέρονται ως χαρακτηριστικά των παιδιών με αυτή τη διαταραχή (Wing, 1981b, ως αναφορά στους Κακούρος & Μανιαδάκη, 2002).

Δεύτερον, η **διαταραχή Rett**. Πρόκειται για μία νευρολογική διαταραχή, η οποία εμφανίζεται στα δύο πρώτα χρόνια της ζωής, συνήθως μετά από μία περίοδο τουλάχιστον πέντε μηνών ομαλής ανάπτυξης. Η διαταραχή αυτή παρατηρείται κυρίως σε κορίτσια. Χαρακτηρίζεται από προοδευτική απώλεια των δεξιοτήτων που είχαν αποκτηθεί σε πέντε κυρίως τομείς. Καταρχάς, τα κορίτσια με τη διαταραχή αυτή έχουν φυσιολογική περίμετρο κεφαλής κατά τη γέννηση, αλλά εμφανίζουν επιβράδυνση του ρυθμού ανάπτυξης της κεφαλής μεταξύ 5 και 48 μηνών. Επιπλέον, μεταξύ 5 και 30 μηνών παρατηρείται απώλεια των σκόπιμων κινήσεων των χεριών και εμφάνιση στερεότυπων κινήσεων των χεριών, όπως είναι οι κινήσεις πλυσίματος ή στυψίματος. Επίσης παρατηρείται απώλεια των δεξιοτήτων επικοινωνίας και αναπτύσσονται δυσκολίες κοινωνικής αλληλεπίδρασης παρόμοιες με αυτές που χαρακτηρίζουν τον αυτισμό. Ένα άλλο χαρακτηριστικό της διαταραχής είναι ο κακός συντονισμός των κινήσεων και, τέλος, παρατηρείται σοβαρή έκπτωση της γλωσσικής ανάπτυξης και βαριά ψυχοκινητική καθυστέρηση (Κακούρος & Μανιαδάκη, 2002).

Τρίτον, είναι η **Παιδική Αποδιοργανωτική Διαταραχή**. Περιγράφει μια κλινική κατάσταση η οποία μοιάζει με τον αυτισμό, αλλά εμφανίζεται πριν από την

ηλικία των 10 ετών, μετά από μία περίοδο φυσιολογικής ανάπτυξης, τουλάχιστον 2 ετών. Για να τεθεί η διάγνωση της διαταραχής, το παιδί θα πρέπει να έχει φυσιολογική ανάπτυξη σε όλους τους τομείς μέχρι την ηλικία των 2 ετών και στη συνέχεια να παρουσιάζει απώλεια των δεξιοτήτων που είχαν αποκτηθεί σε δύο τουλάχιστον από τους ακόλουθους τομείς: γλωσσική έκφραση ή αντίληψη, κοινωνικές δεξιότητες ή προσαρμοστική συμπεριφορά, έλεγχος του ορθού ή της κύστης, παιχνίδι και κινητικές δεξιότητες. Μετά από την απώλεια αυτών των δεξιοτήτων, η κλινική εικόνα των παιδιών με παιδική αποδιοργανωτική διαταραχή δε διαφέρει από την κλινική εικόνα των παιδιών με αυτισμό (Κακούρος & Μανιαδάκη, 2002).

Τέλος, έχουμε μία ακόμα διαγνωστική κατηγορία, τη **διάχυτη αναπτυξιακή διαταραχή μη προσδιοριζόμενη αλλιώς**. Αυτή η κατηγορία αναφέρεται στις περιπτώσεις εκείνες όπου τα συμπτώματα του αυτισμού εμφανίζονται μετά την ηλικία των τριών ετών ή στις περιπτώσεις όπου είναι εμφανής η αυτιστική συμπτωματολογία αλλά δεν καλύπτει και τους τρεις τομείς που είναι απαραίτητη για να τεθεί η διάγνωση του αυτισμού, δηλαδή την κοινωνική συναλλαγή, την επικοινωνία και τα στερεότυπα πρότυπα ενδιαφέροντος και συμπεριφοράς (Κακούρος & Μανιαδάκη, 2002).

Το DSM-IV δεν προτείνει κάποια κατηγοριοποίηση των αυτιστικών παιδιών ανάλογα με τη βαρύτητα των συμπτωμάτων τους, αλλά όπως σε κάθε διαταραχή, η κλινική εικόνα που παρουσιάζει ένα αυτιστικό άτομο, διαφέρει κατά πολύ από ενός άλλου επίσης αυτιστικού ατόμου. Οι Wing και Gould (1979), για παράδειγμα, ταξινόμησαν τα αυτιστικά παιδιά σε τρεις κατηγορίες ανάλογα με το επίπεδο και την ποιότητα κοινωνικής αλληλεπίδρασης που παρουσίαζαν. Στην πρώτη κατηγορία εντάξαν τα παιδιά που σπάνια παρουσιάζουν αυθόρμητη συμπεριφορά προσέγγισης προς τους άλλους και τείνουν να απορρίπτουν τις προσπάθειες των άλλων να τα αγγίξουν και να τα προσεγγίσουν. Στη δεύτερη κατηγορία, τα παιδιά που δεν πλησιάζουν αυθόρμητα τους άλλους, αντιδρούν όμως θετικά στην προσέγγιση που προέρχεται από αυτούς, αρκεί να είναι σταδιακή και όχι απότομη. Στην τρίτη κατηγορία, τα παιδιά που δείχνουν προθυμία να προσεγγίσουν τους άλλους, αλλά ο τρόπος που χρησιμοποιούν είναι παράξενος και ασυνήθιστος (Κακούρος, Μανιαδάκη, 2002). **Τέτοιου είδους κατηγοριοποιήσεις είναι φυσικό να επιβεβαιώνονται και από ερευνητικά δεδομένα, εφόσον οι κατηγορίες φτιάχτηκαν ώστε να καλύπτουν περιγραφικά τον πληθυσμό των αυτιστικών ατόμων.** Εξάλλου

τα συστήματα κατηγοριοποίησης υπάρχουν για πολλούς λόγους, αλλά ο βασικός είναι η επικοινωνία στην επιστημονική και όχι μόνο κοινότητα (F.R. Volkmar, A. Klin, D.J. Cohen, 1997). Δεν πρέπει όμως να μπερδεύουμε την περιγραφή ενός συνδρόμου για τη δική μας διευκόλυνση με την πραγματικότητα αυτού και την κατανόησή του. Αυτό που προσφέρουν τα διαγνωστικά κριτήρια του DSM-IV είναι η επισήμανση των βασικών και πιο συχνά εμφανιζόμενων συμπτωμάτων του αυτισμού, ώστε να δημιουργηθεί μια κοινή βάση διάγνωσης και αντιμετώπισης του αυτισμού ως ενιαίας διαταραχής. Κάθε περαιτέρω διαχωρισμός των αυτιστικών ατόμων, εφόσον δεν προσφέρει μια εξήγηση για αυτά τα συμπτώματα, που οδήγησαν στο να θεωρηθεί ξεχωριστή διαταραχή, δεν έχει καμία άλλη ωφελιμότητα, εκτός από την προσωπική διευκόλυνση κατανόησης μέσω της εννοιολογικής κατηγοριοποίησης. Ωστόσο εδώ θα παρατεθούν κάποιες ακόμα περιγραφές και επισημάνσεις για να γίνει κατανοητός λίγο ο τρόπος με τον οποίο προσεγγίζεται η αυτιστική διαταραχή.

1) Τα άτομα με το σύνδρομο του αυτισμού είναι άτομα που έχουν εμπόδια και εξαιτίας τους, ανεπάρκειες σε πολλούς τομείς, ιδιαίτερα όμως στο νοητικό, συναισθηματικό και κοινωνικό τομέα. Οι έννοιες νοημοσύνη, συναίσθημα και κοινωνική προσαρμογή- ανάπτυξη εκφράζουν σύνολα. Αυτό σημαίνει από ψυχολογική άποψη ότι κάθε μια απ' αυτές τις έννοιες απαρτίζεται από πλήθος στοιχείων και ικανοτήτων. Έτσι π.χ. στη νοημοσύνη ανήκουν διαφορετικά επιμέρους "στοιχεία" (παράγοντες της νοημοσύνης), όπως είναι ικανότητες αντίληψης, κατανόησης και χρησιμοποίησης της γλώσσας, μαθηματικές ικανότητες κ.α. Στο συναίσθημα ανήκει πλήθος θυμικών καταστάσεων (χαρά, λύπη, αγάπη κ.α.) και στην κοινωνική προσαρμογή- ανάπτυξη ανήκουν οι κοινωνικές ικανότητες, όπως ικανότητες αυτοεξυπηρέτησης, ικανότητες αυτονομίας, κοινωνικής αντίληψης κ.α. Επισημαίνουμε όμως ότι, όταν χρησιμοποιούνται έννοιες που ανάγονται σε σύνολα, όπως στις περιπτώσεις της νοημοσύνης, του συναισθήματος και των κοινωνικών ικανοτήτων, σε καμία περίπτωση δε σημαίνει ότι όλα τα επιμέρους στοιχεία-ικανότητες που τα απαρτίζουν έχουν υποστεί γενικά βλάβη κατά των ίδιο τρόπο σε βαθμό και έκταση. Με βάση αυτή την αρχή προσπαθούμε να βρούμε τις ψυχικές λειτουργίες που έχουν υποστεί τη μεγαλύτερη βλάβη και έχουν βαρύνουσα σημασία ιδιαίτερα σε άλλες πολλές βλάβες και συνέπειες που ακολουθούν. Και τα αυτιστικά παιδιά παρουσιάζουν σοβαρές ανεπάρκειες σε πολλούς τομείς. Παράλληλα καταβάλλεται προσπάθεια προσδιορισμού και εύρεσης των ικανοτήτων που διαθέτουν (" νησίδες ικανοτήτων") και οι οποίες θα αποτελέσουν τον πυρήνα κάθε

παιδαγωγικής και ψυχολογικής παρέμβασης για την παραπέρα ανάπτυξή τους και την ανάπτυξη άλλων ικανοτήτων. Τα αυτιστικά παιδιά έχουν ευρεία ικανότητα μάθησης.

Εκτός περιορισμένων εξαιρέσεων, υπάρχει ομοφωνία όσον αφορά τα αίτια του πρώιμου παιδικού αυτισμού. Τα αιτιώδη στοιχεία στην εξέλιξη του αυτιστικού συνδρόμου αποτελούν οι διαταραχές της αντίληψης. ***Η κλινική εικόνα του αυτισμού είναι το αποτέλεσμα λανθασμένων διαδικασιών μάθησης που γίνονται κάτω από ακραίες ποσοτικά και ποιοτικά διαταραγμένες αντιληπτικές λειτουργίες.*** Κατά την πορεία εξέλιξης το αυτιστικό παιδί μαθαίνει, γνωρίζει πρόσωπα, πράγματα και καταστάσεις του περιβάλλοντός του, μαθαίνει όμως ακόμα και να συνειδητοποιεί κατά κάποιο τρόπο τις αδυναμίες και ανεπάρκειές του (διαταραχές αντίληψης, γλώσσας κ.α.) με όλες εκείνες τις επιπτώσεις που έχουν και που οδηγούν στα τυπικά γνωρίσματα του αυτισμού.

Υπάρχει μια “ευαίσθητη νευροφυσιολογική φάση” κατά την οποία μπορούν εύκολα να επηρεαστούν οι λειτουργίες. Πριν από την αρχή και μετά το τέλος αυτής της ιδιαίτερης δραστηριότητας (νευροφυσιολογικής φάσης) τα ειδικά ερεθίσματα του περιβάλλοντος μένουν χωρίς επίδραση. Αυτή η φάση τοποθετείται κάπου ανάμεσα στη γέννηση και τον πρώτο χρόνο μετά τη γέννηση. Ο εγκέφαλος κατά το 1ο έτος έχει ακόμα δυνατότητες για αναπλήρωση και αναδιοργάνωση. Έτσι τα νευρικά κύτταρα προστατεύονται και εμποδίζεται η αισθητηριακή απώλεια (Κυπριωτάκης, 2003).

2) Τα βασικά χαρακτηριστικά των αυτιστικών ατόμων είναι η έλλειψη της επιθυμίας για επικοινωνία με τους άλλους ανθρώπους και η τάση για απομόνωση, η επίμονη ενασχόληση με στερεότυπες κινήσεις και δραστηριότητες, η αντίσταση στην αλλαγή και οι ιδιαιτερότητες στην ποιότητα και τη χρήση του λόγου. Το νοητικό επίπεδο, το επίπεδο ανάπτυξης του λόγου και των κοινωνικών δεξιοτήτων, το περιεχόμενο των στερεοτυπιών, η ενδεχόμενη ύπαρξη ειδικών ταλέντων μπορεί να διαφέρουν σε σημαντικό βαθμό ανάλογα με την περίπτωση. Επειδή τα χαρακτηριστικά του αυτισμού, όπως ειπώθηκε και παραπάνω, μπορεί να εκδηλωθούν με πολλούς διαφορετικούς συνδυασμούς και με διαφορετικό βαθμό σοβαρότητας, προκειμένου να αποδοθεί αυτή η έννοια της διακύμανσης στην εκδήλωση του ίδιου προβλήματος, πολλοί θεωρούν προτιμότερο να μιλάνε για ***φάσμα αυτιστικών διαταραχών***, αντί για μεμονωμένη αυτιστική διαταραχή. Είναι πολύ ενδιαφέρον το ότι σε έρευνα βρέθηκε ότι συχνά συγγενείς πρώτου βαθμού αυτιστικών ατόμων, οι

οποίοι δεν εμφανίζουν την ίδια διαταραχή, παρουσιάζουν μεμονωμένα αυτιστικά στοιχεία στη συμπεριφορά τους (Piven et al., 1994).

3) Οι πρωτογενείς συμπεριφορές των αυτιστικών ατόμων, δηλαδή αυτές που θεωρούνται κύρια γνωρίσματα του αυτισμού, διαχωρίζονται συχνά από τις δευτερογενείς, που θεωρούνται ως αυτές που εκδηλώνονται εξαιτίας του αυτιστικού συνδρόμου. *Οι Eisenberg και Kanner (1959), επισήμαναν ότι η κοινωνική απομόνωση και η ανάγκη για διατήρηση της ομοιομορφίας αποτελούν τα βασικά συμπτώματα του πρώιμου παιδικού αυτισμού, τα οποία χαρακτήρισαν ως πυρηνικά συμπτώματα του συνδρόμου.* Πάντως όλα τα αυτιστικά παιδιά, τουλάχιστον στα πρώτα χρόνια της ζωής τους, παρουσιάζουν ορισμένα χαρακτηριστικά στη συμπεριφορά τους πιο συχνά απ' ό,τι παρουσιάζονται σε άλλες κατηγορίες ειδικών παιδιών στα οποία οι διαφορές είναι μεγαλύτερες. Έτσι επικράτησε η αντίληψη των «πυρηνικών γνωρισμάτων», η παρουσία των οποίων είναι τυπική για τα αυτιστικά παιδιά. Μάλιστα, αν οι διαταραχές αυτές εκδηλωθούν πριν από τη συμπλήρωση του τριακοστού μήνα μετά τη γέννηση του παιδιού, τότε τα κριτήρια αυτά συμφωνούν με την αντίληψη που έχουμε σήμερα για τον αυτισμό. Οι Ritvo και Freeman (1978) διαπιστώνουν ότι τα αυτιστικά παιδιά παρουσιάζουν διαταραχές στις εξής τέσσερις περιοχές:

- *διαταραχές στη δυναμική και στη συνέχεια (ανακοπή) της εξέλιξης,*
- *διαταραχές στην επεξεργασία των ερεθισμάτων,*
- *διαταραχές στην ομιλία, τη γλωσσική επικοινωνία και τη σκέψη, και*
- *διαταραχές στην ικανότητα ανάπτυξης σχέσεων με πρόσωπα, γεγονότα και πράγματα του περιβάλλοντος*

Παράλληλα με την αδυναμία ανάπτυξης κοινωνικών σχέσεων, εξέλιξης και χρήσης της γλώσσας και της μη γλωσσικής επικοινωνίας παρουσιάζεται εμφανώς διαταραχή στην έκφραση και την κατανόηση των συναισθημάτων, στην αδυναμία ρύθμισης του άγχους και του επιπέδου των ερεθισμάτων (Cohen/Caparulo/Gold/Waldo/Shaywitz/Ruttenberg/Rimmland, 1978).

4) Ο Kanner επίσης διαπίστωσε ότι τα παιδιά με αυτισμό συχνά δεν υστερούσαν νοητικά. Χαρακτηρίστηκαν ως 'λειτουργικά καθυστερημένα', καθώς οι δυσκολίες που είχαν δε φαινόταν να βασίζονται στους ίδιους λόγους με αυτές των παιδιών με τη διάγνωση της νοητικής υστέρησης. Παράλληλα κάποια 'ταλέντα' που μερικές φορές παρουσίαζαν, προβλημάτισαν τους μελετητές της εν λόγω διαταραχής και έφεραν κάποια αισιοδοξία για ένα διάστημα στο χώρο (F.R.

Volkmar, A. Klin, D.J. Cohen, 1997). Ωστόσο φαίνεται ότι οι ικανότητες αυτές των παιδιών, πρώτον υπερτονίστηκαν εξαιτίας του πλαισίου μέσα στο οποίο παρουσιάστηκαν και δεύτερον δεν αποτελεί κανόνα ούτε κριτήριο για τη διάγνωση της διαταραχής, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι τα παιδιά με αυτισμό δεν έχουν τη δυνατότητα ανάπτυξης κάποιων δεξιοτήτων.

5) Σε γενικές γραμμές υπάρχει η πίστη ότι στο μέλλον η ανακάλυψη των βιολογικών συσχετίσεων, αιτιών και παθογενετικών πλευρών, χωρίς αμφιβολία θα αλλάξει τον τρόπο της διάγνωσης του αυτισμού και θα οδηγήσει σε μια καινούρια νοσολογία (F.R. Volkmar, A. Klin, D.J. Cohen, 1997).

Τέλος αφού παρατέθηκαν κάποιες απόψεις, ώστε να έχουμε μια εικόνα για το σύνδρομο του αυτισμού, παρακάτω αναφέρεται και μια περίπτωση, στην προσπάθεια να περιγραφεί η κλινική εικόνα του αυτισμού:

Ο Μάνος, 5 ετών, είναι ένα όμορφο αγοράκι που φοιτά στο νηπιαγωγείο. Έχει μια μεγαλύτερη αδερφή 8 ετών. Ο Μάνος παρουσίαζε πολλές ιδιαιτερότητες στη συμπεριφορά του από του πρώτους μήνες της ζωής του. Η μητέρα του θυμάται ότι ο Μάνος δεν έδειχνε να επιζητά τη μητρική αγκαλιά ούτε άπλωνε ποτέ τα χεράκια του για να τον σηκώσουν από το καρότσι όπως έκανε η αδερφή του όταν ήταν μωρό. Αντίθετα έδειχνε να αισθάνονταν άβολα όταν τον άγγιζαν και δεν ανταπέδιδε ποτέ τα χάρδια και τα φιλιάρια των γονιών και της αδερφής του. Ο Μάνος απέφευγε από πολύ μικρή ηλικία τη βλεμματική επαφή και δεν προσπαθούσε σχεδόν ποτέ να προκαλέσει την προσοχή των γονιών του ώστε να ασχοληθούν μαζί του. Αντίθετα, έβρισκε πολύ μεγάλο ενδιαφέρον σε ορισμένα από τα παιχνίδια του, με τα οποία ήταν ικανός να απασχολείται μόνος του για ώρες. Ακόμα κι αυτά όμως τα χρησιμοποιούσε με πολύ ανορθόδοξο τρόπο. Για παράδειγμα, δεν έπαιζε με τα αυτοκινητάκια του, όπως τα άλλα αγοράκια, αλλά τα χρησιμοποιούσε για να κάνει σταθερά την ίδια στερεότυπη κίνηση πολλές φορές κάθε μέρα: να τους βάζει και να τους βγάζει τις ρόδες. Κάθε αυτοκινητάκι είχε τη δική του θέση στο κουτί των παιχνιδιών. Ο Μάνος τα έβγαζε από το κουτί και τα έβαζε ξανά σε αυτό με τον ίδιο τελετουργικό τρόπο. Μια μέρα που διαπίστωσε ότι κάποιος είχε αλλάξει θέση σε ένα από τα αυτοκινητάκια του, άρχισε να ουρλιάζει με απόγνωση, να τραβάει τα μαλλιά του και να χτυπάει το κεφάλι του στο κρεβάτι. Με τον ίδιο τρόπο αντιδρούσε άλλωστε και στον ήχο της ηλεκτρικής σκούπας. Μόλις η μητέρα του κατάλαβε τι το είχε ενοχλήσει και αποκατέστησε τη σωστή θέση του παιχνιδιού, οι αντιδράσεις του Μάνου σταμάτησαν απότομα ως δια μαγείας. Στα πέντε του χρόνια, ο Μάνος έχει

αναπτύξει λόγο ανάλογο με αυτόν ενός παιδιού τριών ετών, αλλά δεν τον χρησιμοποιεί αποτελεσματικά για την επικοινωνία. Προτιμά να δείχνει με χειρονομίες στους άλλους τι επιθυμεί. Επίσης σπάνια απαντά όταν οι άλλοι απευθύνονται σε αυτόν και σπάνια μιλά εκείνος στους άλλους. Μία από τις λίγες περιπτώσεις που το κάνει είναι για να τους ρωτήσει τι νούμερο παπούτσι φοράνε. Ο Μάνος έχει απομνημονεύσει τα νούμερα των παπουτσιών όλων των συγγενών του, των μελών της πολυκατοικίας και πολλών γειτόνων και απαντά με ακρίβεια ανά πάσα στιγμή ερωτηθεί γι' αυτό. Στο χώρο του νηπιαγωγείου δε δημιουργεί προβλήματα και συνήθως ανταποκρίνεται σε αυτά που του ζητούν να κάνει. Ωστόσο δεν έχει επαφή με κανένα άλλο παιδί και συχνά απομονώνεται στην ίδια πάντα γωνία. Ο Μάνος έχει λάβει εδώ και ένα χρόνο τη διάγνωση της αυτιστικής διαταραχής (Κακούρος, Μανιαδάκη, 2002).

Άσχετα με τις διάφορες κατηγοριοποιήσεις που έχουν γίνει κατά καιρούς, και οι οποίες επηρεάζονται συνήθως και από τον τρόπο αντιμετώπισης ενός συνδρόμου στα πλαίσια μιας θεωρίας, αυτό που κυρίως μας ενδιαφέρει στην παρούσα εργασία, είναι η αντιμετώπιση των αυτιστικών ατόμων κάτω από το πρίσμα των νόμων της συμπεριφοράς και κυρίως οι θεραπευτικές μέθοδοι. Στον αυτισμό ερχόμαστε πράγματι αντιμέτωποι με μια πολύ ιδιόρρυθμη κατάσταση, εξαιτίας αυτής της κοινωνικής απομόνωσης του ατόμου που πάσχει. Εξαιτίας της έλλειψης γνώσης μίας και μοναδικής αιτίας του αυτισμού, η συμπεριφορά των ατόμων αυτών φαίνεται τελείως αλλόκοτη και εξωπραγματική. Ωστόσο δεν μπορεί παρά να διέπεται και αυτή από τους νόμους της ανθρώπινης συμπεριφοράς και έτσι θα πρέπει και να αντιμετωπίζεται. Θα ήταν χρήσιμο να συνειδητοποιήσουμε ότι και ο αυτισμός εντοπίζεται μέσα στο φαινόμενο της ανθρώπινης συμπεριφοράς, που συνεπάγεται ότι σαφώς τα αυτιστικά άτομα διαφέρουν μεταξύ τους, όπως και κάθε άλλος, αλλά και μπορούν να μελετηθούν κάτω από το πρίσμα των νόμων της ανθρώπινης συμπεριφοράς, όπως και κάθε άλλος. Ο αυτισμός δε θα πρέπει να αντιμετωπίζεται ως μια μεμονωμένη λειτουργία, ανεξάρτητη από την ανθρώπινη φύση και συμπεριφορά.

Κεφάλαιο 3ο

ΑΥΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΤΙΜΩΡΙΑ

1.Μια πρώτη επαφή με το θέμα του κεφαλαίου:

Ο αυτισμός είναι μία διάχυτη αναπτυξιακή διαταραχή με άγνωστη αιτία. Χωρίς τίποτα να είναι ακριβές και σίγουρο, θεωρείται αποτέλεσμα ελαττωματικής λειτουργίας του κεντρικού νευρικού συστήματος εξαιτίας προ- περί- και μετά γεννητικών αιτιών. Πρόκειται δηλαδή για μία εγγενή ανεπάρκεια η οποία εκδηλώνεται με ποικίλα προβλήματα συμπεριφοράς. Τα αυτιστικά άτομα παλαιότερα αντιμετωπίζονταν όπως όλες οι δύσκολες καταστάσεις των ψυχικά ασθενών, δηλαδή με τρόμο, εγκλεισμό, απομόνωση, δέσιμο κτλ. Οι γονείς δε μπορούσαν να αντιμετωπίσουν μια τόσο ιδιόρρυθμη και ανεξήγητη κατάσταση και άφηναν τα παιδιά σε ιδρύματα τις περισσότερες φορές καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής τους. Μέσα στα ιδρύματα δεν υπήρχαν τρόποι αντιμετώπισης του προβλήματος και η χρησιμότητα αυτών των ιδρυμάτων ήταν μόνο το ότι υπήρχε ένας χώρος διαμονής, απομόνωσης και κοινωνικού αποκλεισμού αυτών των ατόμων. Τα αυτιστικά άτομα θεωρήθηκαν, ανάλογα με το πλαίσιο στο οποίο έτυχε να γεννηθούν και να μεγαλώσουν, από δαιμονισμένα μέχρι αγγελούδια.

Η κατάσταση βέβαια έχει αλλάξει αρκετά, ωστόσο ακόμα το άγνωστο της διαταραχής προκαλεί συνήθως σύγχυση και αδράνεια σε συγγενείς, δασκάλους και λοιπούς κοινωνικούς φορείς. Η τιμωρία και ο εξαναγκασμός ανέκαθεν υπήρξαν βασικές μέθοδοι αντιμετώπισης του συνδρόμου. Σε καμία περίπτωση εδώ δε θέλουμε να εννοηθεί ότι ο αυτισμός οφείλεται στην τιμωρία ή ακόμα χειρότερα να ρίξουμε κάποια ευθύνη στους γονείς. Εξάλλου παλαιότερες θεωρίες που υποστήριζαν ότι ο αυτισμός παρουσιάζεται εξαιτίας της συμπεριφοράς των γονέων, που χαρακτηρίστηκαν ως 'γονείς ψυγεία', όχι μόνο δεν αποδείχτηκαν ποτέ, αλλά γέμισαν τους γονείς ενοχές και μίσος για τα παιδιά τους. Η τιμωρία υπήρξε μια αναπόφευκτη κατάσταση στην προσπάθεια να ελεγχθεί η συμπεριφορά των αυτιστικών ατόμων. Ο γονέας μη διαθέτοντας άλλο τρόπο αντιμετώπισης του προβλήματος και συνήθως μη έχοντας κάποια βοήθεια (πολλές φορές μόνο μια απλή διάγνωση και αυτή καθυστερημένη), καταφεύγει στην τιμωρία που είναι ο πιο γνωστός και εύκολα χρησιμοποιούμενος τρόπος άμεσης καταστολής μιας συμπεριφοράς.

Η τιμωρία είναι ένας τρόπος ελέγχου της συμπεριφοράς και χρησιμοποιείται σε όλα τα πλαίσια αλληλεπίδρασης της συμπεριφοράς. Πολλές φορές η τιμωρία έχει ξεφύγει από τον έλεγχο και απάνθρωπες τιμωρίες έχουν επιβληθεί, όχι μόνο στα αυτιστικά παιδιά. Αν δούμε τη φύση και τις ιδιότητες της τιμωρίας, αμέσως θα γίνει κατανοητό ότι δεν είναι δύσκολο να ξεφύγει από τον έλεγχο και την αρχική της σκοπιμότητα. Καταρχάς ενώ συμβαίνει για να μειώσει μια ανεπιθύμητη συμπεριφορά, δεν έχει πάντα το επιθυμητό αποτέλεσμα. Συνήθως η συμπεριφορά καταπιέζεται και εμφανίζεται ξανά με την πρώτη ευκαιρία. Επίσης οι αλληπάλληλες τιμωρίες χωρίς ενίσχυση δημιουργούν ένα περιβάλλον γεμάτο φόβο και απρόσφορο για οποιαδήποτε δημιουργική εξέλιξη. Η τιμωρία γεννάει πάλι τιμωρία, γιατί εκτός του ότι ως μέθοδος ελέγχου της συμπεριφοράς μαθαίνεται, ενσωματώνεται στο ρεπερτόριο της συμπεριφοράς των τιμωρημένων και μ' αυτό τον τρόπο διαιωνίζεται, προκαλεί και εκδικητικές δράσεις. Οι πολύ άσχημες συνέπειες που τελικά μπορεί να έχει, αλλά και η τρομακτική ποικιλία των τρόπων τιμωρίας που βλέπουμε καθημερινά, μας έχουν κάνει να συνδέσουμε την τιμωρία με την κάκωση, τον εξευτελισμό και την παραμέληση.

Όπως και σε κάθε περιβάλλον, η χρήση της τιμωρίας στα αυτιστικά άτομα δεν πρέπει να θεωρείται ως κάτι το απρόσμενο, ούτε θα πρέπει να κλείσουμε το γεγονός σε μία έννοια κρίσης, όπως είναι το 'κακό'. Αντίθετα θα προσπαθήσουμε να παρουσιάσουμε την τιμωρία στις πραγματικές τις διαστάσεις, όσο αυτό είναι δυνατό. Μ' αυτό εννοούμε ότι θα δούμε γιατί χρησιμοποιείται η τιμωρία, σε πια πλαίσια και τι σημαίνει σε κάθε ένα από αυτά 'τιμωρία', ποιοι είναι οι παράγοντες στη συμπεριφορά των αυτιστικών ατόμων που μπορεί να εξαναγκάζουν τη χρήση της και ποιες είναι οι συμπεριφορές τους που λειτουργούν ως τιμωρία για τα άτομα του περιβάλλοντός τους. Τέλος τι αποτέλεσμα έχει η τιμωρία, αλλά και η έλλειψη ενίσχυσης στις αναπτυσσόμενες και τις παγιωμένες και στερεότυπες συμπεριφορές των αυτιστικών ατόμων.

2.Η τιμωρία των ατόμων με αυτισμό στην ανάλυση της συμπεριφοράς:

α)Ο προσδιορισμός των εννοιών:

Η τιμωρία αποτελεί μία έννοια, ευρέως χρησιμοποιούμενη, που όμως δε χρησιμοποιείται σε όλα τα πλαίσια με τον ίδιο τρόπο. Για την ανάλυση της συμπεριφοράς, οι έννοιες δεν είναι αντικειμενικές καταστάσεις αλλά διαμορφώνονται

ανάλογα με την προσωπική ιστορία του κάθε ατόμου. Το παιδί που μαθαίνει να μιλάει και να σκέφτεται αξιοποιώντας τις λέξεις, ενσωματώνει σταδιακά μία έννοια στο ρεπερτόριό του. Η έννοια για το συμπεριφορισμό δεν προϋπάρχει, αλλά διαμορφώνεται μέσα από την αλληλεπίδραση του ατόμου με το περιβάλλον του, με διαδικασίες ενίσχυσης και εξάλειψης ενίσχυσης. Η λέξη 'έννοια' αναφέρεται σε γενικεύσεις με την παρουσία των αντικειμένων ή γεγονότων μιας κατηγορίας, αλλά και σε διακρίσεις στην παρουσία αντικειμένων ή γεγονότων που δεν ανήκουν στην κατηγορία αυτή. Ο λόγος που μία έννοια μοιάζει να έχει μόνο μία διάσταση είναι επειδή όλοι μας έχουμε κοινές ιστορίες ενίσχυσης και εξάλειψης ενίσχυσης. Οι γενικεύσεις και οι διακρίσεις μας φαίνονται σταθερές κατά την περίοδο που η συμπεριφορά παρατηρείται και συνήθως μοιάζουν πολύ από το ένα άτομο στο άλλο (P. Μέλλον, 2004). Αυτές οι κοινές ιστορίες αποτελούν και αποτέλεσμα, αλλά και προϋπόθεση επικοινωνίας.

Όταν μία έννοια όπως 'τραπέζι' χρησιμοποιείται στην καθημερινή μας επικοινωνία, δε μπορεί συνήθως να αποτελέσει πηγή διαμάχης, επειδή η ιστορία των ατόμων σε σχέση με αυτή την έννοια είναι τόσο υπερβολικά παρόμοια, που καταλήγουμε αναμφισβήτητα στο ότι όλοι αναφερόμαστε στο ίδιο πράγμα όταν λέμε 'τραπέζι'. Τι γίνεται όμως με μία λέξη όπως η τιμωρία; Η χρήση της έννοιας 'τιμωρία' είναι θα λέγαμε πιο αφηρημένη, που σημαίνει ότι εδώ οι ιστορίες των ατόμων σε σχέση με την τιμωρία είναι αρκετά διαφορετική. Η έννοια 'τιμωρία' καλύπτει ένα ευρύ φάσμα καταστάσεων. Ένα κάπως τραβηγμένο αλλά όχι ασυνήθιστο παράδειγμα είναι η άντληση ευχαρίστησης από βίαιες πράξεις κατά τη διάρκεια του σεξ. Το άτομο που αντλεί ευχαρίστηση, εξαιτίας της προηγούμενης σύνδεσης της σεξουαλικής ικανοποίησης με τον πόνο, δε θεωρεί ότι τιμωρείται. Κάποιος όμως εξωτερικός παρατηρητής μπορεί να συμπεράνει ότι το εν λόγω άτομο τιμωρείται αναμφισβήτητα από το σύντροφό, γιατί αυτό αποτελεί τιμωρία για το ίδιο.

Η έννοια της τιμωρίας έχει, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω συνδεθεί για τους περισσότερους με πάρα πολύ άσχημες εμπειρίες. Κατά συνέπεια σε κάθε χώρο, και κατά συνέπεια και στο χώρο της έρευνας και της θεραπείας, πολλές φορές αντιμετωπίζεται ως ταμπού. Η διαφορετική αντιμετώπιση των συμπεριφοριστών και η ενσωμάτωση της τιμωρίας στα προγράμματα θεραπείας των αυτιστικών ατόμων είναι φυσικό να αντιμετωπίστηκε συχνά με έντονη κριτική, καθώς θεωρήθηκε απάνθρωπη μέθοδος. Εδώ θα θέλαμε να επισημάνουμε και μία ακόμα δυσκολία που δημιούργησε προκαταλήψεις εναντίον του συμπεριφορισμού και κατά συνέπεια

εναντίον των μεθόδων του. Όλη η θεωρία αναφέρεται στο έλεγχο της συμπεριφοράς. Ο έλεγχος της συμπεριφοράς για τους περισσότερους από εμάς είναι συνδεδεμένος σαν έννοια με την τιμωρία. Αυτό συμβαίνει επειδή τα περισσότερα περιβάλλοντα στα οποία μεγαλώνουμε υπήρξαν γεμάτα από τιμωρίες. Ο πιο συχνά χρησιμοποιούμενος τρόπος ελέγχου τη συμπεριφοράς είναι η τιμωρία. Για τη θεωρία της συμπεριφοράς και η ενίσχυση αποτελεί τρόπο έλεγχου της συμπεριφοράς των άλλων, ωστόσο είναι πολύ δύσκολο να γίνει αυτό κατανοητό, καθώς απαιτείται η αποσύνδεση των εννοιών του ήδη υπάρχοντα συμπεριφορές και τείνουν να εμφανίζονται λόγω της προηγούμενης ενίσχυσής τους.

Ο μόνος τρόπος να κατανοήσουμε, να παρατηρήσουμε και πιθανόν να αξιολογήσουμε την τιμωρία, χωρίς να μπλεχτούμε σε ηθικές διδαχές και συγκρούσεις είναι να βλέπουμε ξεχωριστά σε κάθε περιβάλλον τον τρόπο που εμφανίζεται σαν έννοια, αλλά και σα δράση. Θα ξεκινήσουμε από τον προσδιορισμό της τιμωρίας στην ανάλυση της συμπεριφοράς σε ερευνητικό και θεραπευτικό επίπεδο. Πρώτα όμως θα πρέπει να δούμε τον τρόπο αντιμετώπισης του συνδρόμου του αυτισμού και πάνω σε ποιες αρχές βασίζεται η έρευνα και η θεραπεία των ατόμων με αυτό το ιδιαίτερο σύνδρομο.

β) Τα άτομα με αυτισμό στην επιστήμη της συμπεριφοράς:

Τα άτομα με αυτισμό αντιμετωπίζονται στην επιστήμη της συμπεριφοράς όπως όλοι οι άνθρωποι. Αυτό δε σημαίνει ότι δε λαμβάνονται υπόψη τα χαρακτηριστικά του συνδρόμου ή οι περιορισμοί που μπορεί να υπάρχουν. Απλά θεωρείται ότι η συμπεριφορά τους διέπεται από τους νόμους της ανθρώπινης συμπεριφοράς, όπως όλων μας. Η αιτία της ιδιόμορφης συμπεριφοράς των αυτιστικών ατόμων δεν αναζητείται στο ίδιο το σύνδρομο. Σε μια καθημερινή συζήτηση θα ακούσουμε συχνά να αποδίδεται μία συμπεριφορά ενός αυτιστικού ατόμου στο ότι είναι αυτιστικό άτομο. Η πίστη σε μια τέτοια εξήγηση, δε μας οδηγεί πουθενά αλλού εκτός από το συμπέρασμα ότι για να θεραπεύσουμε αυτή τη συμπεριφορά την οποία παρατηρούμε, θα πρέπει να θεραπεύσουμε τον αυτισμό. Κατά συνέπεια ο αυτισμός γίνεται ένας εξωτερικός παράγοντας ο οποίος προκαλεί τις παράξενες συμπεριφορές. Αλλά ξεχνάμε ότι ο αυτισμός είναι μία έννοια που εμείς δημιουργήσαμε για να περιγράψουμε αυτό ακριβώς το σύνολο των συμπεριφορών. Λέγοντας συμπεριφορές δεν εννοούμε μόνο κάποιες στερεότυπες κινήσεις ή κάποια δράση αυτοτραυματισμού, αλλά εννοούμε και τις συμπεριφορές που μπορούμε να

παρατηρήσουμε στον εγκέφαλο. Όλα αυτά αποτελούν αντικείμενο μελέτης γύρω από το σύνδρομο του αυτισμού και όχι αιτία του συνδρόμου. Οι ιδιαίτερες δηλαδή συμπεριφορές του τείνουν να εμφανίζουν τα άτομα αυτά, είναι συμπεριφορές που *χρειάζονται* εξήγηση και δεν αποτελούν οι ίδιες εξήγηση.

Πρώτη και κυριότερη συνέπεια της μελέτης του συνδρόμου κάτω από το συγκεκριμένο θεωρητικό πρίσμα, είναι ότι σταματά η συνεχής αναζήτηση μίας και μοναδικής αιτίας, ως μοναδικής ελπίδας επίλυσης του προβλήματος. Ακόμα και αν υποθέσουμε ότι όλες οι συμπεριφορές που παρατηρούμε είναι άμεση συνέπεια ενός και μοναδικού παράγοντα, μέχρι να βρούμε αυτό τον παράγοντα, δεν πρέπει να στεκόμαστε ανίκανοι μπροστά στα προβλήματα που εξελίσσονται. Το ότι δεν έχει βρεθεί αυτός ο παράγοντας οδηγεί όσους εμπλέκονται με τον αυτισμό στην αδράνεια, καθώς έχουμε μάθει να δημιουργούμε σχέσεις αιτίου- αποτελέσματος, με το αίτιο να βρίσκεται αμέσως πριν το αποτέλεσμα, και εκεί να στηρίζουμε την επίλυση του προβλήματος. Ο γονιός για παράδειγμα, όταν πηγαίνει στο γιατρό, αυτό που περιμένει να ακούσει είναι μία διάγνωση και το ότι υπάρχει μία θεραπεία με αντιβίωση η οποία θα απαλλάξει για πάντα την οικογένεια από τον αυτισμό. Αυτό φυσικά δε συμβαίνει. Δουλειά μας είναι να μην αφήσουμε τους γονείς να βυθιστούν στην απελπισία, ούτε να βγάλουν συμπεράσματα στα οποία θα κατηγορούν τον εαυτό τους ή τα παιδιά τους για το πρόβλημα που αντιμετωπίζουν, αλλά να ξεκινήσουμε άμεση παρέμβαση με τη κατάσταση ως έχει.

Η κατάσταση αυτή έχει ως εξής. Μπορούμε να παρατηρήσουμε τις συμπεριφορές των αυτιστικών ατόμων, αλλά δε μπορούμε να παρατηρήσουμε κάποια υποτιθέμενη εξωτερική αιτία του συνδρόμου, ούτε μπορούμε να εντοπίσουμε την έννοια 'αυτισμός' σε μια συγκεκριμένη και απτή διάσταση, ώστε να την εξαλείψουμε. Στη θεραπεία της συμπεριφοράς αλλάζουμε το περιβάλλον, δηλαδή αλλάζουμε τις συνέπειες μιας δράσης, ώστε να μειώσουμε ή να αυξήσουμε τη συχνότητα εμφάνισης της δράσης αυτής. Η δράση στο συμπεριφορισμό είναι κάτι το οποίο μπορούμε να παρατηρήσουμε, αλλά δε μπορούμε να δούμε τις αιτίες αυτού, επειδή την ώρα που συντελείται η δράση, οι αιτίες δεν είναι παρούσες. Η δράση ή αλλιώς συντελεστική συμπεριφορά (operant behavior), είναι η συμπεριφορά που αλλάζει το περιβάλλον και στη συνέχεια η πιθανότητα εμφάνισής της αλλάζει από αυτές τις συνέπειες, δηλαδή η δράση παράγει κάτι και αυτό το κάτι αλλάζει τη μετέπειτα συχνότητα εμφάνισης παρόμοιων δράσεων. Οι αιτίες, αν οπωσδήποτε θέλουμε μία απάντηση, είναι στο παρελθόν και στην ιστορία ενίσχυσης και τιμωρίας.

Επειδή στο παρελθόν δεν έχουμε πρόσβαση δε μπορούμε και να το επηρεάσουμε. Έχουμε όμως πρόσβαση στο παρόν και εκεί είναι που θα πρέπει να γίνεται η παρέμβαση. Αλλάζοντας τις συνέπειες μίας δράσης που εμφανίζεται, μπορούμε να αλλάξουμε τη συχνότητα εμφάνισής της στο μέλλον. Το θεωρητικό υπόβαθρο αυτής της μεθόδου βρίσκεται στον B.F.Skinner, που πρώτος μίλησε για τις δράσεις και τις ιδιότητές τους.

Αυτό δε σημαίνει ότι αμφισβητείται η σημασία της πρώιμης διάγνωσης και παρέμβασης. Ο εγκέφαλος κατά το πρώτο έτος έχει ακόμα δυνατότητες για αναπλήρωση και αναδιοργάνωση. Όταν για κάθε λειτουργική ανεπάρκεια που διαπιστώνεται ξεκινά κάποιο πρόγραμμα άσκησης, τα νευρικά κύτταρα προστατεύονται και εμποδίζεται η αισθητική απώλεια. . Οι περισσότερες θεραπευτικές μέθοδοι, όπως το πρόγραμμα πρώιμης υποστήριξης του Lovaas, των οποίων τα αποτελέσματα υπήρξαν πολύ ενθαρρυντικά, ασχολήθηκαν με παιδιά στα οποία η διάγνωση του αυτισμού είχε γίνει το πολύ μέχρι την αρχή του δεύτερου έτους της ηλικίας. Η όσο το δυνατόν πιο πρώιμη παρέμβαση είναι πολύ σημαντική, καθώς το παρόν στο οποίο παρεμβαίνουμε μετατίθεται χρονικά πιο πίσω. Σίγουρα θα αντιμετωπίσουμε μια πολύ διαφορετική κατάσταση, αν αναλάβουμε ένα παιδί ενός έτους, από ότι αν αναλάβουμε ένα παιδί στην ηλικία των 6 ετών και ακόμα χειρότερα, αν έχουμε να κάνουμε με έναν αυτιστικό ενήλικα. Εδώ πρέπει να επισημάνουμε ότι η αυτιστική διαταραχή, δεν είναι μια παιδική διαταραχή, απλά η έναρξή της εντοπίζεται στην παιδική ηλικία και διαρκεί εφ' όρου ζωής. Απλά δε θα πρέπει να πέφτουμε στην παγίδα να θεωρούμε ότι με το τέλος του πρώτου έτους και εφόσον ο εγκέφαλος δεν έχει πια τις ίδιες δυνατότητες αναπλήρωσης, δεν υπάρχει πλέον καμία δυνατότητα παρέμβασης.

Η θεραπεία της συμπεριφοράς, που διαμορφώνεται μέσα στο συγκεκριμένο θεωρητικό πλαίσιο, στοχεύει στην αύξηση ή στη μείωση της συχνότητας μιας συμπεριφοράς και πολλές φορές στη δημιουργία των κατάλληλων συνθηκών κάτω από τις οποίες θα είναι δυνατή η εμφάνιση μιας καινούριας δράσης, η οποία μέχρι εκείνη τη στιγμή δεν υπήρχε στο ρεπερτόριο της συμπεριφοράς του αυτιστικού ατόμου (Οι μέθοδοι αναφέρονται παρακάτω). Όπως είναι επόμενο η παρέμβαση που γίνεται πάνω σε μία συμπεριφορά, δεν έχει μόνο το άμεσο αποτέλεσμα αυτή της αύξησης ή μείωσης της συχνότητας. Για παράδειγμα έχουμε κάποια αυτιστικά παιδιά που μέχρι τώρα μιμούνταν λεκτικές συμπεριφορές, αλλά ποτέ δεν είχαν καταφέρει να διατυπώσουν μία ερώτηση. Μέσα από ένα πρόγραμμα ενίσχυσης και εξάλειψης της

ενίσχυσης, κατορθώναμε τελικά να μάθουν να διατυπώνουν κάποιες βασικές ερωτήσεις (Πείραμα των Williams, G., Perez- Gonzales, L.A., & Vogt, K, 2003). Αξίζει να σημειώσουμε ότι τα παιδιά ήταν 2 ³/₄, 4 ¹/₂, και 9 χρονών. Τα τρία είδη ερωτήσεων είναι «Τι είναι;», «Να το δω;» και «Να το πάρω;». Αν απλά γινόταν η αναπαραγωγή αυτών των ερωτήσεων τότε θα είχαν το ίδιο νόημα με τη μίμηση λεκτικών συμπεριφορών που μέχρι τώρα εμφάνιζαν. Ωστόσο στη θεραπεία της συμπεριφοράς θεωρείται ότι μέσα από μηχανισμούς, όπως αυτός της *γενίκευσης*, η εν λόγω συμπεριφορά δεν θα παραμείνει σ' αυτή τη διάσταση, αλλά θα τείνει να επαναληφθεί σε παρόμοιες περιβαλλοντικές συνθήκες.

Η λειτουργική διάσταση που μπορεί με αυτό τον τρόπο να πάρει μία δράση είναι πάρα πολύ σημαντική, ιδιαίτερα για ένα περιβάλλον όπως αυτό των αυτιστικών ατόμων. Στο περιβάλλον αυτό είναι χαρακτηριστική η έλλειψη ενίσχυσης, όχι γιατί οι γονείς ή οι δάσκαλοι δε θέλουν να προσφέρουν στα παιδιά, αλλά αποτελεί φυσική εξέλιξη των πιο συχνά εμφανιζόμενων συμπεριφορών. Για παράδειγμα όταν το παιδί φαίνεται απλά να επαναλαμβάνει τα ακούσματα που έχει από το γονέα, αυτό λειτουργεί κατά κάποιο τρόπο ως έλλειψη ενίσχυσης ή ακόμα και ως τιμωρία για το γονιό. Σταδιακά ο γονέας, καθώς οι συμπεριφορές του δεν ενισχύονται από το παιδί, τείνουν να εξαλειφθούν. Ο γονιός σταματάει κάποια στιγμή να απευθύνει το λόγο στο παιδί ή να αποζητάει μια αγκαλιά και ένα βλέμμα. Αυτό είναι και ο λόγος που οι γονείς των αυτιστικών ατόμων αρχικά χαρακτηρίστηκαν ως 'γονείς- ψυγεία'. Η συμπεριφοράς τους όμως διαμορφώθηκαν μέσα από την αλληλεπίδρασή τους με τα παιδιά τους και φυσικά δεν προϋπήρχαν σ' αυτούς τους ανθρώπους. Καταλαβαίνουμε λοιπόν πόσο σημαντική είναι η δημιουργία συμπεριφορών οι οποίες θα λειτουργούν ως ενίσχυση για τους γονείς.

γ) Η έρευνα, τα αποτελέσματά της και η θεραπεία όσον αφορά τη τροποποίηση της συμπεριφοράς των αυτιστικών ατόμων με τη χρήση της τιμωρίας:

Η έρευνα στην επιστήμη της συμπεριφοράς είναι ένας τομέας άρρηκτα συνδεδεμένος με τη θεραπεία. Οι αρχές της συμπεριφοράς, διερευνούνται με σκοπό τη σωστή χρήση τους στα προγράμματα θεραπείας. Η βασική έρευνα έχει στόχο την κατανόηση της ανθρώπινης συμπεριφοράς και διεξάγεται συνήθως είτε με ζώα είτε με ανθρώπους. Σ' αυτή την πρωτογενή έρευνα τα άτομα με αυτισμό βρίσκονται στην ίδια θέση με όλους τους ανθρώπους και η συμπεριφορά τους αντιμετωπίζεται μέσα από το πρίσμα των γενικών αρχών που τη διέπουν. Η έρευνα για την τιμωρία σ' αυτό

το επίπεδο αφορά γενικά τον τρόπο που λειτουργεί η τιμωρία και τις συνέπειές της στη συμπεριφορά όλων των ατόμων. Εδώ διερευνούνται γενικές αρχές με βάση τις αρχές που έχουν γίνει αποδεκτές και έχουν ενταχθεί στη θεωρία της συμπεριφοράς. Αυτό σημαίνει ότι λαμβάνοντας υπόψη τις αρχές της κλασικής εξάρτησης και τις ιδιότητες των δράσεων, προχωράμε σε μια πιο διεξοδική παρατήρηση της τιμωρίας, ως ενός γεγονότος στα πλαίσια της ανθρώπινης συμπεριφοράς.

Η έρευνα στην επιστήμη της συμπεριφοράς όσον αφορά τον αυτισμό, δεν είναι έρευνα που στόχο έχει την περαιτέρω κατανόηση της διαταραχής μέσω της ανεύρεσης όλων των διαστάσεών της. Η φύση του αυτισμού και η περαιτέρω περιγραφή του, είναι συνήθως δουλειά άλλων επιστημών, κυρίως νευροεπιστημών. Η επιστήμη της συμπεριφοράς ενδιαφέρεται κυρίως για τα αποτελέσματα αυτής της νευρολογικής διαταραχής στη συμπεριφορά του αυτιστικού ατόμου, τα οποία μπορούμε να παρατηρήσουμε και κατά συνέπεια στα οποία μπορούμε να παρέμβουμε και να τροποποιήσουμε. Σε ερευνητικό αλλά και σε θεραπευτικό επίπεδο λοιπόν, ο αυτισμός ενδιαφέρει ως προς τις συμπεριφορές που συνήθως παρατηρούμε στα πλαίσια μια τέτοιας διαταραχής. Οι συμπεριφορές αυτές είναι οι εξής: α)αυτό-τραυματική συμπεριφορά, επιθετικότητα και αυτό-ερεθισμός, β)στερεοτυπίες και ιδιόρρυθμη χρήση αντικειμένων και γ)απουσία γλώσσας ή στερεότυπη χρήση της με επαναλήψεις και χωρίς νόημα. Αυτές οι συμπεριφορές αποτελούν συνήθως τις συμπεριφορές-στόχους προς τροποποίηση στα θεραπευτικά προγράμματα.

Οι μελέτες που έχουν γίνει όσον αφορά την τιμωρία σε σχέση με τον αυτισμό, θεωρούνται δευτερογενής έρευνα και δεν είναι τίποτε άλλο από εφαρμογή σχεδιασμένων θεραπευτικών προγραμμάτων και μελέτη των αποτελεσμάτων τους με σκοπό την περαιτέρω έρευνα και θεραπεία. Στις μελέτες αυτές συνήθως συμμετέχουν μικρός αριθμός ατόμων με τη διάγνωση του αυτισμού και συχνά μόνο ένα άτομο. Στόχος συνήθως είναι η τροποποίηση μιας συμπεριφοράς με την εφαρμογή των μεθόδων που διατίθενται γι' αυτό το λόγο. Μέσα σε αυτές τις μεθόδους βρίσκεται και η τιμωρία, η οποία μπορεί να χορηγείται σε διάφορες μορφές και σε συνδυασμό με άλλες μεθόδους τροποποίησης της συμπεριφοράς. Η τιμωρία στην ουσία αποτελεί εργαλείο στα χέρια των ερευνητών και των θεραπευτών, βρίσκεται κάτω από τον έλεγχό τους και σε καμία περίπτωση δεν αποτελεί ανεξέλεγκτη κάκωση των ατόμων με αυτισμό.

Καταρχάς για την καλύτερη κατανόηση, θα αναφέρουμε τις κύριες μεθόδους τροποποίησης της συμπεριφοράς, που χρησιμοποιούνται στη θεραπεία της

συμπεριφοράς. Οι μέθοδοι αυτές μπορούν να χωριστούν σε τρεις κατηγορίες, που είναι οι εξής: α) Αυτές που εφαρμόζονται με σκοπό την ενδυνάμωση και την ανάπτυξη προτύπων συμπεριφοράς. Σ' αυτή την κατηγορία περιλαμβάνονται η θετική ενίσχυση, η αρνητική ενίσχυση, η μορφοποίηση, η παρουσίαση δείγματος, η εξάσκηση δεξιοτήτων κτλ. β) Αυτές που εφαρμόζονται για να προάγουν το σωστό πλαίσιο για της συμπεριφορές. Εδώ περιλαμβάνονται η εξάσκηση στη διάκριση, η προτροπή, ο υπαινιγμός και ο παρουσίαση δείγματος, και γ) Αυτές που στόχο έχουν τη μείωση ή τον περιορισμό της συμπεριφοράς. Οι μέθοδοι που περιλαμβάνονται σ' αυτή την κατηγορία είναι ο κορεσμός, η απόσβεση, η παύση της θετικής ενίσχυσης, η υπερβολική διόρθωση, το τίμημα της δράσης, η προώθηση εναλλακτικών/ ασύμβατων δράσεων, η επίλυση προβλημάτων κτλ. (M. Herbert, 1987). Οι παραπάνω μέθοδοι είναι μέθοδοι που διαμορφώθηκαν με βάση τις αρχές της συμπεριφοράς, κάτω από συνεχή πειραματικό έλεγχο και εφαρμόζονται στη θεραπεία της συμπεριφοράς ατόμων με προβλήματα συμπεριφοράς, συμπεριλαμβανομένων και των ατόμων με αυτισμό.

Σε ένα ολοκληρωμένο πρόγραμμα θεραπείας, οι παραπάνω μέθοδοι χρησιμοποιούνται όπως είναι φυσικό, σε συνδυασμό, ανάλογα με το στάδιο της θεραπείας και τις ανάγκες του ατόμου προς θεραπεία. Σε ένα θεραπευτικό πρόγραμμα, π.χ. για ένα παιδί με αυτισμό, ακολουθούνται συνήθως κάποια συγκεκριμένα βήματα. Αρχικά αναλύεται η συμπεριφορά του ατόμου, με τη έννοια της παρατήρησης και καταγραφής των πιο συχνά εμφανιζόμενων προβλημάτων συμπεριφοράς. Σε κάθε θεραπευτικό στάδιο επικεντρώνουμε σε κάποια συμπεριφορά την οποία θέλουμε να θέσουμε υπό τον έλεγχό μας και να τροποποιήσουμε. Αυτή η συμπεριφορά αποτελεί τη **συμπεριφορά- στόχο προς τροποποίηση**. Στα άτομα με αυτισμό οι συμπεριφορές στόχοι είναι κυρίως αυτές που προαναφέρθηκαν, όπως επιθετικότητα, στερεοτυπίες, απουσία γλώσσας και βλεμματικής επαφής, καθώς και κάποιες συμπεριφορές που σχετίζονται με καθημερινές πρακτικές ανάγκες όπως είναι η εκπαίδευση του παιδιού να πηγαίνει στη τουαλέτα ή να τρώει μόνο του κτλ. Για να θέσουμε μία συμπεριφορά κάτω από έλεγχο, θα πρέπει αρχικά με παρατήρηση του παιδιού στο φυσικό του χώρο, να καταγράψουμε τη συχνότητα εμφάνισής της. Στη συνέχεια γίνεται μία προσπάθεια για κατανόηση των περιβαλλοντικών συνθηκών στα πλαίσια των οποίων συμβαίνει η συμπεριφορά- στόχος. Αυτό σημαίνει με απλά λόγια ότι αναζητούμε την αιτία της εμφάνισης της συμπεριφοράς, παρατηρώντας τις συνέπειές της, οι οποίες ενισχύουν τη συμπεριφορά που ακολουθούν (**λειτουργική**

ανάλυση της συμπεριφοράς). Τέλος σχεδιάζεται ένα πρόγραμμα παρέμβασης, λαμβάνοντας υπόψη τις παρατηρήσεις που έχουν γίνει. Το πρόγραμμα μπορεί να περιλαμβάνει οποιαδήποτε από τις μεθόδους τροποποίησης της συμπεριφοράς, ανάλογα με τις ανάγκες της συγκεκριμένης παρέμβασης. Μετράται η αποτελεσματικότητα της παρέμβασης, π.χ. κατά πόσο μειώθηκε η συχνότητα εμφάνισης μιας ανεπιθύμητης συμπεριφοράς ή κατά πόσο αυξήθηκε η συχνότητα εμφάνισης μιας επιθυμητής, ανάλογα με τους στόχους που είχαμε θέσει, και συνεχίζεται η παρέμβαση κάτω από τα νέα αυτά δεδομένα και τις αλλαγές που μπορεί να έχουν συμβεί (M. D. Powers, 1997).

Στη μελέτη της συμπεριφοράς, όσον αφορά τους τρόπους με τους οποίους μπορεί να σχετίζονται οι δράσεις, οι ενισχυτές και οι τιμωρίες, σε ένα οργανισμό και το περιβάλλον του ως σύνολο, λαμβάνεται υπόψη αυτό που ονομάζεται οικονομία της συμπεριφοράς. Στην οικονομία της συμπεριφοράς οι δράσεις που εμφανίζονται δεν έχουν να κάνουν αποκλειστικά με τα δικά τους αποτελέσματα, αλλά συνήθως σχετίζονται και με άλλες δράσεις και την ενισχυτική λειτουργία που προκαλούν. Σε συμπεριφοριστικούς οικονομικούς όρους, η κατανομή της δράσης εξετάζεται ως μια συναλλαγή μεταξύ της τιμής και της ζήτησης των ενισχυτών, που σχετίζονται με μια ποικιλία δράσεων (A.C.Perry & W.W.Fisher, ως αναφορά στην Allison (1983), 2001). Επειδή τα ανθρώπινα περιβάλλοντα είναι τυπικά ανοιχτές οικονομίες με πολλαπλές πηγές ενίσχυσης, κατάλληλες και ακατάλληλες δράσεις πρέπει να παράγουν ενισχυτές με ελαστικές λειτουργίες απαιτήσεων. Με απλά λόγια, στη ανάλυση και τη θεραπεία της συμπεριφοράς, όταν θέλουμε να ελέγξουμε μία δράση ή να τοποθετήσουμε μία καινούρια στο ρεπερτόριο της συμπεριφοράς του ατόμου, αλλάζουμε τα περιβάλλον λαμβάνοντας υπόψη τον τρόπο που αλληλεπιδρώντας θα προσαρμοστεί ο οργανισμός σε αυτό και τις πιθανές επακόλουθες αλλαγές που μπορεί να υπάρξουν και σχετίζονται ακριβώς με αυτή την κατανομή που γίνεται. Για παράδειγμα, μικρές αυξήσεις στην τιμή ενός ενισχυτή, μπορεί να αυξήσουν την κατανάλωση (ζήτηση) ενός κατάλληλου ενισχυτή που προσφέρει μια ανάλογη λειτουργία. Αυτό που εδώ μας ενδιαφέρει είναι ότι ένας οργανισμός θα αναζητήσει την ενίσχυση στο περιβάλλον του, ανάλογα με το πώς αυτό είναι διαμορφωμένο. Σε μια λοιπόν λειτουργική ανάλυση της συμπεριφοράς ή σε μια θεραπεία, σκοπός είναι η τροποποίηση της συμπεριφοράς, χωρίς όμως να αφήνουμε τον οργανισμό να ατροφήσει, αλλά παρέχοντας με τη μορφή που εμείς θέλουμε τα απαραίτητα ώστε να προκληθούν οι συμπεριφορές που επιθυμούμε.

Σ' αυτό το σημείο θα δούμε κάποιες από τις βασικές μεθόδους τροποποίησης της συμπεριφοράς, σε πιο σημείο εφαρμόζονται στη θεραπεία των ατόμων με αυτισμό και από ποια οπτική γωνία μας ενδιαφέρουν, πώς αλληλεπιδρούν αυτές οι μέθοδοι με τους ιδιαίτερους παράγοντες που εμπλέκονται στον αυτισμό. Καταρχάς έχουμε τις μεθόδους που αξιοποιούνται για την ενδυνάμωση και την ανάπτυξη προτύπων συμπεριφοράς, με πρώτη και σημαντικότερη μέθοδο τη λεγόμενη **θετική ενίσχυση** (positive reinforcement). Πρόκειται για σχεδιασμένα γεγονότα ώστε μια άμεση αμοιβή να ακολουθεί την εκτέλεση μιας επιθυμητής συμπεριφοράς (M. Herbert, 1987). Η θετική ενίσχυση θεωρείται γενικά η πιο αποτελεσματική μέθοδος ελέγχου της συμπεριφοράς και με τα καλύτερα δυνατά αποτελέσματα. Είναι απαραίτητη σε κάθε θεραπευτικό πρόγραμμα και σε αντίθεση με την τιμωρία γίνεται και πιο εύκολα αποδεκτή. Το να ενισχύουμε μία δράση σημαίνει ότι η παρουσία του ερεθίσματος που ακολουθεί τη δράση αυξάνει τη πιθανότητα επανεμφάνισης της δράσης αυτής. Με τη χρήση λοιπόν του κατάλληλου ενισχυτή, που σε θεραπευτικά προγράμματα μπορεί να είναι φαγητό, πρόσβαση σε αγαπημένες ασχολίες, λεκτική ανταμοιβή, σωματική επαφή, προσοχή κτλ, μπορούμε να επιτύχουμε την επανεμφάνιση μιας επιθυμητής δράσης. Παράγοντες όπως το φαινόμενο του κορεσμού λαμβάνονται υπόψη, καθώς γνωρίζουμε ότι ένας ενισχυτής μπορεί να πάψει να είναι ενισχυτής (τέτοια φαινόμενα έχουν σχέση με την οικονομία της συμπεριφοράς, που προαναφέρθηκε).

Η θετική ενίσχυση στον αυτισμό είναι πολύ δύσκολα εφαρμόσιμη, ωστόσο αποτελεί βασική μέθοδο επηρεασμού της συμπεριφοράς. Η δυσκολία της έγκειται στο ότι το περιβάλλον που σταδιακά δημιουργείται γύρω από τα αυτιστικά άτομα δεν διέπεται γενικώς από ενισχυτικές συμπεριφορές εξαιτίας του ότι οι στερεότυπες συμπεριφορές των ατόμων αυτών δεν ενισχύουν πολλές φορές την προσπάθεια του γονιού να προσεγγίσει το παιδί του. Με απλά λόγια το παιδί παρουσιάζει συμπεριφορές που δε βοηθάνε στην επικοινωνία και την αλληλεπίδραση, αντιθέτως καταλήγουν μέσα από την όποια αλληλεπίδραση στην απομόνωση του παιδιού και την απόσυρση του γονέα. Στα πλαίσια μιας θεραπείας όμως, η θετική ενίσχυση μπορεί να χρησιμοποιηθεί σα μέθοδος, αλλά συνήθως **ακολουθεί** τις μεθόδους μείωσης ή εξάλειψης μιας συμπεριφοράς. Αυτό συμβαίνει, γιατί τα άτομα με αυτισμό παρουσιάζουν συχνά κάποιες συμπεριφορές οι οποίες θα πρέπει να μειωθούν σε συχνότητα προκειμένου να αυξηθεί η συχνότητα κάποιων επιθυμητών συμπεριφορών. Τέτοιες συμπεριφορές είναι οι αυτό- τραυματικές ή η επιθετικότητα

που συνήθως παρουσιάζονται και οι οποίες εμποδίζουν γενικά το άτομο να ακολουθήσει ένα αποκλειστικά ενισχυτικό πρόγραμμα θεραπείας. Ένας επίσης πολύ σημαντικός λόγος είναι ότι τα ξεκινώντας τη συνεργασία με ένα αυτιστικό άτομο, δεν υπάρχουν πολλές συμπεριφορές που να προσφέρονται για ενίσχυση. Συνήθως οι συμπεριφορές που επιθυμούμε να αναπτυχθούν δεν φαίνεται να υπάρχουν καν στο ρεπερτόριο του ατόμου αυτού. Κατά συνέπεια, πριν από την ενίσχυση μίας συμπεριφοράς προηγείται η δημιουργία της και πριν τη δημιουργία προηγείται η μείωση της συχνότητας άλλων συμπεριφορών, που επειδή εμφανίζονται με μεγάλη συχνότητα στο ρεπερτόριο της συμπεριφοράς του ατόμου, δεν αφήνουν άλλες συμπεριφορές να λάβουν χώρα.

Συνοπτικά, οι μέθοδοι που υπάγονται σ' αυτές που η χρήση τους αποσκοπεί στην ενδυνάμωση των συμπεριφορών, στην ανάπτυξη προτύπων συμπεριφοράς και στη δημιουργία του σωστού πλαισίου για την εμφάνιση των συμπεριφορών είναι οι παρακάτω. Αρχικά έχουμε τις μεθόδους που είναι βασισμένες στις αρχές της θετικής ενίσχυσης:

α) **Η διαφορική προσοχή** (differential attention). Σύμφωνα με τον κανόνα της προσοχής, όπως διατυπώθηκε από τους Forehand και McMahon, το 1981, το παιδί δουλεύει για την προσοχή των άλλων, ειδικά των γονιών. Η προσοχή από τη φύση της μπορεί να είναι θετική ή αρνητική. Αν το παιδί δε λαμβάνει θετική προσοχή θα δουλέψει για να λάβει αρνητική. Στη μέθοδο της διαφορικής προσοχής έχουμε λοιπόν έπαινο ή επιδοκίμασία και αγνόηση. Έπαινο και επιδοκίμασία σε όσες συμπεριφορές θέλουμε να ξανασυμβούν (θετική ενίσχυση) και παράλληλα αγνόηση στις υπόλοιπες συμπεριφορές, που σημαίνει έλλειψη ενίσχυσης σε όσες συμπεριφορές δε σχετίζονται με τη συμπεριφορά- στόχο.

β) **Αντικατάσταση** (substitution). Όταν μία αμοιβή είναι αναποτελεσματική την παρουσιάζουμε ακριβώς πριν (ή κοντά χρονικά με) τη στιγμή στην οποία μια πιο αποτελεσματική αμοιβή παρουσιάζεται. Με λίγα λόγια σ' αυτή τη μέθοδο μετατρέπουμε μία ουδέτερη και αναποτελεσματική αμοιβή σε θετική ενίσχυση, παρουσιάζοντάς την χρονικά κοντά σε μία άλλη που αποτελεί ήδη θετική ενίσχυση.

γ) **Κατάλογος ενισχυτικών γεγονότων** (reinforcing event menu). Με τη μέθοδο αυτή έχουμε τη δυνατότητα να προσφέρουμε μια ποικιλία ενισχυτικών ερεθισμάτων, ώστε να αποφύγουμε τον κορεσμό κάποιου από αυτά. Μερικοί θεραπευτές κάνουν χρήση του καταλόγου ενισχυτικών γεγονότων, αφήνοντας το ίδιο τα παιδί να επιλέξει τους ενισχυτές που θα χρησιμοποιήσει.

δ) **Στέρηση** (deprivation). Αυτή η μέθοδος έχει να κάνει με μια μικρή συνετή στέρηση προσωρινή στέρηση κάποιου ενισχυτή, ώστε όταν θα παρουσιαστεί ο ενισχυτής, να είναι περισσότερο αποτελεσματικός. Για παράδειγμα το διψασμένο παιδί θα ενδιαφερθεί περισσότερο να κάνει μια εργασία για ένα ποτήρι λεμονάδα, παρά ένα παιδί που μόλις ήπια κάτι. Χαρακτηριστικό παράδειγμα της χρήσης αυτής της μεθόδου στη θεραπεία παιδιών με αυτισμό βρίσκουμε στη μελέτη των M.R. Dixon & A. Cummings, 2001, όπου έχει δομηθεί ένα προοδευτικά αναβλητικό πρόγραμμα ενίσχυσης, με σκοπό την αύξηση του αυτό-ελέγχου και τη μείωση της διασπαστικής συμπεριφοράς. Τα αποτελέσματα της εν λόγω μελέτης έδειξαν ότι ο αυτό-έλεγχος μπορεί να αυξηθεί με την εγκατάσταση μιας ιστορίας στην οποία οι συμμετέχοντες εκτίθενται σταδιακά σε προοδευτικές καθυστερήσεις για να κερδίσουν πρόσβαση σε ένα μεγαλύτερο ενισχυτή και ταυτόχρονα τους δίνεται η επιλογή να συμμετέχουν σε μια ενδιάμεση δραστηριότητα κατά τη διάρκεια της καθυστέρησης.

ε) **Έπαινος μπροστά σε άλλους** (praising in front of others). Ουσιαστικά το να προσφέρει κάποιος την αναγνώρισή του μπροστά π.χ. στο γονιό, έχει προσθετική αξία, στην ήδη υπάρχουσα αξία της ενίσχυσης με τη μορφή του επαίνου. Για παράδειγμα η δασκάλα λέει μπροστά στη μητέρα πόσο καλά τα πηγαίνει το παιδί.

Στη συνέχεια έχουμε κάποιες ακόμη μεθόδους ενδυνάμωσης της συμπεριφοράς, που όμως δεν αποτελούν θετική ενίσχυση:

α) **Αρνητική ενίσχυση** (negative reinforcement). Τερματίζουμε μια ελαφρώς απωθητική κατάσταση για το παιδί, αλλάζοντας τη συμπεριφορά του προς μια επιθυμητή κατεύθυνση.

β) **Διαφορική ενίσχυση** (differential reinforcement). Τη χρησιμοποιούμε συνήθως είτε με τη μορφή της **εκπαίδευσης της διάκρισης** είτε με τη μορφή των **προσεγγίσεων επιτυχίας**. Στη εκπαίδευση διάκρισης, ενισχύουμε στην παρουσία της ED κατάλληλες δράσεις, ενώ δεν ενισχύουμε ποτέ σε ακατάλληλες συνθήκες, ΕΔ. [Με το ED συμβολίζουμε κάποιο διακριτικό ερέθισμα που προξενεί ή αυξάνει τη συχνότητα εκπομπής των δράσεων μιας συντελεστικής τάξης, λόγω ενίσχυσης στην παρουσία του, όπου το E σημαίνει ερέθισμα και το D δηλώνει τη αποτελεσματικότητα του ερεθίσματος να προξενεί τις εν λόγω δράσεις. Με το ΕΔ συμβολίζουμε κάποιο διακριτικό ερέθισμα που αναστέλλει ή μειώνει τη συχνότητα εκπομπής των δράσεων μιας συντελεστικής τάξης, λόγω εξάλειψης ενίσχυσης στην παρουσία του (P. Μέλλον, 2004).]. Με αυτή τη μέθοδο βοηθάμε στον έλεγχο των ερεθισμάτων πάνω στη συμπεριφορά. Η μέθοδος των επιτυχημένων προσεγγίσεων,

είναι η ενίσχυση που προσφέρουμε σε προσεγγίσεις που γίνονται προς την κατεύθυνση της σωστής δράσης. Τα επιτυχή βήματα προς την τελική συμπεριφορά ενισχύονται με ένα αυξανόμενο αυστηρό κριτήριο. Μόνο όλο και καλύτερες προσεγγίσεις ενισχύονται μέχρι τελικά να αμείβεται μόνο η σωστή πράξη. Ξεκινάμε ενισχύοντας κάτι που με κάποιο τρόπο μοιάζει με αυτό που έχουμε θέσει ως στόχο.

γ) **Έκθεση σε κατάλληλα παραδείγματα- πρότυπα** (modeling). Σ' αυτή την περίπτωση δίνουμε στο άτομο την ευκαιρία να παρατηρήσει ένα άτομο που είναι ενδιαφέρον ή αξιοσημείωτο γι' αυτό, παρουσιάζοντας μέσω αυτού το καινούριο και επιθυμητό πρότυπο συμπεριφοράς. (A. Gena, P.J. Krantz, L.E. McClannahan, C.L. Poulson, 1996).

δ) **Εξάσκηση δεξιοτήτων** (skill training). Η εξάσκηση δεξιοτήτων είναι μία σύνθετη μέθοδος στη οποία γίνεται χρήση μέσων όπως είναι η επανάληψη, ο παραδειγματισμός, η ενίσχυση και το να δημιουργούμε καταστάσεις στις οποίες το άτομο θα έχει τη δυνατότητα να φτάνει σε προσωπικά κατορθώματα και να διεκδικεί.

ε) **Μετακίνηση των εμπλεκόμενων συνθηκών** (remove interfering conditions). Συνήθως είναι χρήσιμο να μετακινούμε ή να μειώνουμε τα αποτρεπτικά ερεθίσματα που σχετίζονται με τα πρόβλημα της συμπεριφοράς. Μια τέτοια στρατηγική μπορεί να οδηγήσει σε αύξηση επιθυμητών συμπεριφορών και παράλληλα σε μείωση ανεπιθύμητων.

στ) **Υπαινιγμός** (cueing). Σ' αυτή τη μέθοδο ενθαρρύνουμε το παιδί να ανταποκρίνεται σε υπαινιγμούς για τη σωστή απάντηση, αμέσως πριν τη δράση που αναμένεται, παρά αφού την έχει πραγματοποιήσει λάθος. Στόχος είναι η εκπαίδευση του ατόμου να δρα μια συγκεκριμένη στιγμή.

ζ) **Σχεδίαση αλυσίδων** (chaining). Κάνουμε την ενίσχυση να εξαρτάται από την εκπομπή περισσότερων από μία συμπεριφορών επιτυχώς και μετά σταδιακά απαιτούμε να εκπέμπονται περισσότερες συμπεριφορές στη αλυσίδα πριν να προαχθεί η ενίσχυση.

η) **Προτροπή** (prompting). Εδώ εκπαιδεύουμε το άτομο ώστε με τη χρήση λεκτικών ή μη λεκτικών υπαινιγμών, να παρουσιάζει την απαιτούμενη συμπεριφορά, με ένα τρόπο που να αυξάνει την πιθανότητα να συμβεί η συμπεριφορά. Μερικές φορές μπορεί να σταθεί απαραίτητο να δείξουμε στο άτομο τι να πει ή να κάνει. (M. Herbert, 1987). (A. Gena, P.J. Krantz, L.E. McClannahan, C.L. Poulson, 1996).

Αυτές συνοπτικά είναι οι μέθοδοι που χρησιμοποιούνται συνήθως στη θεραπεία της συμπεριφοράς και κύριο στόχο έχουν την ενδυνάμωση κάποιων

συμπεριφορών και την προώθηση ενός σωστού πλαισίου για την εμφάνιση αυτών των συμπεριφορών. Πριν περάσουμε στην καταγραφή των μεθόδων που αποσκοπούν στη μείωση ή τον περιορισμό της συμπεριφοράς, είναι απαραίτητο να επισημάνουμε κάποιες ιδιαιτερότητες ως προς τις παραπάνω μεθόδους όσον αφορά τη θεραπεία της συμπεριφοράς ατόμων με αυτισμό. Παρουσιάσαμε ουσιαστικά τις μεθόδους ενίσχυσης της συμπεριφοράς, μέθοδοι που στην επιστήμη της συμπεριφοράς χρησιμοποιούνται σε κάθε είδους θεραπεία. Ωστόσο κάποια χαρακτηριστικά των ατόμων με αυτισμό περιορίζουν τη χρήση μεθόδων που κυρίως βασίζονται σε κοινωνικούς ενισχυτές. Στις περισσότερες μελέτες συμπεριφορών όπως ο αυτό-τραυματισμός και ο αυτό-ερεθισμός, έχει διαπιστωθεί ότι η συχνότητα της συμπεριφοράς δεν εξαρτάται από κοινωνική ενίσχυση, π.χ. προσοχή, επιδοκιμασία, έπαινο κτλ. Συνήθως εξαρτάται από *αυτόματους ενισχυτές*. Οι αυτόματοι ενισχυτές είναι οι δράσεις που αποτελούν οι ίδιες ενίσχυση, το ότι συμβαίνουν δηλαδή αποτελεί ενίσχυση για τον οργανισμό ανεξάρτητα από τα τυχόν άλλα αποτελέσματα της δράσης αυτής.

Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα βλέπουμε σε μια μελέτη των R. H. Thompson, W. Fisher, C.C. Piazza & D. E. Kuhn, του 1998. Η επιθετικότητα του παιδιού ήταν η συμπεριφορά-στόχος προς τροποποίηση. Στη λειτουργική ανάλυση της συμπεριφοράς του παιδιού βρέθηκε ότι κάποιες εκφράσεις της συμπεριφοράς ήταν αποτέλεσμα κοινωνικών ενισχυτών (συγκεκριμένα της προσοχής), ωστόσο μία συγκεκριμένη συμπεριφορά, το στρίψιμο του δέρματος, δε φάνηκε να είχε καμία σχέση με την προσοχή των άλλων. Θεωρήθηκε αυτόματος ενισχυτής, δηλαδή ότι αυτή η συμπεριφορά εξακολουθούσε να συμβαίνει εξαιτίας της ενίσχυσης ως αποτέλεσμα του στριψίματος του δέρματος (απτικό ερεθισμός στο δέρμα). Έτσι στη λειτουργική ανάλυση της συμπεριφοράς δημιουργήθηκαν δύο κατηγορίες της επιθετικότητας. Στην πρώτη περίπτωση που οι συμπεριφορά ήταν αποτέλεσμα κοινωνικών ενισχυτών, η θεραπεία σχεδιάστηκε με εξάλειψη της ενίσχυσης και ενίσχυση άλλων συμπεριφορών. Βλέπουμε λοιπόν ότι χωρίς τη χρήση κάποιας τιμωρίας ή κάποιου περιορισμού, η ακατάλληλη συμπεριφορά μπορεί να τροποποιηθεί. Στη δεύτερη όμως περίπτωση, όπου η συμπεριφορά συμβαίνει ανεξάρτητα από κοινωνικές συνέπειες, η εξάλειψη της ενίσχυσης και η ενίσχυση εναλλακτικών συμπεριφορών δε φαίνεται να έχει κανένα αποτέλεσμα. Στον αυτισμό, οι θεραπευτές έρχονται αντιμέτωποι πολλές φορές με αυτόματους ενισχυτές και αυτός είναι ένας από τους λόγους εκτεταμένης χρήσης της τιμωρίας, καθώς στην

ουσία δε μπορούμε να αλλάξουμε το περιβάλλον που αποτελεί ενίσχυση. Υπάρχει η υπόθεση ότι η μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα της τιμωρίας έγκειται στην ιδιότητά της να προσπερνάει οποιαδήποτε πηγή ενίσχυσης διατηρεί την προβληματική συμπεριφορά (L.Pelios, J.Morren, D.Tesch, S.Axelrod, 1999). Στη συγκεκριμένη μελέτη βέβαια είχε την εξής μορφή: Έδωσαν στο παιδί ένα παρόμοιο τύπο ερεθίσματος, για μια αντίδραση που δε θα είχε ως αποτέλεσμα τον τραυματισμό του ή των άλλων. Επειδή το παιδί έτριβε το δέρμα του και το δέρμα των άλλων στο πήχη του βραχίονα, αναπτύχθηκε ένα τέχνασμα που θα προάγει μια παρόμοιου τύπου επιφάνεια, από ένα πλαστικό σωλήνα και μια καουτσουκένια μπάλα. Η θεραπεία ήταν α)να γνωρίσουν το παιδί με τον εναλλακτικό απτικό ερεθισμό, β)να αυξήσουν την πιθανότητα να χρησιμοποιεί αυτή την εναλλακτική πηγή ενίσχυσης (με εμπόδιση) και γ)να περιορίσουν την έκταση με την οποία έπαιρνε ενίσχυση με το να πειράζει το δέρμα των άλλων (response blocking).

Οι αυτόματοι ενισχυτές δεν αποτελούν μόνο πρόβλημα επειδή οι μέθοδοι αντιμετώπισής τους δεν έχουν αναπτυχθεί τόσο όσο των κοινωνικών ενισχυτών, αλλά και επειδή εμφανίζονται με μεγάλη σφοδρότητα και συνήθως εξαναγκάζουν μια άμεση και γρήγορη παρέμβαση, μιας και μπορεί να καταλήξουν σε συμπεριφορές επικίνδυνες για το άτομο και τους γύρω του. Επειδή το ρεπερτόριο της συμπεριφοράς των αυτιστικών ατόμων αποτελείται συνήθως από μεγάλη συχνότητα τέτοιων συμπεριφορών, οι μέθοδοι μείωσης της συμπεριφοράς, στις οποίες περιλαμβάνεται και η τιμωρία και θεωρείται άκρως αποτελεσματική, προέχουν. Εξάλλου όπως ειπώθηκε και παραπάνω τα άτομα με αυτισμό όταν ξεκινάνε τη θεραπεία φαίνεται ότι δε διαθέτουν πολλές συμπεριφορές που να θέλουμε να ενισχυθούν. Έτσι είναι πολύ χρήσιμη μία μέθοδος ενίσχυσης που δημιουργεί μια συμπεριφορά που φαίνεται ανύπαρκτη στο ρεπερτόριο ενός ατόμου. Αυτή η μέθοδος που αναφέρθηκε ως ενίσχυση των επιτυχημένων προσεγγίσεων, τη βρίσκουμε και ως **αναλογική μέθοδο**. Στην αναλογική μέθοδο εντοπίζουμε μία συμπεριφορά η οποία πλησιάζει έστω και λίγο προς την επιθυμητή και αυξάνουμε τις απαιτήσεις για ενίσχυση ανάλογα με το ποσοστό εμφάνισης. Ενισχύουμε κάθε φορά μόνο τη συμπεριφορά που θα εμφανιστεί σε ποσοστό 50% και η οποία πλησιάζει τη συμπεριφορά- στόχο. Όπως είναι επόμενο η συμπεριφορά τείνει να προσεγγίζει τη συμπεριφορά στόχο, ενώ συμβαίνει αυτός ο χειρισμός της αναλογίας στη εμφάνιση όλου του ρεπερτορίου της συμπεριφοράς των ατόμων (N. Miller, A. Neuringer, 2000).

Σε γενικές γραμμές, όμως στα προγράμματα θεραπείας των ατόμων με αυτισμό γίνεται ένας συνδυασμός των μεθόδων προς αύξηση της συμπεριφοράς και των μεθόδων προς μείωση. Όλες οι μέθοδοι αύξησης που αναφέρθηκαν πιο πάνω χρησιμοποιούνται σε πολλές περιπτώσεις και κάθε μία μπορεί να αξιοποιηθεί ανάλογα με την κατάσταση που αντιμετωπίζουμε και τους στόχους που μας επιτρέπει να θέσουμε. Στις περισσότερες όμως αναφέρεται ότι η ενισχυτικές μέθοδοι από μόνες τους δεν υπήρξαν αποτελεσματικές, σε αντίθεση με τις τιμωρίες που και χωρίς ενίσχυση βοήθησαν στη βασική θεραπεία ατόμων με αυτισμό και ατόμων με νοητική υστέρηση. Τα τελευταία χρόνια είναι πολύ συνηθισμένο να τονίζεται ότι η μέγιστη αποτελεσματικότητα επιτυγχάνεται με την παράλληλη χρήση ενισχυτικών μεθόδων και τιμωρίας (L.P.Hagopian, W.W.Fisher, M.T.Sullivan, J. Acquistio, L.A.LeBlanc, 1998 & R.H.Thompson,, B.A.Iwata, J.Conners, E.M.Roscoe, 1999). Η αποτελεσματικότητα μετράτε και από την άμεση καταστολή ή αύξηση της συχνότητας εμφάνισης μιας δράσης, αλλά και από το ποσοστό γενίκευσης των επιθυμητών αποτελεσμάτων σε παρόμοια περιβάλλοντα.

Έρευνες δείχνουν ότι άσχετα με την αποτελεσματικότητα της τιμωρίας, προτιμούνται οι θεραπείες που βασίζονται σε ενίσχυση. Αυτοί που χρησιμοποιούν την τιμωρία τη βλέπουν ως μια προσωρινή λύση μέχρι να βρεθεί μια καλύτερη. Όταν εντοπίζεται ο ενισχυτής χρησιμοποιούνται προγράμματα βασισμένα στην ενίσχυση(L.Pelios, J.Morren, D.Tesch, S.Axelrod, 1999). Για παράδειγμα σε ένα πείραμα για τον αυτισμό, τα αποτελέσματα έδειξαν ότι το πρόβλημα της συμπεριφοράς παρέμενε λόγω αρνητικής ενίσχυσης στη μορφή της φυγής από την προσοχή και λόγω θετικής ενίσχυσης στη μορφή του να κερδίζεται η πρόσβαση σε προτιμώμενα απτά αντικείμενα. Σ' αυτή την περίπτωση οι ενισχυτές είχαν εντοπιστεί και η θεραπεία έγινε με τη χρήση λειτουργικής επικοινωνιακής εκπαίδευσης σε συνδυασμό με ασυνεχή ενίσχυση (L.P.Hagopian, D.M.Wilson, D.A.Wilder, 2001).

Επίσης, η μέθοδος που κυρίως χρησιμοποιείται για την ενίσχυση συμπεριφορών σε άτομα με αυτισμό, είναι η ενίσχυση μιας ποικιλίας δράσεων, που είναι άσχετες με τη συμπεριφορά- στόχο προς μείωση. Ενισχύεται δηλαδή η ίδια η **ποικιλομορφία των δράσεων**. Οι περισσότερες έρευνες των τελευταίων χρόνων έχουν βασιστεί σ' αυτή τη μέθοδο, επειδή το να δρα ένα άτομο με ποικίλους τρόπους, έρχεται σε σύγκρουση με τη στερεοτυπία στη συμπεριφορά, που είναι ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά της συγκεκριμένης διαταραχής (N. Miller, A. Neuringer, 2000). Αν λάβουμε υπόψη πόσο περιορισμένο σε ερεθίσματα κάθε είδους είναι το

περιβάλλον των αυτιστικών ατόμων και πώς ένα παιδί μπορεί να εγκλωβιστεί σε στερεότυπες συμπεριφορές, γίνεται κατανοητό ότι αυτό που τελικά προέχει να ενισχυθεί δεν είναι συνήθως μία συγκεκριμένη συμπεριφορά, αλλά η διαφορετικότητα των δράσεων, η πρωτοτυπία στη συμπεριφορά. Εξάλλου σχετικά με την ανάπτυξη στερεοτυπιών, σπάνια εντοπίζεται το ερέθισμα που διατηρεί τη συμπεριφορά, όπως σε ένα πείραμα που διαπιστώθηκε ότι η στερεοτυπία είχε σχέση με τη στριγκλιά ενός άλλου παιδιού, συντηρούνταν δηλαδή από αρνητικό αισθητηριακό ενισχυτή (J. Tang, G.H. Kennedy, A. Korpekin & M. Caruso, 2002).

Σ' αυτό το σημείο θα αναφέρουμε και κάποιες μεθόδους περιορισμού της συμπεριφοράς, που είναι οι εξής:

α)**Απόσβεση** (extinction). Πρόκειται είτε για σχεδιασμένη αγνόηση είτε για κορεσμό. Στη σχεδιασμένη αγνόηση κανονίζουμε έτσι ώστε το άτομο να μη λαμβάνει καθόλου αμοιβές, που να ακολουθούν ανεπιθύμητες πράξεις. Με άλλα λόγια συγκρατούμε τις ενισχύσεις, όπως επιδοκμασία, προσοχή και αρέσκεια, που πριν ήταν εξαρτημένες από την παραγωγή ακατάλληλων δράσεων. Στον κορεσμό αφήνουμε το άτομο να συνεχίζει να παρουσιάζει την ανεπιθύμητη συμπεριφορά μέχρι να κουραστεί. Η μέθοδος αυτή, χωρίς τη βοήθεια άλλων μεθόδων, δεν εφαρμόζεται ιδιαίτερα στον αυτισμό, καθώς η αγνόηση συνήθως δεν έχει αποτέλεσμα στις συμπεριφορές- στόχους που συντηρούνται κυρίως από αυτόματους ενισχυτές. Σε μια μελέτη με ένα αυτιστικό παιδί, που στόχο είχε τη μείωση της αυτό- τραυματικής συμπεριφοράς, η συμπεριφορά αυτή εμφανίστηκε με μεγάλη συχνότητα όταν αγνοήθηκε. Αντιθέτως όταν το παιδί είχε τη δυνατότητα πρόσβασης σε κάποια παιχνίδια της προτίμησής του, παράλληλα με την αγνόηση της αυτό- τραυματικής συμπεριφοράς, η συμπεριφορά έφτασε σε μηδενικές τιμές εμφάνισης (I.G. DeLeon, B.M. Anders, V. Rodriguez- Catter, P.L. Neidert, 2002).

β)**Αλλαγή ερεθισμάτων** (stimulus change). Μετακινούμε ή αλλάζουμε το διακριτικό ερέθισμα, που σηματοδοτεί την ενίσχυση ή κάνουμε υπαινιγμούς προειδοποιώντας για τιμωρία.

γ)**Τιμωρία** (punishment). Ακολουθείται μια ανεπιθύμητη δράση με ένα ελαφρώς απωθητικό ερέθισμα.

δ)**Παύση της θετικής ενίσχυσης** (time-out from positive reinforcement). Μετακινούμε προσωρινά το άτομο, ακολουθώντας την παρουσίαση της ανεπιθύμητης δράσης, σε ένα μέρος στερημένο από ανθρώπους και αντικείμενα του ενδιαφέροντός του.

ε)**Το τίμημα της δράσης** (response cost). Αποσύρουμε καθορισμένες ποσότητες ενίσχυσης από το άτομο, όσο εξαρτάται από την ανεπιθύμητη συμπεριφορά. Αυτό πρέπει να έχει καθοριστεί εκ των προτέρων σε μορφή κανόνων. Σαν αποτέλεσμα το άτομο πληρώνει ένα αντίτιμο για την παραβίαση των κανόνων. Η απόσυρση των ενισχυτών συνιστά το 'τίμημα' της επιβλαβούς πράξης. Αυτή η μέθοδος χρησιμοποιείται μόνο σε ένα πλαίσιο όπου μπορούν να μπου κανόνες και η ενίσχυση να χρησιμοποιείται σε μετρήσιμες ποσότητες, όπως στα συστήματα με κουπόνια που χρησιμοποιήθηκαν πολύ σε σχολικές τάξεις.

στ)**Υπερβολική διόρθωση** (overcorrection). Η μέθοδος της υπερβολικής διόρθωσης συναντάται με δύο κυρίως μορφές, την υπερβολική διόρθωση αποκατάστασης και τη θετική πρακτική. Στην πρώτη περίπτωση, απαιτούμε από το άτομο να διορθώσει τις συνέπειες της κακής συμπεριφοράς του και μάλιστα σε μία εξελιγμένη ή καλύτερη από την κανονική κατάσταση. Στη δεύτερη περίπτωση προωθούμε την εξάσκηση του ατόμου σε θετικές συμπεριφορές που είναι φυσιολογικά ασύμβατες με την ακατάλληλη συμπεριφορά.

ζ)**Θετική ενίσχυση ή προώθηση εναλλακτικών συμπεριφορών**. Η θετική ενίσχυση εκτός από τη χρησιμότητά της στην αύξηση κάποιων επιθυμητών συμπεριφορών, μπορεί να χρησιμοποιηθεί και για τη μείωση ορισμένων, όταν έχει τη μορφή ενίσχυσης εναλλακτικών συμπεριφορών. Οι δύο μέθοδοι που έχουν αναπτυχθεί προς αυτή την κατεύθυνση είναι η ενίσχυση ασύμβατων συμπεριφορών και η διαφορική ενίσχυση άλλων συμπεριφορών. Στην πρώτη περίπτωση ενισχύουμε θετικά μια συγκεκριμένη τάξη συμπεριφορών, που δε μπορούν να υπάρξουν μαζί ή που δε μπορούν να παρουσιαστούν την ίδια στιγμή με την ανεπιθύμητη πράξη. Ενισχύουμε δηλαδή μια ανταγωνιστική δράση. Στη δεύτερη περίπτωση ενισχύουμε ερεθίσματα που είναι σχετικά με την ύπαρξη κάθε δράσης άλλης από της ανεπιθύμητης συμπεριφοράς- στόχου. Η μέθοδος αυτή εφαρμόζεται σε μεγάλο βαθμό στη θεραπεία των παιδιών με αυτισμό. Εφόσον συνήθως δε μπορούμε να εντοπίσουμε τον ενισχυτή που διατηρεί τη συμπεριφορά, ενισχύουμε δράσεις οι οποίες φαίνονται ασύμβατες με τη συμπεριφορά- στόχο. (I.G. DeLeon, B.M. Anders, V. Rodriguez-Catter, P.L. Neidert, 2002).

η)**Περιορισμός δυσλειτουργικών συναισθημάτων**. Σ' αυτή τη μέθοδο περιλαμβάνονται η σταδιακή έκθεση σε απωθητικά ερεθίσματα, αναφερόμενη από πολλούς και ως απευαισθητοποίηση, η εκπαίδευση διεκδίκησης, η χαλάρωση και η ο

κατακλυσμός ερεθισμάτων. Αυτές οι μέθοδοι δε χρησιμοποιούνται ιδιαίτερα στον αυτισμό, αλλά αναφέρονται εδώ ενημερωτικά. Η χρήση τους είναι συχνή σε φοβίες.

θ) **Αποφυγή** (avoidance). Παρουσιάζουμε στο άτομο ταυτόχρονα με την κατάσταση που πρέπει να αποφευχθεί (ή κάποια αναπαράσταση αυτής), κάποια απωθητική κατάσταση (ή την αναπαράσταση αυτής).

ι) **Παρουσίαση δείγματος** (modeling). Σ' αυτή τη μέθοδο, συστηματικά επιδεικνύουμε στην πράξη ή συμβολικά, π.χ. με ένα φιλμ, ένα μοντέλο που φανερώνει τη ζητούμενη συμπεριφορά. Λαμβάνουμε υπόψη ότι είναι πιο πιθανό να μιμηθούν τα παραδείγματα αν οι συνέπειές τους είναι αμοιβή, παρά αν ακολουθούνται από απουσία αμοιβής ή έχουν απωθητικές συνέπειες.

Υπάρχουν και κάποιες άλλες μέθοδοι, όπως η δραματοποίηση (role-play), η επίλυση προβλημάτων (problem-solving), ο αυτό-χειρισμός και ο αυτό-έλεγχος (self-management and self-control), οι λεκτικές συμφωνίες και συμβόλαια (verbal agreements and contracts) κ.α., που όμως δε μπορούν να εφαρμοστούν στις περισσότερες περιπτώσεις ατόμων με τη διαταραχή του αυτισμού. (M.Herbert, 1987).

Οι μέθοδοι μείωσης ή περιορισμού τις συμπεριφοράς είναι οι κύριες μέθοδοι που χρησιμοποιούνται στα θεραπευτικά προγράμματα των ατόμων με αυτισμό, για τους λόγους που ειπώθηκαν και πιο πάνω. Φαίνεται ότι το ρεπερτόριο της συμπεριφοράς αυτών των ατόμων είναι πολύ φτωχό και γεμάτο στερεοτυπίες γι' αυτό η ενίσχυση ήδη υπάρχοντων συμπεριφορών είναι σχετικά σπάνια. Ο κύριος θεραπευτικός στόχος βρίσκεται αναγκαστικά στον περιορισμό της συμπεριφοράς. Η κύρια κατεύθυνση της έρευνας φαίνεται να είναι η ανάπτυξη των μεθόδων ενίσχυσης (με σκοπό τη μείωση συμπεριφορών) και ο περιορισμός των προγραμμάτων τιμωρίας, και παράλληλα η μελέτη των αυτόματων ενισχυτών που συχνά φαίνεται να διατηρούν ανεπιθύμητες συμπεριφορές και του ελέγχου τους.

Σ' αυτό το σημείο, επιβάλλεται να αναφερθούμε στις συμπεριφορές που διατηρούνται από αρνητικούς ενισχυτές. Εκτός από τους αυτόματους ενισχυτές, που είναι ένα βασικό θέμα στον αυτισμό, ο άλλος που μιλάμε για χρήση της τιμωρίας είναι φυσικά οι δράσεις που διατηρούνται από αρνητικούς ενισχυτές. Σε πολλές περιπτώσεις μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι ορισμένες συνέπειες καθοδήγησης παράγουν αποτρεπτικά ερεθίσματα, και αυτή την περίπτωση κάποιες επιθετικές δράσεις καταλήγουν σε τερματισμό αυτών των ερεθισμάτων και κατά συνέπεια ενισχύονται αρνητικά. Οι παρεμβάσεις που βασίζονται στο χειρισμό των συνεπειών των αρνητικά ενισχυμένων προβλημάτων συμπεριφοράς, συχνά περιλαμβάνουν

εξάλειψη φυγής, που ορίζεται ως ο τερματισμός μιας αρνητικά εξαρτημένης εξάρτησης. Ωστόσο υπάρχουν κάποιες δυσκολίες. Πρώτον στην αρχή γίνεται ένα ξέσπασμα και ως προς τη συχνότητα και ως προς τη διάρκεια ή το μέγεθος της προβληματικής συμπεριφοράς. Δεύτερον, αλλάζει ο τόπος της συμπεριφοράς, συχνά περικλείοντας πιο σοβαρές καταστάσεις και τέλος υπάρχουν διαδικαστικές δυσκολίες, δηλαδή πολλές φορές δεν είναι εφικτό να συνεχίσουμε, εξαιτίας της φύσης των απαιτήσεων της αντίδρασης ή εξαιτίας του μεγέθους και της δύναμης του υποκειμένου. Μία λύση, εκτός της τιμωρίας, είναι η αρνητική ενίσχυση μιας εναλλακτικής δράσης. Σ' αυτή την περίπτωση, η επιλογή της συμμόρφωσης ή της αποπεράτωσης κάποιας εργασίας ως δράσεις που θα ενισχυθούν αρνητικά, παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον (H. Hock, 2002), (I.G. DeLeon, P.L. Neidert, B.M. Anders, V. Rodriguez- Catter, 2001), (A.C. Najdowski, M.D. Wallace, J.K. Doney, P.M.Ghezzi, 2003).

Στη θεραπεία βέβαια υπάρχει η γενική παραδοχή ότι η τιμωρία είναι ίσως η πιο αποτελεσματική μέθοδος μείωσης των ανεπιθύμητων συμπεριφορών. Αυτό είναι πολύ φυσικό, γιατί όταν η τιμωρία χρησιμοποιηθεί κάτω από ελεγχόμενες συνθήκες, και μπορεί να βοηθήσει στον άμεσο περιορισμό της συμπεριφοράς και μπορούν να αποφευκτούν οι αρνητικές τις συνέπειες. Συχνά συμπεριφορές όπως κυρίως ο αυτό-τραυματισμός και η επιθετικότητα, επιβάλλεται να μειωθούν, για να αναπτυχθούν άλλες πιο λειτουργικές συμπεριφορές. Η τιμωρία στη θεραπεία της συμπεριφοράς των ατόμων με αυτισμό, σχεδόν ποτέ δε χρησιμοποιείται μόνη της (J.D. Bregman & J. Gerdtz, 1997), (D.C. Lerman, B.A.Iwata, B.A. Shore, G. DeLeon, 1997), (R.G. Smith, L.Rouso, D.D. Le, 1999). Εξάλλου στη θεραπεία της συμπεριφοράς η τιμωρία δεν ισοδυναμεί με κάκωση ή εξευτελισμό. Στην ουσία το πρόβλημα στο χώρο της θεωρίας της συμπεριφοράς σχεδόν δεν υπάρχει, εφόσον η τιμωρία είναι μια αποδεκτή μέθοδος, η οποία χρησιμοποιείται συστηματικά. Το πρόβλημα υπάρχει κυρίως στην αποδοχή αυτής της μεθόδου και στις τόσο λανθασμένες χρήσεις της. Για την τιμωρία όπως συνήθως εννοείται σε ένα φυσικό κοινωνικό περιβάλλον, στη θεωρία της συμπεριφοράς χρησιμοποιείται η έννοια του εξαναγκασμού, όπως αναλυτικά παρουσιάστηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο.

Για τη θεραπεία των ατόμων με αυτισμό, μέθοδοι όπως οι τιμωρία είναι προς το παρόν χρήσιμες και άκρως αποτελεσματικές, παρόλη την εξέλιξη και βελτίωση των μεθόδων ενίσχυσης. Στο φυσικό περιβάλλον βέβαια των ατόμων αυτών, μέθοδοι όπως η τιμωρία είναι συχνά άκρως επιβλαβείς. Φαίνεται τελικά πως η χρήση της

έννοιας της τιμωρίας είναι πολύ διαφορετική στα διαφορετικά περιβάλλοντα και γι' αυτό παρακάτω θα δούμε την τιμωρία ως έννοια σε κάθε ένα από αυτά και τα επακόλουθα αυτού του γεγονότος. Τα διαφορετικά περιβάλλοντα που θα δούμε είναι το οικογενειακό, το σχολικό, το ευρύτερα κοινωνικό, το ερευνητικό και το θεραπευτικό. Παρόλο που τα περισσότερα έχουν ήδη αναφερθεί και έχει γίνει κατανοητή η διάσταση της τιμωρίας, θα προσπαθήσουμε μία ανακεφαλαίωση κάτω από αυτό το πρίσμα της διαφορετικής εννοιολογικής χροιάς της έννοιας.

3) Η έννοια της τιμωρίας και η διαφορετική χρήση της στα διαφορετικά περιβάλλοντα των ατόμων με αυτισμό.

α) Η 'τιμωρία' στην οικογένεια. Οι γονείς των παιδιών με αυτισμό θεωρήθηκαν κάποτε υπαίτιοι για τη διαταραχή των παιδιών τους και χαρακτηρίστηκαν ως γονείς ψυγεία. Αυτή η υπόθεση ευτυχώς διαψεύστηκε και οι γονείς πλέον αυτοί θεωρούνται ότι δεν έχουν κάποιο ιδιαίτερο χαρακτηριστικό που να τους θέτει σε διαφορετική ομάδα από αυτή του γονέα. Οι γονείς αυτοί αντιμετωπίζουν την έννοια της τιμωρίας, όπως αντιμετωπίζεται σε κάθε περιβάλλον μη δομημένο. Αυτό σημαίνει ότι πρώτον θεωρούν την τιμωρία ως κάτι 'κακό' και δεύτερον ότι αρνούνται το γεγονός ότι και αυτοί τη χρησιμοποιούν συνήθως όπως και οι άλλοι γονείς για τον έλεγχο της συμπεριφοράς των παιδιών τους. Η τιμωρία έχει συνδεθεί για τους περισσότερους από εμάς με την κάκωση και της πραγματικά άσχημες συνέπειες που μπορεί να έχει η ανεξέλεγκτη χρήση της και κατά συνέπεια οι γονείς δεν επιθυμούν καθόλου να χρησιμοποιούν αυτή τη μέθοδο, που μάλλον τους προκαλεί φόβο και μόνο στο άκουσμά της. Δεν έχουν γίνει έρευνες σχετικά με το αν οι γονείς των αυτιστικών ατόμων στην πράξη τιμωρούν με μεγαλύτερη ή μικρότερη συχνότητα τα παιδιά τους από τους άλλους γονείς. Μια τέτοια έρευνα όμως, για να είμαστε ειλικρινείς, πιστεύουμε ότι εκτός του ότι τα αποτελέσματά της σε περίπτωση που ήταν θετικά θα χρησιμοποιούνταν πάλι για την ενοχοποίηση των γονέων, θα ήταν και ιδιαίτερος δύσκολη στην πραγμάτωσή της μιας και θα ερχόμασταν αντιμέτωποι με τις ήδη υπάρχουσες ενοχές των γονέων και τη βίωση της έρευνας ως κριτικής.

Η έννοια της τιμωρία στο οικογενειακό περιβάλλον συχνά έχει και μία άλλη διάσταση, πολύ ενδιαφέρουσα, που δεν έχει να κάνει με τον έλεγχο της συμπεριφοράς των παιδιών από το γονέα. Πολλοί γονείς, ειδικά σε μία κοινωνία όπως η ελληνική, που διέπεται από πλήθος προληπτικών συμπεριφορών και θρησκευτικών, θεωρούν

τη διαταραγμένη υγεία του παιδιού τους ως ‘τιμωρία’. Τιμωρία που προέρχεται είτε από το Θεό είτε από τα λάθη του παρελθόντος. Μέσα από αυτή τη συμπεριφορά μπορούμε να δούμε καταρχάς τη διάσταση που έχει πάρει η έννοια της τιμωρίας και πως τείνουμε να θεωρούμε οτιδήποτε κακό συμβεί, ως τιμωρία, π.χ. λέμε πολλές φορές ότι η φύση μας τιμωρεί. Επίσης βλέπουμε πόσο καλά γνωρίζουμε όλοι τις αρνητικές συνέπειες που μπορεί να έχει η τιμωρία και τη συνέχεια που παίρνει μέσα από τις δράσεις εκδίκησης και τη γενίκευση στα διάφορα περιβάλλοντα. Σε γενικές γραμμές όμως η τιμωρία σημαίνει για τον κάθε γονέα κάτι που είναι ανάλογο με την προσωπική του ιστορία ενίσχυσης και εξάλειψης της ενίσχυσης κατά τη διαμόρφωση της έννοιας αυτής.

Πρακτικά, υπάρχουν λόγοι για τους οποίους η τιμωρία μπορεί να είναι πολύ συχνή στο οικογενειακό περιβάλλον των αυτιστικών ατόμων και υπάρχουν και λόγοι να μην είναι. Συμπεριφορές όπως το να τραυματίζεται το παιδί μόνο ή να γίνεται επιθετικό προς τον εαυτό του και τους άλλους, εκτός του ότι για τους γονείς μπορεί να αποτελεί μια καθημερινή κουραστική πραγματικότητα, αποτελεί και ένα γεγονός που δε μπορούν να το θέσουν κάτω από τον έλεγχό τους. Σε τέτοιες περιστάσεις η χρήση της τιμωρίας είναι πολύ συνηθισμένη εφόσον μπορεί να καταστείλει άμεσα και γρήγορα μια συμπεριφορά. Επίσης μπορεί κάτω από τέτοιες συνθήκες να αυξηθεί και η ένταση της τιμωρίας, εφόσον έχει παρατηρηθεί ότι συχνά η ανεπιθύμητη συμπεριφορά καταπιέζεται και ξαναεμφανίζεται αργότερα. Ο γονέας είναι πολύ πιθανό να αυξήσει την ένταση προσπαθώντας να επιτύχει το επιθυμητό αποτέλεσμα. Ένας λόγος τώρα που η τιμωρία μπορεί να μην είναι και τόσο συχνή είναι ότι σταδιακά και επειδή τα άτομα με αυτισμό δεν ανταποκρίνονται συνήθως μια πληθώρα ερεθισμάτων, **καταλήγουμε όχι τόσο σε ένα περιβάλλον με κύριο χαρακτηριστικό την τιμωρία, όσο την έλλειψη ενίσχυσης**. Το γεγονός του ότι υπάρχουν γονείς να μεγαλώσουν το παιδί ‘φυσιολογικά’ από μόνο του, φαίνεται ότι δεν είναι αρκετό για να ξεπεραστούν οι καταστάσεις με τις οποίες αυτές οι οικογένειες έρχονται αντιμέτωπες (M.M. Bristol, E. Schopler, 1984). Τα παιδιά με αυτισμό παρουσιάζουν κάποιες χαρακτηριστικές συμπεριφορές, όπως έλλειψη βλεμματικής επαφής, απουσία γλώσσας, στερεότυπη χρήση αντικειμένων κτλ, που όλες συντελούν στη μη ανάπτυξη επικοινωνίας. Συνεπώς η συμπεριφορά των παιδιών δεν αποτελεί ενίσχυση για τους γονείς, που τελικά με τη σειρά τους σταματάνε να προσφέρουν ενίσχυση στα παιδιά. Όλη αυτή η κατάσταση οδηγεί σε ένα φαύλο κύκλο από τον οποίο δύσκολα μπορούν να βγουν οι γονείς, ενώ παράλληλα τείνει να

οδηγήσει το παιδί σε απόλυτη απομόνωση, σε ένα περιβάλλον χωρίς ερεθίσματα και πιθανότατα στην περαιτέρω ανάπτυξη στερεοτυπιών. Η τιμωρία για να ξανασυμβεί πρέπει να επιφέρει αποτελέσματα. Αν όμως η χρήση της τιμωρίας γίνεται έξω από ένα πρόγραμμα θεραπείας, ειδικά στα παιδιά με τη διαταραχή του αυτισμού μπορεί να μην έχει κανένα αποτέλεσμα, όσο και αν ο γονιός αυξάνει την ένταση ή τη συχνότητα.

Εξαιτίας όλων των παραπάνω και κατανοώντας ότι η έννοια της τιμωρίας στην οικογένεια έχει μάλλον αρνητική χροιά, όπως και στα περισσότερα φυσικά κοινωνικά περιβάλλοντα στην εποχή μας, καταλήγουμε ότι στόχος δεν είναι η εκμάθηση της σωστής χρήσης της τιμωρίας από τις οικογένειες. Δε θα πρέπει να δοθεί η εντύπωση ότι η τιμωρία είναι μία αποδεκτή μέθοδος διαπαιδαγώγησης, ακόμα και αν γίνεται χρήση της στη θεραπεία της συμπεριφοράς. Δε είναι ωφέλιμο να πρεσβεύουμε μία άποψη του τύπου 'η τιμωρία είναι καλή', γιατί με την άποψη αυτή μιλώντας για διαφορετικά πράγματα, καταλήγουμε πρακτικά να υποστηρίζουμε την κάκωση. Για αυτούς τους λόγους, είναι θεμιτό στην επιστήμη της συμπεριφοράς να ψάχνουμε για άλλες μεθόδους μείωσης και ελέγχου της συμπεριφοράς, που να γίνονται αποδεκτές από το σύνολο της κοινωνίας και όχι μόνο στα πλαίσια αυτής της επιστήμης. Είναι δύσκολο ακόμα και να διδάξουμε τους γονείς να τιμωρούν σωστά το παιδί τους. Εξάλλου αυτό που φαίνεται να έχει προτεραιότητα στο περιβάλλον των αυτιστικών ατόμων είναι να μάθουν οι γονείς και τα αδέρφια να προσφέρουν με επιμονή ενίσχυση, ακόμα και αν αρχικά δεν υπάρχει ανταπόκριση. Η συμμετοχή των γονέων στη θεραπεία των παιδιών τους είναι πολύ σημαντική και όταν έχουμε τη συνεργασία τους η γενίκευση των μαθημένων συμπεριφορών στα διαφορετικά περιβάλλοντα συμβαίνει με πολύ μεγαλύτερη ευκολία και η θεραπεία έχει πολύ πιο ευνοϊκά αποτελέσματα (L. Schreibman, 1997, D.E. Gray, 1998).

β)Η τιμωρία στο σχολείο. Το σχολείο είναι ένα πλαίσιο που ίσως δε θα έπρεπε να αναφερθεί εδώ. Ωστόσο λαμβάνοντας υπόψη την προς το παρόν ελληνική πραγματικότητα, βλέπουμε πολλά παιδιά με αυτισμό να περνάνε τη μέρα τους σε 'ειδικά' σχολεία, κι αυτό είναι ένα γεγονός που δε μπορούμε να παραβλέψουμε. Στα σχολεία αυτά, όπως είναι αναμενόμενο δεν υπάρχει προσωπικό ειδικευμένο στη εν λόγω διαταραχή και συνήθως το παιδί απλά περνάει το χρόνο του εκεί. Για το περιβάλλον αυτό, όσον αφορά την τιμωρία, ισχύουν τα ίδια που ειπώθηκαν και για την οικογένεια. Δηλαδή οι δάσκαλοι, όπως και οι γονείς εφαρμόζουν την τιμωρία ή αυτό που θεωρούν τιμωρία, με σκοπό τη μείωση της προβληματικής συμπεριφοράς

(T.R. Vollmer, 2002). Η διαφορά που πιθανότατα μπορεί να εντοπιστεί είναι ότι σ' αυτή την περίπτωση δεν υπάρχουν ενοχές, δεν υπάρχουν έντονες αυτό-κατηγορίες. Έτσι η τιμωρία, που έτσι κι αλλιώς συμβαίνει, μπορεί να συμβεί χωρίς περιστροφές, όταν θεωρηθεί απαραίτητη. Σταδιακά βέβαια γίνεται όλο και πιο απαραίτητη.

Αυτό είναι αποτέλεσμα της λανθασμένης χρήσης της σε τέτοια περιβάλλοντα. Ο δάσκαλος για παράδειγμα, δε θέλει αρχικά να τιμωρήσει το παιδί. Έτσι το αφήνει να πραγματοποιεί την ακατάλληλη συμπεριφορά, μέχρι να γίνει άκρως βλαπτική. Τότε μη γνωρίζοντας άλλο τρόπο αντιμετώπισης τέτοιων καταστάσεων, τιμωρεί το παιδί. Ταυτόχρονα όμως βάζει το παιδί σε ένα αδιέξοδο, γιατί η συμπεριφορά εμφανιζόταν για κάποιο λόγο και δεν είναι δυνατό να σταματήσει αν δε βρεθεί κάποιο άλλο ερέθισμα που να καλύπτει την ανάγκη αυτή. Η τιμωρία καταπιέζει βίαια τη συμπεριφορά, αλλά το πιθανότερο είναι ότι θα ξαναεμφανιστεί. Η τιμωρία παρέχεται με σταδιακά αυξανόμενη ένταση και ασυνέπεια, πολύ συχνά χωρίς να επιτρέπει στο παιδί να κάνει τη σύνδεση μεταξύ της τιμωρίας και της τιμωρούμενης συμπεριφοράς. Υπάρχουν δηλαδή όλες οι προϋποθέσεις ώστε η τιμωρία να έχει καταστροφικό αποτέλεσμα. Θα πρέπει να επισημάνουμε ότι το αποτέλεσμα αυτό είναι που διαμορφώνει και την μετέπειτα άποψη για την τιμωρία. Οι περισσότεροι δάσκαλοι και γενικά όσοι ασχολούνται με την ψυχική υγεία αυτών των ατόμων, συνήθως βιώνουν τέτοιες καταστάσεις και φτάνουν σε σύγχυση, ανίκανοι να συμβιώσουν με τα άτομα αυτά, κάτι που συχνά καταλήγει στην παραίτηση.

γ) Η τιμωρία στο ευρύτερα κοινωνικό περιβάλλον. Η τιμωρία στο ευρύτερα κοινωνικό περιβάλλον είναι μια έννοια που τις περισσότερες φορές έχει τελείως αρνητική χροιά. Φαίνεται ότι η διαμόρφωση μιας τέτοιας αρνητικής γνώμης πηγάζει από τις κακές εμπειρίες που έχουμε όλοι στη συναναστροφή μας με αυτή την έννοια. Τα περισσότερα περιβάλλοντα στα οποία μεγαλώνουμε διέπονται από μεθόδους τιμωρίας και η χρήση της έχει γίνει πλέον τόσο συχνή, που φαντάζει μερικές φορές να είναι ο μοναδικός τρόπος αλληλεπίδρασης των ανθρώπων. Η έννοια της τιμωρίας στην καθημερινή πράξη αντιστοιχεί περισσότερο στην έννοια του εξαναγκασμού για τη θεωρία της συμπεριφοράς. Όπως πολύ χαρακτηριστικά γράφει ο M.Sidman, στο βιβλίο του 'Coercion and its fallout', *δεν έχουμε συνηθίσει να μας δίνουν ένα καρότο, που να μην είναι δεμένο σε κάποιο ζύλο*.

Το κοινωνικό περιβάλλον απομονώνει με γρήγορες διαδικασίες, αυτό που φοβάται, εκφράζει απόψεις για την 'καλή' ή την 'κακή' τιμωρία και δυστυχώς υπάρχει και εδώ συχνά η πίστη ότι ο αυτισμός και παρόμοιες καταστάσεις αποτελούν

τιμωρία για την οικογένεια και τις αμαρτίες της. Μέσα σε αυτό το κοινωνικό πλαίσιο οι οικογένειες των ατόμων με αυτισμό, καλούνται από τις ίδιες τις καταστάσεις να κάνουν ακριβώς το αντίθετο, να μάθουν να προσφέρουν χωρίς ανταπόδοση.

δ)Η τιμωρία στην έρευνα. Η έννοια της τιμωρία στα πλαίσια του ερευνητικού τομέα της επιστήμης της συμπεριφοράς, αποκτά μία τελείως διαφορετική διάσταση από αυτή που έχει στην οικογένεια ή το σχολείο. Η τιμωρία εδώ γίνεται ένα φαινόμενο προς μελέτη και υπάρχουν πολλοί λόγοι για τους οποίους πρέπει να διεξάγεται έρευνα σε σχέση με την τιμωρία. **1.** Λόγω της γενικευμένης χρήσης της. Η τιμωρία δε μπορεί να μη μελετάται από τη στιγμή που συμβαίνει σε τέτοια κλίμακα. Απαιτείται η εκτενέστερη κατανόηση της τιμωρίας και του τρόπου που λειτουργεί. **2.** Για την εύρεση τρόπων απεμπλοκής από το φαύλο κύκλο που δημιουργείται εξαιτίας της συχνής και λανθασμένης χρήσης της. **3.** Για την εύρεση τρόπων περιορισμού της χρήσης της και τροποποίησης της συμπεριφοράς μέσω άλλων μεθόδων κοινωνικά κατανοητών. **4.** Τέλος για τη σωστή και ωφέλιμη θεραπευτική χρήση της όπου δε μπορεί να αποφευχθεί (οι περιπτώσεις προοδευτικά φαίνεται να είναι ελάχιστες).

ε)Η τιμωρία στη θεραπεία. Στη θεραπεία της συμπεριφοράς, η έννοια της τιμωρίας φαίνεται να έχει μια θετική χροιά. Υπάρχουν πάρα πολλοί υποστηρικτές της μεθόδου αυτής κι αυτό είναι ιδιαίτερος αναμενόμενο. Οι υποστηρικτές της τιμωρίας δε μιλάνε μόνο για τα οφέλη της μεθόδου, αλλά και για τις συνέπειες της μη χρήσης της εκεί που είναι απαραίτητη ή της αναβλητικότητας στη χρήση της. Στα πλαίσια μιας προγραμματισμένης θεραπείας και ανάμεσα σε μια ποικιλία μεθόδων περιορισμού και ενίσχυσης της συμπεριφοράς, η τιμωρία όχι μόνο είναι απαραίτητο στοιχείο, αλλά έχει και τα επιθυμητά αποτελέσματα. Μέσα σε ένα σωστό θεραπευτικό πρόγραμμά η τιμωρία δεν έχει τις αρνητικές συνέπειες που μπορεί να έχει στην καθημερινή χρήση της και συχνά, όπως στην περίπτωση κάποιων συμπεριφορών των ατόμων με αυτισμό, η χρήση της είναι ο μοναδικός τρόπος διακοπής. Η διακοπή μιας συμπεριφοράς για τη θεραπεία στον αυτισμό δε σημαίνει μόνο απαλλαγή από αυτή την ενοχλητική συμπεριφορά, αλλά είναι και μια αρχή δημιουργίας των προϋποθέσεων για ένα περιβάλλον όπου θα μπορούμε να ενισχύσουμε εποικοδομητικές συμπεριφορές. Η δημιουργία ενός περιβάλλοντος με ποικιλία ενισχυτικών ερεθισμάτων και αλληλεπιδράσεων στα πλαίσια της οικογένειας είναι ο απώτερος στόχος της θεραπείας, και η τιμωρία χρησιμοποιείται κυρίως σε ένα πολύ πρωταρχικό στάδιο, όταν το παιδί ακόμα εμφανίζει συμπεριφορές που είναι

επαναλαμβανόμενες και επικίνδυνες και που καλύπτουν σχεδόν όλο το ρεπερτόριο της συμπεριφοράς του.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Ο αυτισμός είναι μία κατάσταση που συχνά φέρνει σε αδιέξοδο όσους έρχονται σε επαφή με αυτή. Η συμπεριφορά των ατόμων με αυτισμό μοιάζει αλλόκοτη με μια πρώτη ματιά. Η τάση που κυρίως μπορούμε να παρατηρήσουμε είναι η αναμονή της εύρεσης ενός ‘θαυματουργού’ φαρμάκου ή μιας γρήγορης θεραπείας οποιουδήποτε είδους. Η τάση αυτή διαφαίνεται στα πλαίσια του ευρύτερου κοινωνικού συνόλου, αλλά δυστυχώς αποτελεί και την κύρια ελπίδα των γονέων, που βασίζονται σε αυτή. Όταν δε δοθεί άμεση λύση οι γονείς απελπίζονται και μη γνωρίζοντας πώς πρέπει να αντιμετωπίσουν την κατάσταση, μετά από σπασμωδικές προσπάθειες αποσύρονται, με όποιες συνέπειες αυτό μπορεί να έχει για το παιδί και την οικογένεια. Κατά τη διάρκεια αυτής της αναμονής, αποτυχημένες προσπάθειες φαρμακοθεραπείας έχουν εφαρμοστεί σε αυτιστικά παιδιά, με αποτέλεσμα πάντα τον ελάχιστο έλεγχο μέσω της καταστολής και την παράταση του προβλήματος.

Σκοπός μας εδώ δεν είναι να ταχθούμε κατά της έρευνας σε οποιοδήποτε τομέα, αλλά να μάθουμε να αντλούμε ελπίδες από θεραπείες όπως αυτή της συμπεριφοράς και η περίοδος αναμονής να μετατραπεί σε περίοδο αποτελεσματικών παρεμβάσεων, ακόμα και για σοβαρές διαταραχές που φαντάζουν αδιέξοδες, όπως ο αυτισμός, η νοητική υστέρηση, η σχιζοφρένεια, η κατάθλιψη, η ψυχαναγκαστική-καταναγκαστική διαταραχή. Η θεωρία της συμπεριφοράς είναι όντως μια θεωρία από της οποίας μπορούμε να αντλήσουμε ελπίδες, όχι μόνο λόγω της αποτελεσματικότητάς της, όχι μόνο λόγω της δυνατότητας για εφαρμογές, αλλά και λόγω της σταθερής φιλοσοφικής της βάσης, που έχει ως συνέπεια το να τίθεται ο άνθρωπος και η βοήθειά του ως προτεραιότητα και όχι ο εντυπωσιασμός προς οποιαδήποτε κατεύθυνση. Το κυριότερο πρόβλημα στη θεωρία της συμπεριφοράς είναι οι παρεξηγήσεις που συχνά δημιουργούνται και η δυσκολία του να γίνει αποδεκτή. Μία από τις μεγαλύτερες παρεξηγήσεις αφορά στην τιμωρία. Γι’ αυτό στην παρούσα εργασία έγινε μια προσπάθεια παρουσίασης της τιμωρίας σε όσο το δυνατό μεγαλύτερο φάσμα και σε σχέση με μία διαταραχή όπως αυτή του αυτισμού.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Baldwin J.D., Baldwin J.I. (1998), *Behavior Principles in Everyday Life*.
- Bregman J.D., Gerdtz J. (1997), Behavioral interventions- *Handbook of autism and pervasive developmental disorders*.
- Bristol M.M., Schopler E., (1984), A developmental perspective on stress and coping in families of autistic children- *Severely handicapped young children and their families*.
- Critchfield T.S., Paletz E.M., MacAleese K.R., Newland M.C., (2003), Punishment in human choice: direct or competitive suppression?- *Journal of the experimental analysis of behavior*, 73, 261-274.
- DeLeon I.G., Anders B. M., Rodriguez- Catter V., Neidert P.L., (2002), Te effects of noncontingent access to single- versus multiple- stimulus sets on self injurious behavior.- *Journal of applied behavior analysis*, 33, 623-626.
- DeLeon I.G., Neidert P.L., Anders B.M., Rodriguez- Catter V., (2001), Choices between positive and negative reinforcement during treatment for escape- maintained behavior- *Journal of applied behavior analysis*, 34, 521-525.
- Dixon M.R., Cummings A., (2001), Self control in children with autism: Response allocation during delays to reinforcement- *Journal of applied behavior analysis*, 34, 491-495.
- Foxx R.M., Bechtel D.R., (1983), Overcorrection: A review and analysis- *The effects of punishment on human behavior*.

- Gena A., Krantz P.J., McClannahan L.E., Poulson C.L. (1996), Training and generalization of affective behavior displayed by youth with autism- *Journal of applied behavior analysis*, 29, 291-304.
- Gray D.E., (1998), *Autism and the family*
- Hagopian L.P., Fisher W.W., Sullivan M.T., Acquistio J., Le Blanc L.A.,(1998), Effectiveness of functional communication training with and without extinction and punishment: a summary of 21 impatient cases- *Journal of applied behavior analysis*, 31, 211-235.
- Hagopian L.P., Wilson D.M., Wilder D.A., (2001), Assessment and treatment of problem behavior maintained by escape from tangible items- *Journal of applied behavior analysis*, 34, 229-232.
- Herbert M., (1987), *Behavioural treatment of children with problems*.
- Hock H., (2002), Concurrent reinforcement schedules behavior change and maintenance without extinction- *Journal of applied behavior analysis*, 35, 155-169.
- Horner R.H., (2002), On the status of knowledge for using punishment: a commentary- *Journal of applied behavior analysis*, 35, 465-467.
- Κακούρος Ε., Μανιαδάκη Κ., 2003, *Ψυχοπαθολογία παιδιών κι εφήβων, αναπτυξιακή προσέγγιση*
- Κυπριωτάκης Α.Β., (1995), *Τα αυτιστικά παιδιά και η αγωγή τους*.
- Κωνστανταρέα Μ., (1988), *Παιδικός αυτισμός, Σύγχρονα θέματα παιδοψυχιατρικής*.
- Lerman D.C., Iwata B.A., Shore B.A., DeLeon G. (1997), Effects of intermittent punishment on self- injurious behavior: an evaluation of schedule thinning- *Journal of applied behavior analysis*, 30, 187-201.

- Lerman D.C., Kelly M.E., Vorndran C.M., Van Camp C.M., (2003), Collateral effects of response blocking during the treatment of stereotypic behavior- *Journal of applied behavior analysis*.
- Lerman D.C., Vorndran C.M., (2002), On the status of knowledge for using punishment: implications for treating behavior disorders- *Journal of applied behavior analysis*, 35, 431-464.
- Mace A.B., Shapiro E., Mace F.C., (1998), Effects of warnings stimuli for reinforcer withdrawal and task onset of self- injury- *Journal of applied behavior analysis*, 31, 679-682.
- McEntee J.E., Saunders R.R., (1997), A response- restriction analysis of stereotypy in adolescents with mental retardation: implications for applied behavior analysis- *Journal of applied behavior analysis*, 30, 485-506.
- Μέλλων P., (2001), Συμπεριφορισμός: Η φιλοσοφία και η επιστήμη της προσωπικότητας ως συμπεριφορά.
- Μέλλων P., (2004), Η ανάλυση της συμπεριφοράς.
- Miller N., Neuringer A., (2000), Reinforcing variability in adolescents with autism- *Journal of applied behavior analysis*, 33, 151-165.
- Najdowski A.C., Wallace M.D., Doney J.K., Ghezzi P.M., (2003). Parental assessment and treatment of food selectivity in natural settings, *Journal of applied behavior analysis*, 36, 383-386.
- Newsom C., Favell J.E., Rincover A., (1983), The side effects of punishment- *The effects of punishment on human behavior*.
- O' Donnell J., Crosbie J., Williams D.C., Saunders K.J., (2000), Stimulus control and generalization of point- loss punishment with humans- *Journal of experimental analysis of behavior*, 73, 261-274.

- Pelios L., Morren J., Tesch D., Axelrod S. (1999), The impact of functional analysis methodology on treatment choice for self- injurious and aggressive behavior- *Journal of applied behavior analysis*, 32, 185- 195.
- Perry C.A., Fisher W.W., (2001), Behavioral economic influences on treatments designed to decrease destructive behavior- *Journal of applied behavior analysis*, 34, 211- 215.
- Powers M.D., (1997), Behavioral assessment of individuals with autism- *Handbook of autism and pervasive developmental disorders*, 448-459.
- Schreibman L., (1997), Theoretical perspectives on behavioral interventions for individuals with autism.- *Handook of autism and pervasive developmental disorders*, 920- 933.
- Sidman M., (1989), *Coercion and its fallout*.
- Skinner B.F., (1974), *About behaviorism*
- Smith R.G., Russo L. Le D.D., (1999), Distinguishing between extinction and punishment effects of response blocking: a replication- *Journal of applied behavior analysis*, 32, 367- 370.
- Spradlin J.E., (2002), Punishment: a primary process?- *Journal of applied behavior analysis*, 35, 475-477.
- Tang J., Kennedy G.H., Koppekin A., Caruso M., (2002), Functional analysis of stereotypical ear covering in a child with autism- *Journal of applied behavior analysis*, 35, 95-98.
- Thompson R.H., Fisher W.W., Piazza C.C., Kuhn D.E., (1998), The evaluation and treatment of aggression maintained by attention and automatic reinforcement- *Journal of applied behavior analysis*, 31, 103- 116.

- Thompson R.H., Iwata B.A., Conners J., Roscoe E.M., (1999), Effects of reinforcement for alternative behavior during punishment of self-injury- *Journal of applied behavior analysis*, 32, 317- 328.
- Van Houten R., (1983), Punishment: From the animal laboratory to the applied setting- *The effects of punishment on human behavior*.
- Volkmar F.R., Klin A., Cohen D.J., (1997), Diagnosis and classification of autism and related conditions: consensus and issues- *Handbook of autism and pervasive developmental disorders*, 5- 40.
- Vollmer T.R., (2002), Punishment happens: some comments on Lerman and Vorndran's review- *Journal of applied behavior analysis*, 35, 469-472.
- Walters C.C., Crusec J.E., (1977), *Punishment*.